

AZ INTERCISA MÚZEUM ÉVKÖNYVE II.

2017.

Az Intercisa Múzeum Évkönyve 2

Intercisa Múzeum

Dunaújváros, 2017

Az Intercisa Múzeum Évkönyve 2

Felelős kiadó: Farkas Lajos

Szerkesztő: Keszi Tamás

A kiadvány megjelenését támogatta:

Dunaújváros Megyei Jogú Város

© Intercisa Múzeum

© Buza Andrea et al., 2017

Minden jog fenntartva

ISSN 2498-6380

Intercisa Múzeum

Dunaújváros, 2017

TARTALOM

Előszó

7

Tanulmányok

Buza Andrea–Kovács Péter–Tóth János Attila: Beszámoló a dunaújvárosi Duna-szakaszon végzett bűvárrégészeti kutatatásokról. Újabb feliratos római kövek a Szalki-sziget északi csúcsától	9
Keszi, Tamás: Levedia, the egg of Columbus and what follows	29
Balogh Pál: Egy folklórgyűjtés kulisszatitkai. Adatok a Folklore Fellows sárospataki gyűjtőhálózatának történetéhez	56
Kronászt Margit: Sztálinváros 1956	78
Paálné Bakó Edit: A 105. számú IV. Béla Cserkészcsapat zászlajának restaurálása	104

A hónap műtárgya 2016

Buza Andrea: Római kori olajos üveg Dunaújvárosból	116
Keszi Tamás: Bronzkori csuklóvédő Iváncsáról	118
Vámos Gabriella: Húsvéti tojás	121
Kronászt Margit: Leventeigazolvány	123
Buza Andrea: Kora újkori hajtűk Dunaújvárosból	126
Keszi Tamás: Római plumbata Baracsról	129
Vámos Gabriella: Falióra	131
Kronászt Margit: Tintatartók	134
Buza Andrea: Gemmacsüngős, aranymedállal díszített gagátgyöngysor Dunaújvárosból	138
Keszi Tamás: Mátyás király ezüstdenárjai	141
Balogh Pál Géza: Fatüzeléses disznóperzselő	143
Kronászt Margit: Molnár István bibliája	146

Beszámoló az Intercisa Múzeum 2016. évi tevékenységéről

Kronászt Margit: Gyűjteménygyarapodás az Intercisa Múzeumban 2016-ban	149
Paálné Bakó Edit: Műtárgyvédelem az Intercisa Múzeumban 2016-ban	150
Balogh Pál: Tudományos tevékenység	173
Pongrácz Brigitta: Az Intercisa Múzeum időszaki kiállításai 2016-ban	175
Pongrácz Brigitta: Az Intercisa Múzeum múzeumpedagógiai tevékenysége 2016-ban	182
Farkas Lajos: Előadások	195
Farkas Lajos: Közönségkapcsolatok	199
Virág Tímea: Az Intercisa Múzeum 2016. évi gazdálkodása	201

Előszó

Farkas Lajos, igazgató
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4. igazgató.
intercisa@gmail.com

Eredeti terveink szerint az Intercisa Múzeum következő évkönyve csak jövőre, 2018-ban jelent volna meg, de munkatársaimmal együtt mégis úgy határoztunk, hogy már ebben az évben is kiadunk egy a múzeum tevékenységét bemutató könyvet.

Miért változtattuk meg tervünket? - tehetné fel joggal a kérdést az olvasó.

Elsősorban azért, mert az elmúlt évben is sok esemény valósult meg az intézmény falai között, melyekről úgy érezzük, hogy beszélnünk kell. 2016-ban 9 időszaki kiállítást és 18 előadást illetve foglalkozást valósítottunk meg intézményünkben.

Ezek a programok olyan kultúrtörténeti értékek közkinccsé tételét tették lehetővé, melyek Dunaújváros vonatkozásában nagy jelentőséggel bírtak. Ebben nagy szerepet játszott az intézmény munkatársainak magas szakmai képzettsége és pozitív hozzáállása. Fontos itt megemlíteni, hogy Dunaújváros Megyei Jogú Város közgyűlése és városvezetése minden szükséges támogatást megadott az elmúlt évben is, hogy múzeumi rendezvényeinket sikeresen tudtuk megvalósítani.

A célközönséget a diákok és családok, illetve múzeumi kínálat iránt érdeklődők jelentették 2016-ban is. A tavalyi rendezvények tapasztalatai azt jelzik, hogy kezdenek a dunaújvárosi köztudatba beépülni az Intercisa Múzeum ismereteket közvetítő, népszerűsítő, szakmailag korrekt, a szórakoztatási szándékot sem nélkülöző programjai. A hagyományos „múzeumi munka” mellett, az elmúlt évben igyekeztünk olyan programokat is beépíteni a tevékenységünkbe, amelyek szélesebb rétegeket is képesek voltak megszólítani, ilyenek voltak a különböző kézműves és táncbörök, családi napok, valamint a különböző előadások.

Fontos azért megemlíteni, hogy fő célunk a múzeum állandó tárlatának és az ehhez kapcsolódó időszaki kiállítások anyagának megismertetése a látogatókkal. A különböző időszaki kiállításoknak, úgymond „becsalogató” szerepet szántunk, eszköz volt az Intercisa Múzeum régészeti, néprajzi és történelmi értékeinek megismeréséhez. Az állandó kiállításunkban átalakítottuk a néprajzi részt. Korábban a penteletei parasztházak konyháját és szobáját egyetlen enteriőr mutatta be, ma már a két funkciót két külön térben ismerhetik meg a látogatók, az őket elválasztó részen pedig múzeumpedagógiai foglalkoztató helyiséget alakítottunk ki. Az átalakítást önerőből valósítottuk meg.

Ami a sikeres pályázatokat illeti, Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata által kiírt 2016. évi közművelődési pályázatán az Intercisa Múzeum 1 pályázata nyert összesen 1.220000 Ft-ot. Az említett nyertes pályázatot a Turul Népe című hagyományőrző nap megrendezésére nyerte el a múzeum. Az eseményt tavaly június 18-án rendeztük meg a római kőtár területén.

A város vezetése 1.5 millió forinttal támogatta a Szalki- szigetnél található régészeti lelőhely geofizikai módszerekkel történő felmérését. A kutatásban részt vett Dr. Tóth János Attila a ráckevei múzeum bűvárrégésze, valamint a dunaújvárosi Dunai Ipari Búvár Kft. szakemberei. A feltárás eredményes volt, mert a Duna medréből 3 római kori faragott követ hoztak a felszínre, ami arra enged következtetni, hogy a Szalki-szigetnél a római korban fontos építmény lehetett, de ennek megfejtése még további kutatásokat igényel.

Az évkönyvben nem csak az elmúlt év legfontosabb eseményeiről olvashatnak, hanem több tudományos munkát is találhatnak, melyek az intézményben dolgozó muzeológusok nagyfokú szakmai felkészültségéről adnak tanúbizonyságot. Mint intézményvezető büszke vagyok rájuk!

Munkatársaimmal úgy érezzük, hogy helyesen döntöttünk, amikor elhatároztuk, hogy évente adunk ki egy új könyvet, de erről a végső szót Önök, a múzeumlátogatók és e könyv olvasói mondják ki.

Tanulmányok

Beszámoló a dunaújvárosi Duna-szakaszon végzett búvárrégészeti kutatásokról. Újabb feliratos római kövek a Szalki-sziget északi csúcsától

Buza Andrea
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
buzaandrea@gmail.com

Kovács Péter
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Klasszika-filológia Tanszék, 2081
Piliscsaba Egyetem utca 1.
kovacs.peter@btk.ppke.hu

Tóth János Attila
Árpád Múzeum, 2300 Ráckeve, Kossuth Lajos utca 34.
roncsok@yahoo.com

Kutatástörténeti előzmények

Intercisát a 18. század végén lokalizálta Schönvisner István az akkori Dunapentelére, a meghatározás az Itinerarium Antonini alapján volt lehetséges. A római kori útikönyvben szereplő Aquincum és Intercisa közötti 46,5 római mérföld távolság megegyezik az aquincumi legios tábor és Intercisa castelluma közötti távolsággal. A név ezen kívül még egy római kori forrásban szerepel, a 4. század végén keletkezett Notitia Dignitatum helyőrség jegyzékében. (VISY 2000, 398, 8. jegyzet)

A 19. század hatvanas éveiben Rómer Flóris már Penteléről előkerült római leleteket, feliratokat közölt. (PAULOVICS 1927, 13) A Szalki-szigetről azonban csak 20 évvel később, 1883-ban került be a Magyar Nemzeti Múzeumba egy 45 darabból álló római kori leletegyüttes, melyet két bűvár hozott fel a Dunából, a sziget északi csúcsánál. A bekerült leletek között Juppiter szobor feje, felirat-, síremlék-, szobor- és építészeti töredékek egyaránt voltak. (SZABÓ 1903, 202; INTERCISA I, 145) A tárgyak közül legelőször két sírkőtöredéket közölt Frólich Róbert 1890-ben. (FRÖHLICH, 1890, 321-324)¹

¹ A 19. század végén, illetve a 20. század elején előkerült feliratos és faragott római köemlékek a következők: RIU 1055, 1078, 1171, 1207, 1216, 1245, 1252, 1266, 1267, 1277-1285, 1297, ill. Intercisa I, KatNr. 105, 107, 160, 224, 236, 254, 262a-e, 270d, 275-278, 384 (Intercisa I, 172, Visy 2003, 53.)

Bár a középkorban a római romok még álltak, és a 16-18. századi térképi ábrázolásokon is látható volt, hogy Pentelén római romok voltak – például Marsigli 1726-os térképén jól kivehető az egykori castellum nyugati és északi falának egy része –, az egykori katonai tábor pontos helyét a 19. század végén–20. század elején nem tudták biztosan lokalizálni, több feltételezés is létezett ezzel kapcsolatban. A korábban előkerült római kövek alapján a 20. század elején Hampel József azt a lehetőséget is felvetette, hogy a római tábor a Szalki-szigeten állt, és az 1902-ben elvégzett Duna-szabályozás – melynek során a Szalki-sziget északi részét felrobbantották –, annak falait is elpusztította. (HAMPEL 1906, 223) A szabályozással kapcsolatos munkák során valóban kerültek elő további római kori kövek, Mahler Ede a Magyar Nemzeti Múzeum számára mintegy 16 darabot vett át 1904-ben. (SZABÓ 1903, 205; INTERCISA I, 145) Hampel feltételezését a tábor Szalki-szigeti elhelyezkedéséről Finály Gábor is osztotta. (PAULOVICS 1927, 19) Kurucz János szintén feltételez ide egy erődöt, de azt nem tudta eldönteni, hogy a szabályozás által elpusztított falak Intercisa katonai táborához vagy egy másik, különálló táborhoz tartozhattak-e. (KURUCZ 1914, 67). Mindketten azt is leírják, hogy a terület a rómaiak idején még nem volt sziget, hanem a Duna jobb partjának része volt. (PAULOVICS 1927, 19) Ezzel ellentétben Szabó Nándor a Budapest-bajai Duna szakasz szabályozási munkáit irányító mérnök 1903-ban, a Vízügyi Közleményekben írt, a szabályozást bemutató cikkében úgy gondolta, hogy a sziget a bal parthoz tartozhatott egykor. (SZABÓ 1903, 202) Mi is azt feltételezzük, hogy a Szalki-sziget nem létezett a római korban. Az a terület, ahol jelenleg a bűvárrégészeti kutatások folynak, a jobb part részét képezte, a szigetet csak a római kort követő évszázadokban választotta le a Duna. Ez a jelenség nem egyedülálló. A közeli Adonynál szintén a folyó nyugat felé tolódása következtében pusztult el Vetus Salina római kori táborának nagy része is. (BAKÓCZI-BÓNIS 1954, 129-199)

Az 1910-es és 1920-as években Dunapentelén folytatott kutatások alapján, Paulovics István már egyértelműen elveti Intercisa castellumának Szalki-szigeti elhelyezkedését, azt arra a helyre jelöli, ahol ténylegesen állt egykor, a pentelei löszfennsíkra. (PAULOVICS 1927, 22) A Szalki-szigetet ezután majdnem 60 évig nem kutatták.

A Szalki-szigetet nem csak római kori vontakozásban ismerjük. Egykor itt állt Szent Pantaleon monostora. A 11. században alapított monostort 1238-ban említi először egy birtokjogi peres eljárásról szóló oklevél. (BÓNA 1991, 3-5) Az 1903-ban végzett szabályozási munkák során nem csak római kori, hanem középkori leletek is előkerültek, melyek feltehetően a monostorhoz köthetők. (SZABÓ 1912, 205) 1983-ban, a szárazság következtében felszínre kerültek a 20. század elején felrobbantott romok feltételezett maradványai. Mivel a kotrás óta eltel 80 év alatt új zátonysziget keletkezett, B. Horváth Jolán azt remélte, hogy sikerül a Szent Pantaleon monostorból „in situ” maradványokat találnia. Azonban csak másodlagos helyzetű kövek kerültek elő, köztük olyan faragott példányok is, melyek valószínűleg Intercisából származhattak. Ezekről azt feltételezte, hogy a castellumból a középkor folyamán szállították a szigetre a monostor építéséhez. (B. HORVÁTH 1985. 186-187, BÓNA 1997, 5-7)

2005-ben sóderkotrás közben került elő egy Iuppiter Culminarisnak szentelt oltár. Ma már biztosan tudható, hogy a kő találási helyeként korábban tévesen szerepelt a rácalmási Duna-szakasz. A 3. századra datálható oltár, hasonlóan a 2016-ban előkerült római kori kövekhez, erről a területről származik. (BUZA-KESZI, 2005, 7-10)

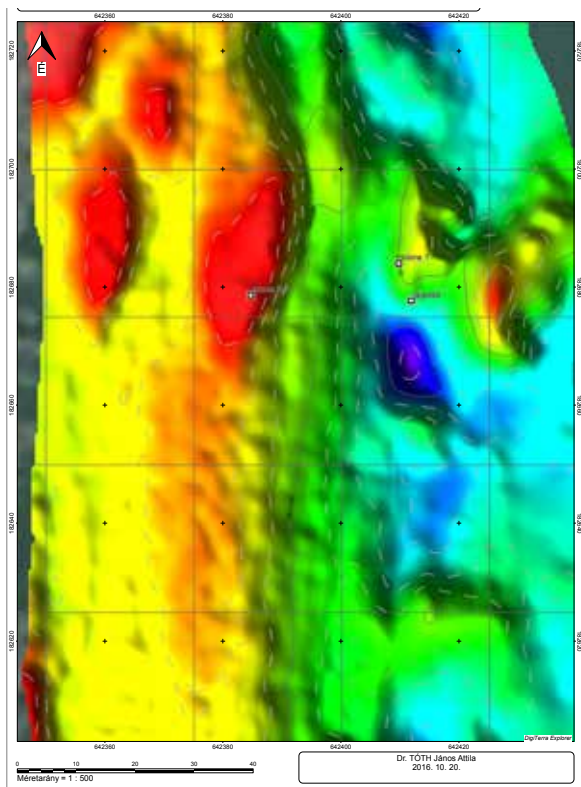
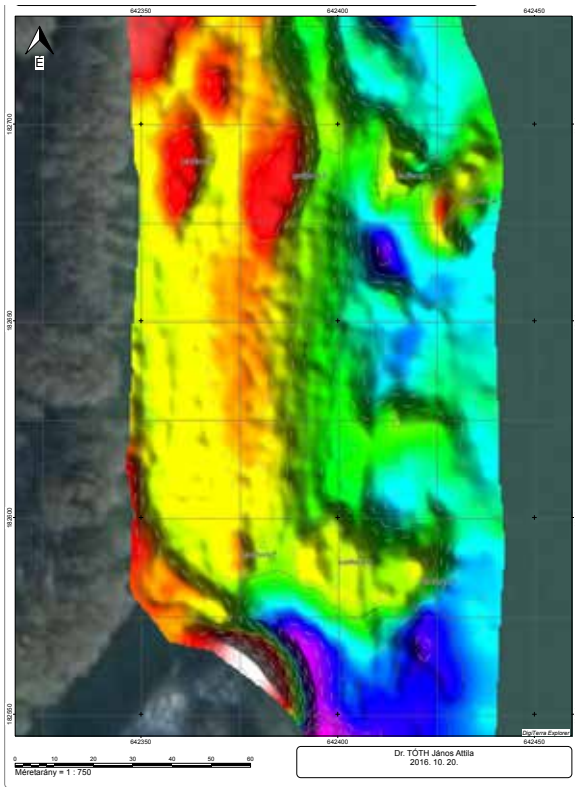
A 2016. évi kutatások eredményei

2011 őszén Balázs Zoltán a Dunai Ipari Búvár Kft. vezetője értesítette a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt, hogy a Duna alacsony vízállása mellett romok látszanak a Szalki-sziget feletti zátony csúcsánál a Duna medrében, a part közelében. A területen a hatósági nyilvántartás két lelőhelyet is ismert: a 24542 számon „Szalki-sziget” néven, amelynél jelenségment kolostor (Szent Panteleon kolostor) és római őrtorony szerepelt; az 52224 számon „Duna, 1581+350-400 fkm” nevű lelőhelyet tartották nyilván. A folyamkilométer pontosan ugyanarra a helyre vonatkozik. Az utóbbi lelőhelyen 2005-ben kotrásnál római kori téglákat emelt ki a hajó.

2011. november 22-re szemlét szerveztünk, melynek során a sziget felett kialakított párhuzammú északi végénél egy kis öblöt találtunk. A sodor felőli oldalán az örvénylő vízből kő- és tégladarabok bukkantak felszínre. A területet hajóról szonárral, a sekély vízben pedig száraz búvárruhában gyalogolva felderítettük. Megállapítottuk, hogy a víz alatti romterület alapvetően öt törmelékklúpból áll. Az északi (sodor felőli) oldalon három halom, délebbre két másik halom látható. A „halmok” kőből és téglatöredékekből állnak, térségükben további omladékok látszanak a víz alatt, különösen a keleti (tehát sodrás felőli) oldalon. A téglák között néhány egyértelműen római kori darabot azonosítottunk. A part felőli részen két hosszúkas kiemelkedést találtunk. A megfigyelések alapján a szivar alakú kiemelkedések eredetileg kő-fa szerkezetű építmények lehettek, kb. 7 méteres szélességgel. 30 méteres hosszúsággal. Keresztirányban gerendák merevítették, szélüket deszkák/pallók tartották. A szerkezetet kő és téglatörmelék töltötte ki. Kerámiát, vagy más keltező értékű leletanyagot a szemlén nem találtunk. A nagy területű lelőhely egészét nem tudtuk áttekinteni, mivel a változó vízmélység, a sodrás és a csekély látótávolság miatt hagyományos búvár módszerrel nem tudtunk dokumentálni.

2016-ban a Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzatának anyagi támogatásával, a dunaújvárosi Intercisa Múzeum és a ráckevei Árpád Múzeum együttműködésében kutatási program indult a lelőhely kiterjedésének, jelentőségének vizsgálatára. A kutatás első fázisában a Geomega Kft. segítségével átfogó, háromdimenziós szeizmikus radaros felmérést végeztünk. A mérési módszer lehetővé tette egy háromdimenziós medertérkép elkészítését, valamint az üledékréteg szerkezetét mutató metszetek vizsgálatát. A felmérés eredményeként készült térképen egyértelműen azonosítható volt a korábban megfigyelt két „szivar alakú” platform, valamint velük párhuzamosan, a meder irányában két további kiemelkedés, amelyek kotrással roncsolt platformok. A part felől számozva ezeket. 1-4. platformoknak neveztük el. Meglepetésünkre a domborzaton ezektől a jelenségektől délre, a Szalki-sziget feletti párhuzammútól közvetlenül északra két további kiemelkedés, valamint egy harmadik, üledékkal fedett kiemelkedés észlelhető, amelyek hossz tengelye megegyezik az északi részen talált platformokéval.

A radarmérések keresztshelvényei kimutatták, hogy a kő-fa szerkezetű jelenségek folytatódnak függőlegesen lefelé, és az 1. és 2. platformok között 70 centiméteres feltöltődés található, tehát az eredeti mederszintből mintegy 1 méter magasan emelkedtek ki. Ez azt jelenti, hogy az egyes platformoknál 20 köbméter nagyságrendű kőanyagot használhattak fel. Fennáll továbbá a lehetőség, hogy az építmények alsó részén az üledék által konzerválva ép faszervezeti elemek kerülhetnek elő.

2016 októberében a Dunai Ipari Búvár Kft. technikai támogatásával felderítő merüléseket szerveztünk a területen. A merülésekkel a két északi, roncsolt platform (3. és 4.) környezetére koncentráltunk, remélve, hogy a kifordított anyagban kormeghatározáshoz szükséges fa maradványt, illetve leleteket találunk. A 3. platform déli lejtőjén egy feliratos mészkőtöredékre bukkantunk, amely egy késő-római lovaskatona sírkövéből származik. Ugyanitt további római téglák találhatóak. A 2. és 3. platform közötti területen egy további, erősen kopott római felirattöredék, valamint egy dombormű (összecsukható lábú, oroslánmancsban végződő székkal díszített) töredéke került a felszínre. A felszíni leletek kimozdultak eredeti helyükről, töredékes állapotuk alapján úgy gondoljuk, hogy másodlagosan kerültek felhasználásra. Fa gerendát nem sikerült kiemelni, mivel a kotrással bolygatott gerendák végei mélyen beágyazódtak a kavicsos üledékbe, az eredeti helyükön fennmaradt tölgy gerendákat dokumentálás nélkül nem terveztük bolygatni.

A tölgy kereszt és hosszirányú gerendák használata keszon-szerkezetű építkezésre utal. A keszon technika alkalmazása a római korban jelenik meg az európai folyókon, de használatban maradt a középkor folyamán is.

A műszeres és búvár felderítés alapján egyelőre nem állapítható meg a jelenségek kora és funkciója, ehhez szondázó ásatásra, illetve famaradványok kiemelésére és kormeghatározására van szükség. Megállapíthatjuk, hogy a nagy kiterjedésű (majdnem egy hektáros) „épületkomplexum” anyagában másodlagosan felhasznált római kő és téglanyag található. Sem római, sem középkori kerámia nem került elő, pedig település, erőd, kolostor esetén ez várható lenne. A lelőhely ismert része platformokból áll, ezek eredetileg is vízbe épített szerkezetek voltak. Építészetüket tekintve kikötő-, hídépítményekkel hasonlíthatóak leginkább össze. Mivel a térségben biztosan ott volt a Szent Pantaleon apátság, és joggal feltételezhetőek római kori építmények is a térségben, nem zárjuk ki, hogy a víz alatti lelőhely ezek valamelyikéhez (vagy akár mindkettőhöz) kapcsolódhatott, de biztosan nem a kolostor, vagy egy római erőd maradványai.

A kutatás során talált kövek feliratának értelmezése. Megjegyzések Intercisa Kr. u. 260 utáni történetéhez

1. Sírtábla töredéke, bal oldali része, illetve alul és a jobb felső sarka letörött. Anyaga: mészkő. M: 53, Sz.: 63, V.: 12 cm. Betűm.: 4,2 (1. sor), 5 (2-4. sorok), 4,7 (5. sor), 4,5 (6. sor), 3,5 (7. sor), 4 (8. sor) cm. A feliratos mező egyszerű cymatiummal keretelt, amely felül és jobbra is megfigyelhető. A felirat 5. sora másodlagos felhasználás során került kivésésre, enyhén ferdén, tehát nem *damnatio memoriae* figyelhető meg.

A sírtábla bal oldala a víztől erősen elmosódott. A betűk hanyagul, szabálytalanul vésettek, irányuk, szélességük és magasságuk a sorokon belül is változó, esetleges *ordinatio* nem figyelhető meg. *Ligatura* csak a két elhunyt évszámában jelentkezik. A szavak között nem konzekvensen használt, háromszög alakú, felfelé irányított interpunciók láthatóak. A kilencsoros (valószínűleg több nem volt, ld. lejjebb) feliraton a következő betűk maradtak meg:

D M
 ++ANI SIVE DISA
 [---]+XA +X N EQQ S SAG VI
 +N LXXVIII ET VAL BAR
⁵ [---]+++RC ++ N+[---]C
 [---]+O EIVS VIX ANN XXX
 [---]NA CONIVGI DISANI C
 [---]++O SIBI VIVA
 [---]+

2. sor: a két betűmaradvány I és egy M egy lehetett.
3. sor: a két betűmaradvány, függőleges hasta a felirat szövege világosan csak E betű lehetett.
4. sor: az életkorra vonatkozó adat adat alapján a függőleges hasta csak egy N része lehetett.
5. sor: az első két betűmaradvány teljesen elmosódott, felső részük letörött, csak két függőleges hasta alja vehető ki. A harmadik esetében két ferde hasta vehető ki. AZ RC betűk után egy E vagy F és egy ferde hasta látható. Az utolsó maradvány is csak egy E vagy L betű alja és teteje lehetett.
6. sor: a betűmaradvány leginkább egy I lehetett.
8. sor: a két betűmaradvány, két függőleges hasta a szövegekörnyezet alapján L és I lehettek.
9. sor: a sor végén található vízszintes hasta csak az állítmány utolsó T betűjével azonosítható.

A felirat szövegezéséből világosan kiderül, hogy sírfelirattal állunk szemben, amely minden bizonnyal kilenc soros volt. Az első sorban található, középre rendezett Dis Manibus formula alapján kisserkeszthető, hogy a felirat letörött baloldali részén nagyjából 5-6 betű hiányzik, így az egyes sorok 20-22 betűt tartalmazhattak. A felirat szövegezése viszonylag egyszerű, a tisztességes kort megélt veterán és fia számára a feleség állította a síremléket. Az elhunytak nevei, az apa esetében genitivusban álltak (vö. a cognomen I végződése), míg a fia esetében (hacsak nem elírás a *filio eius* alak) dativusban álltak. Különlegesnek tartható, hogy az apa agnomene kétszer is szerepel, a második és a hetedik sorban is. Az apa gentiliciuma a fia neve alapján bizonyosan kiegészíthető: Valerius. Az apa nevének genitivusban álló agnomene, bár sérült, világosan kivehető: IMANI, ami mindenképpen egy ritka, leginkább nyugaton és Rómában elterjedt névvel állhat kapcsolatban: pl. Primanus, Decimanus, Septimanus, Arimanus. (MÓCSY 1983, 362) Pannoniában egyik sem adatolt, kivéve talán a Primanus² és a szinte teljes bizonyossággal kizárható kelta Ariomanus.³ Gyakoriságuk alapján lehet csak feltételesen ezek közül a Primanust javasolni. Az intercisai legkésőbbi sírfeliratokon a *memoriam ponere/facere* formula szerepel⁴, ezért, illetve az utolsó sor kiegészítésére *memoriam ponere* formulát javasoljuk feltételesen. A még fennmaradó helyen állhatott rövidítve egy, az apára és fiúra vonatkozó jelző: pl. *benemerentibus*, vagy a rövidebb *merentibus*, *pi(ent)issimis*, de lehetett a memoriára vonatkozó szó is: pl. *aeternitatis*⁵. Utóbbi lehetőséget a fiú neve mellől bizonyosan elmaradó dicsérő jelző hiánya is erősíti.

A felirat különlegessége, hogy az apa foglalkozásánál teljesen jól kivehető a csapattest neve. Jelen esetben csak a későrómai hadsereg limitaneus alakulataihoz tartozó numerusok egyikére gondolhatunk (GROSSE 1920, 25-29), amelyeknek vajmi kevés köze volt a koracsászárkor numerusaihoz. (SOUTHERN 1989, REUTER 1999) A csapattest fontosságát az adja, hogy összekötő kapocs az intercisai erőd principatus-kori és negyedik századi helyőrségei között. A tábor és vicus életét hosszú évtizedekre meghatározó cohors I milliaria Hemesenorum intercisai állomásozását/fennmaradását korábban legfeljebb 260-ig feltételezték (FITZ 1972, 125, LŐRINCZ 2001, 35 Nr 23, 101),⁶ de jogosan vetődött fel az a lehetőség, hogy a szír íjász csapattest esetleg kapcsolatban állhatott a Notitia Dignitatumban szereplő *equites sagittarii*-vel⁷ annak ellenére, hogy a *numerus equitum scutariorum* egyik katonájának intercisai sírköve⁸ a csapattest helyi állomásozását bizonyítja. (ALFÖLDI 1924, 87, INTERCISA II, 542, FITZ 1972, 125-127, VISY 1977, 33) Két csapattest egy castellumban való állomásozása nem szokatlan a Notitia listái szerint sem, ahogyan az Intercisa esetében is volt a negyedik században (ld. lejjebb). Az S betű feloldása szinte bizonyosan csak Syrorumra lehetséges, hiszen hasonló nevű szír íjásznumerus már a principatus időszakában is szolgált a közeli Daciában, illetve később Mauretániában, igaz ez aligha azonosítható a jelen feliraton említettel. Ha túl is élte a 3. századi válságot, azt Mauretániában tette⁹: numerus Syrorum

2 Tit. Aq. 376.

3 CIL III 4594-11311, 14355¹⁷, AÉp 1939, 261. OPEL I, 74, II, 94, III, 159, IV, 69. Az Ari(o)manus névhez: MEID 2005, 146-148.

4 RIU 1205, 1261.

5 Vö. RIU 1506.

6 Legkésőbb említése 253-ból: RIU 1144.

7 Not. Dig. Occ. XXXIII,38.

8 RIU 1205.

9 Vö. CIL VIII 9964 (Kr. u. 272), 9967 (Kr. u. 354-355).

sagittariorum.¹⁰ Rangja a világosan kivehető XA betűk alapján csak exarchus lehetett. A későrómai seregben kisebb (a név után hat fős) lovasszakaszokat vezető (h)exarchusok számos numerus csapattestben ismertek (GROSSE 1920, 109-110), így Aquincumban is adatolt.¹¹ Nevüket a kor latinjának megfelelően általában Pannoniában is H nélkül írták: exarcus. A neve és edessai origója alapján szintén szír származású Aurelius Salamas minden valószínűség szerint ugyanennek a numerusnak a ducenariusus lehetett.¹² A helyi faragott kőanyag feldolgozása alapján világos, hogy az intercisai orientális jellegű kőfaragó műhely kontinuitása legalább a 4. század elejéig kimutatható. (BARKÓCZI 1973, 80-104) A fentiek alapján jogosan vonhatjuk le azt a következtetést, hogy jelen felirat megerősíti a korábbi vélekedést, azaz a hemesai cohors maradéka, így szír katonái is egy lovas-numerus formájában éltek meg a harmadik század végét, majd talán a szír jelleg/népelem elvesztésével nevük *equites sagittarii*-ra egyszerűsödött. A csapattest továbbélése 260-at követően azért is válhatott lehetségessé, mert komolyabb barbár betörések az elkövetkező évtizedekben nemigen érintették ÉK-Pannoniát (a 293-294-es éveket kivéve).¹³ Az egykori auxiliarius csapattestek numerusként való továbbélésére jó pannoniai párhuzam az ala III Thracum esete.¹⁴ (KOVÁCS 1998, 287-290, LŐRINCZ 2001, 101) Jóval nagyobb nehézséget okoz a sérült ötödik sorban található fiú foglalkozásának helyreállítása. A sor végén található C/G betű (sag(ittariorum) része) alapján joggal sejthetjük, hogy ő is ugyanabban a csapattestben szolgált, így az olvashatatlan részen nyilván ugyanakkor a csapattestnek a nevét rekonstruálhatjuk, amelyet a középső részen található, sérült, de viszonylag könnyen helyreállítható EX N betűk is megerősítenek. Beosztását a sor elején található ARCI betűk alapján szinte bizonyosan a genitivusban álló biarchusra egészíthetjük ki. A kevés epigráfiai adatolt biarchus közül, akik alacsonyabb rangban lovas- és gyalogos csapattestekben szolgáltak (GROSSE 1920, 114-115), többet is Pannoniából ismerünk¹⁵, írásmódja, ahogy jelen feliraton is, minden esetben biarc(h)us.

Jóval problematikusabb az elhunytak és az állító nevei: a feleségé nagyon rövid kellett, hogy legyen, mivel az -NA betűk előtt max. 6 betű hiányozhat, még akkor is, ha a gentiliciuma rövidítve szerepelt: pl. *Aur(elia)*, vagy *Val(eria)*. Intercisa legkésőbbi feliratain (ld. a függelékben) az Aurelius mellett a Valerius gentilicium is feltűnik.¹⁶ Cognomene a túl sok lehetőség miatt nem egészíthető ki: -na. (MÓCSY 1983, 324, 377-388) A fiú gentiliciuma alapján az elhunytak Valerii voltak. (BARKÓCZI 1964, 295, 303) A fiú neve BAR- nem egészíthető ki, mivel több görög/latin és Intercisában is adatolt BAR- kezdetű sémi cognomen számításba jöhet.¹⁷ Az igazi problémát az apja nevének kiegészítése okozza, mivel a genitivusban álló cognoment a *sive* kötőszó követi, majd utána egy újabb nevet találunk: Disa-. Utóbbi világosan a római névadásban, különösen idegen eredetű római polgárok esetében gyakori supernomen, azaz agnomen, amely formájában őrződhetett meg az eredeti barbár, vagy görög név

10 BENEŠ 1978, 62-63 Nr. 160/24-162/25, SOUTHERN 1989 103, 124-126, 137-138, REUTER 1999, 398-399, 542-549, ŢENEA 2012, 76-78, Nr. XXII.

11 CIL III 10527=Tit. Aq. 752: pl. V 4376, 5823, 7000, 7001, AÉp 1938, 98, Inscr. Aq. 2898, IGLS 9505a.

12 RIU 1201. FEHÉR 2008, 101 Nr. 23. A névhez: WUTHNOW 1930, 103.

13 A korszak (Kr. u. 260-320) történetéhez ld. KOVÁCS 2014, 249-284, KOVÁCS 2016, 1-44.

14 TRHR 158.

15 RIU 789, 906, 1365, Tit. Aq. 616.

16 RIU 1261.

17 Pl. Pannoniában is előfordul: Barbatus, Barba(s) (RIU 1179 (Intercisa), Tit. Aq. 572), Barbilus (ILJ 279), Baritio (RIU 1012), vagy Intercisában: Baracha (RIU 1161), Barsamus (RIU 1465), Barsamsus (RIU 1079, 1099), Barsemis (RIU 1073). Cf. OPEL I, 111-113, MÓCSY 1983, 44-46, SOLIN-SALOMIES 1994, 300-301, WUTHNOW 1930, 32-34.

a római polgárjog elnyerése után. (KAJANTO 1967, 23-35) Ezek esetében gyakrabban fordul elő Pannoniában is a *qui/quae et* formula, így ez adatolt Intercisában is.¹⁸ Különösen problematikus az agnomen azonosítása, amely DISA[---], illetve Disani (dativus) alakban figyelhető meg a feliraton. Utóbbi bizonyosan nem római eredetű név Disa/Diza formában leginkább trák származású lehetne (agnomenként is ismert), ha nem egy szír csapattestről lenne szó, illetve éppen Intercisából ne lenne ismert M. Aur. Deisan sírfelirata, szarkofágja, aki hemesai origója alapján bizonyosan szír volt.¹⁹ (BARKÓCZI 1964, 310, FITZ 1972, 152, 159, FEHÉR 2008, 98, Nr. 9) A Diza (gen. Dizae) trák név Disa formája számos helyről adatolt (DANA 2014, 146-151), míg a név Pannoniában is adatolt görög és latin feliratokon egyaránt.²⁰ Agnomenként való használata is ismert: *qui et Diza*.²¹ A Diza/Disa genitivusa normális esetben Dizae/görög hatásra Dizas, gyakran Dizou, Disanis alak azonban eddig nem adatolt, de nem zárható ki, hogy az -a végződése miatt vulgaris latinban, főleg görög személynévek esetében ismert -anis/-enis 3. declinatiós genitivus és dativus jelenik meg jelen esetben, amely szintén több feliraton is ismert Pannoniában.²² Philippiben előfordul még a név görög genitivusának Διζανος alaja is (PILHOFER Nr. 133). A felirat szövegezésének egyik különlegessége, hogy az agnomen még egyszer előfordul, immáron dativusban a *coniugi* alak után a feliraton: *Disani*. Utóbbi aligha lehet a feleség neve, hasonló név nem is ismert. Az utána következő C betű minden bizonnyal a *coniux* jelzője lehet, leginkább *carissimo*. A szokatlan elválasztás már a felirat 3. sorában is megfigyelhető volt: *vi/x(it)*. Ilyen eset, azaz a név ismétlése leginkább görög cognomenek, vagy agnomenek esetében fordul elő, elősorban verses és/vagy kétnyelvű feliratokon²³, vagy kései, igen gyakran keresztény sírfeliratokon, amikor egy újabb mondat(egység) szerepel a feliraton²⁴. Utóbbi szintén a család görög nyelvi közegből való származását bizonyíthatja (azonban egyik lehetőséget sem erősíti, vagy cáfolja). Az intercisai feliratos emlékanyagban hasonló jelenség eddig nem volt megfigyelhető.

Trák elemek, istenségek már a 2. században is jelen voltak Intercisa helyőrségében (a 118/119-138 között itt állomásozó ala I Thracum vet. sag. révén²⁵) és civil lakosságában, akik jelenléte még a szír helyőrség érkezése után is kimutatható volt a 3. században (személynévek²⁶, istennevek: Iuppiter Optimus Maximus Hero²⁷, Iuppiter Optimus Maximus Culminalis²⁸, Deus Dobras²⁹, Kendrisos³⁰)³¹, így nem volna

18 RIU 1150, 1170: *sive*: Pannonia: RIU 587; *qui/quae et*: Pannonia: CIL III 3904, 11270, AÉp 1950, 118, RIU 545, 554, 863, 965, 1150, 1170, Tit. Aq. 624, 732.

19 CIL III 3384=10316=RIU 1184: *Marcus Aurel(ius) Deisan domo / Hemesa vet(eranus) ex s(ta)tor(e) trib(uni) coh(ortis) I (milliariae) H<e>m(esenorum) / vivus sibi <e>(t) viv(e)n/tibus Aurelis / Monimo strat(ori) / et Regi<I>iano lir(ario) / I<e>g(ati) leg(ionis) II Adi(utricis) fili(is) / posuit / et Aur(elio) Abigeneo q(ui) v(ixit) ann(os) XVII m(enses) X (I) XVII / et Aur(elio) Prisciano m(i)<I>(iti) leg(ionis) II Ad(iutricis) nepotibu[s]*

20 Tit. Aq. 573, CIGP Nr. 127. OPEL II, 102-103. Nem tévesztendő össze a Dizala/Disala névvel.

21 CIL VI 2694: *Aur(elius) Marcellinus qui et Diza*, X 8374a: *A(ulus) Iul(ius) Valens qui et Diza*.

22 Pl. CIL III 3289, 10233: Mihăescu 1978, 225 Nr. 202, Fehér 2007, 241-242 N4. 2.3.6.5.

23 Pl. CIGP CatNr. 51, 74.

24 Pl. ILCV 3312, 3380, 4445a.

25 LŐRINCZ 2001, 24-25 Nr. 26. Kerülhettek még trákok a csapattestről annak valamely keleti hadjárata során is: Barkóczi 1964, 292. A hosszú ideig a szomszédos Annamatiában szolgáló cohors I Thracum Germanica eq.-val való kapcsolatuk sem zárható ki: LŐRINCZ 2001, 43 Nr. 45, KOVÁCS 2005. Vö. CIGP Nr. 120.

26 Pl. RIU 1061, 1084, 1220, CIGP Nr. 113.

27 RIU 1084.

28 RIU 1081, 1082, AÉp 2009, 1084.

29 RIU 1061.

30 CIGP Nr. 113.

31 FITZ 1972, 34, 144-145 Nr. 38, 154 Nr. 32, 170 Nr. 83, 176-177 Nr. 105, 188 Nr. 48.

meglepő, hogy a numerusban egy trák származású katona is szolgált. Nem segít a kérdés eldöntésében a Valerius gentilicium sem, bár a szírek szinte kivétel nélkül M. Aurelii voltak (BARKÓCZI 1964, 282), és meglepően kevés Valerii adatolt innen³². A hapaxnak tűnő Deisan név,³³ az elhunyt hemesai origója, illetve jelen feliraton a fiú sémi nevek esetében gyakori, trák esetében ismeretlen (DANA 2014, 24-25) BAR-kezdetű neve alapján az exarchus szír származása látszik valószínűbbnek, de a név hapax volta, a feliraton gyakori elírások miatt az elhunyt trák származása sem zárható ki. Származásának azonosításánál sajnos semmit sem segít teljesen átlagos latin cognomene: Primanus.

Néhány szó a sírtábla keltezéséhez: A felirat szövegezése, hanyag kivitele (ld. a későrómai korra jellemző, karakterisztikus S betűket) bizonyosan a 3. század második felére, vagy a 4. század elejére keltezhető. Ennél közelebbit csak az elhunyt veterán életkorának vizsgálata alapján kaphatunk. Disan közel nyolcvan éves korában hunyt el, csapatteste pedig a 260 után felállított numerus volt. Mindezek alapján, figyelembe véve azt a lehetőséget is, hogy hány évesen sorozhatták be a seregbe (min. a 240-es években kellett születnie), a feliratot Kr. u. 320 után állíthatták, tehát legalább tíz évvel később, mint az eddig ismert legkésőbbi consul-keltezett feliratot Intercisában.³⁴ Utóbbi keltezést az alábbi indokok valószínűsítik. A római hadseregbe általános szokás szerint 20 év alatt soroztak, illetve csapategységként csak a numerus lett megnevezve. A felirat még bizonyosan pogány, Constantinus korának pedig paleográfiai sem nagyon lehet későbbre keltezni. A már idézett két feliraton kívül³⁵ azonban stíluskritikai/palaeográfiai alapon több feliratot is jogosan (ha nem is mindegyiket) a 260 utáni periódusra kelteztek.³⁶ (BARKÓCZI 1973, 80-104) Nem kizárt, hogy van közöttük jelen sírtáblánál későbbi is,³⁷ de maga a 4. századra a sírsztélével szemben elterjedő sírtábla-típus is bizonyítja, (KOVÁCS 2004A) hogy a legkésőbbi intercisai feliratok egyikével állunk szemben.

Mindezek alapján a felirat rekonstruálható szövege a következő lehetett:

D(is) M(anibus)
[Val(erii) Pr]imani (?) sive Disa-
[nis vet(erani)] exa(rc(h)i) ex n(umero) eqq(uitum) S(yrorum) sag(ittariorum) vi-
[xit a]nn(os) LXXVIII et Val(erio) Bar-
⁵ *[---] b[ia]rc(hi) ex n(umero) e[qq(uitum) S(yrorum) sa]g(ittariorum)*
[f]il[io] eius vix(it) ann(os) XXX
[---]na coniugi Disani c-
[arissimo et fil]l[io] sibi viva
[---] memoriam posui]t (?)

A fentiek alapján az új felirat eredeti felállítási helye csakis Intercisában lehetett. Utóbbi világosan bizonyítja a hemesai szír cohors 260 utáni továbbélését a

32 RIU 1190, 1261.

33 RIU 1184.

34 RIU 1261: szoborbázis hátoldala.

35 RIU 1205, 1261.

36 Pl. RIU 1164, 1165 (palimpsestus), 1168, 1181, 1191 (még mil. coh. mill. Hem.), 1217, 1231, 1243 (még mil. coh. mill. Hemes!).

37 Vö. pl. RIU 1165.

3. század második felében, illetve a következő század elején, és a Notitiában említett, negyedik századi equites sagittarii-val való kapcsolatát. Jelen adataink alapján tehát 260 után a következő csapattestek állomásoztak Intercisában:

260 után: numerus eqq. S. sag. és numerus eqq. scut.³⁸

4. század: equites sagittarii³⁹ és cuneus equitum Dalmatarum⁴⁰

4. század vége: cuneus Constantianorum.⁴¹

Jelen felirattal együtt a következő numerus alakulatok váltak ismertté a valeriai limes mentén:

Odiavum: numerus III Thracum⁴²

Cirpi: numerus equitum Dalmatarum degentium Cirpi⁴³

Aquincum: numerus equitum Dalmatarum⁴⁴

Intercisa: numerus equitum scutariorum⁴⁵
 numerus equitum Syrorum sag.⁴⁶

2. Sírkö feliratos mezejének baloldali töredéke, alul és felül törött. Anyaga: mészkő. M: 53, Sz.: 23, V.: 14,5 cm. Betűm.: 5,5-5 cm. A felirat mélyített mezőben található, amelyet balról indadisz keretel. A szépen faragott betűk a víztől erősen elmosódtak. A kevés megmaradt szóközben felfelé mutató, háromszög alakú interpunctiók figyelhetők meg. A feliraton, amelyen (legalábbis a megmaradt részen) ligatura nem található, a következő betűk maradtak meg:

++
DOM
VIX +
MIN
III +
DOM
CON
ITEM
AV+

38 RIU 1205.

39 Not. Dig. Occ. XXXIII,38.

40 Not. Dig. Occ. XXXIII,25.

41 Not. Dig. Occ. XXXIII,26. Utóbbi időpontjához összefoglalóan ld: SOPRONI 1978, 160-164, SOPRONI 1985, 95-100, KOVÁCS 2004, 120.

42 TRHR 158.

43 Tit. Aq. 615.

44 Tit. Aq. 752².

45 RIU 1205.

46 Jelen felirat.

Az első sorban található betűk leginkább MA-ra egészíthetők ki, a harmadikban bizonyosan egy A ferde hastája látszik, míg az ötödikben egy M. Az utolsó sorban valószínűleg egy R betű teteje látszik. A felirat értelmezésének kiindulópontja, hogy a *vixit annos* formula előtt legalább egy elhunyt neve szerepel, utána pedig a két számadat alapján legalább kettőé. Ugyancsak sokat segíthet, ha a második és a hatodik sorban is szereplő DOM betűket nem névként, hanem az origo részeként értelmezzük: *dom[o]*. Természetesen névként való értelmezésük sem zárható ki, kétszeri előfordulása miatt gentiliciumról lehetne csak szó, Intercisából a Domitius név, ha ritkán is, de adatolt.⁴⁷ Az origo megadása a hemesai cohors szinte biztos említése, a semmitmondó, a polgárjoggal felvett latin cognomenek (Maximinus, Constantinus) miatt is sokkal valószínűbb lehetőség. Ebben az esetben a leginkább számításba jöhető eshetőség szerint mindketten Hemesában születtek, ahogy a cohors I milliaria Hemesenorum katonái közül többen is: Domo Hemesa.⁴⁸ Valamennyien Marci Aurelii voltak. Természetesen más origók sem zárhatók ki, mivel számos más, elsősorban syriai városból besorozottak ismertek Intercisában.⁴⁹ A MIN betűk negyedik sor elején valószínűleg vagy a katonacsaládok körében igen népszerű Maximinus cognomenhez tartoztak, annak EK-Pannoniában (különösen Aquincumban) is kimutatható gyakorisága alapján⁵⁰, de éppúgy szóba jöhet még a Pannoniában éppoly népszerű, ráadásul Intercisában többször is adatolt Firminus.⁵¹ Az ötödik sorban található második *domo* formula alapján arra kell gondolnunk, hogy második helyen az elhunyt felesége állhatott, vagy a felirat kitörött részén még egy domus szerepel. Utóbbi kevésbé valószínű, hiszen akkor a sírfeliraton leginkább egy apa és két fia, vagy a három testvér szerepelne az origójával. Utóbbiak egy sírsztélén való említésének kicsi a valószínűsége. Az előbbi esetben a családanya neve leginkább Aurelia Maximina, vagy Firmina lehetett. A következő családtag, M. Aur. [---] ugyancsak Hemesában születhetett, éppúgy lehetett az első helyen említett családfő fia, mint testvére. Előbbinek mégis nagyobb valószínűséget adhatunk, mivel egy családi sírkövel állunk szemben; utóbbi Aurelius számára, hacsak nagyon korán el nem hunyt, inkább külön sírfeliratot állítottak volna. Minden emberi számítás szerint ő is a szír csapattestben szolgált. A CON legvalószínűbb kiegészítése az Intercisában is megfigyelhető előfordulási gyakoriságuk miatt *con[iugi]* lehetne, de ezt a lehetőséget a következő sorban található számnév miatt kevésbé tartjuk valószínűnek. Ezért egyéb lehetőségek közül a legvalószínűbb, hogy egy Con- kezdetű cognomennel állhatunk szemben. Intercisában is adatolt, de ritkán fordulnak elő a következő nevek: Constantina⁵², vagy Constitutus/a⁵³, vagy Constans⁵⁴. A felvett római nevek esetében megfigyelhető Maximinus névhez hasonlóan. gyakorisága alapján leginkább a Constans és Constantinus jöhet számításba. (BARKÓCZI 1964, 309, OPEL II, 71-74, KAJANTO 1965, 258, 387, MÓCSY 1983, 86-88, SOLIN-SALOMIES 1994, 316-318) Utóbbi neme viszont nem derül ki, éppúgy lehetett fiú, mint lány. A következő sor kezdetén található *item* kötőszó alapján még egy ismeretlen családtag szerepel a feliraton, a sorrend alapján leginkább egy lány. Egy székesfehérvári sírfelirat⁵⁵ *item viventibus* formulája alapján az sem zárható teljesen ki, hogy az utolsó két sorban szereplő személyek számára

47 RIU 1227 (utóbbi a hemesai cohors veteranusa volt), 1228.

48 RIU 1031, 1184, 1194, 1195, 1202, 1203.

49 Pl. Ancyra: RIU 1242, Apameia: RIU 1158, 1232, Arethusa: RIU 1182, Carrhae: RIU 1073, Gerasa: RIU 1180, Samosata: RIU 1153.

50 RIU 1032, 1474, AÉp 1982, 815, TRHR 146, Tit. Aq. 85, 332, 364, 580, 602, 655, 679, 736, 790, 939, AÉp 2005, 1244 (Annamatia).

51 RIU 1179, 1200, 1204 (mindegyik Aurelius/a) BARKÓCZI 1964, 312, 318, OPEL II, 142, III, 69-70. Aurelius/a Maximinus/a Pannoniában: CIL III 4108, AÉp 2010, 1261, RIU 529, 530, 679, Tit. Aq. 679.

52 RIU 1257.

53 RIU 1183.

54 AÉp 1986, 597.

55 RIU 1509.

még életükben készült a sírfelirat, azaz a felirat állítója ismeretlen marad. A máshonnan ismert sírfeliratokon viszonylag gyakori kötőszó, ha ritkábban is, de Kelet-Pannoniában is előfordul.⁵⁶ Az utolsó sorban található Aur(elius) vagy inkább (mivel a sor nem egy praenomennel kezdődik) Aur[elia] már szinte bizonyosan csak a felirat állítója lehetett. A fentiek alapján a sírsztélé egy nagyobb, talán hatfős család síremléke lehetett, ahol a férfiak szinte bizonyosan az intercisai szír cohorsban szolgáltak.

Mindezek alapján a sírfelirat rekonstruálható szövege a következő lehetett:

[D(is) M(anibus)?]

M(arco) A[ur(elio) ---]

dom[io Hemesa? --- coh(ortis) I (milliariae) Hem(esenorum)]

vix(it) q[nn(os) --- Aur(eliae) Maxi- vagy Firmi-]

min[o (?) vix(it) ann(os) ---]

⁵ *III M(arco) [Aur(elio) ---]*

dom[io Hemesa --- coh(ortis) I (milliariae) Hem(esenorum vix(it) ann(os) --- Aur(eli---)]

Con[stantin--- (?) --- vix(it) ann(os) ---]

item [---vix(it) ann(os) ---]

Aur(eli---) [---]

A jóminőségű családi sírkő a 3. század elején készülhetett egy helyi műhelyben a Hemesából érkezett katonacsalád (első- és másodgenerációs) tagjai számára (férj, feleség és a gyerekek), akik minden valószínűség szerint Marci Aurelii voltak. A családfát a legvalószínűbb eshetőséget számításba véve a következőképp állíthatjuk fel:

M. Aur. [---] domo Hemesa ∞ [Aurelia Maxi]min[a] vagy [Fir]min[a]

M. Aur. [---] domo Hemesa Aurelius/a Constan[---] [M. Aur. --- vagy Aurelia] Aurelius/a [---]

3. Sírrelief középső részének baloldali töredéke, alul és felül törött. Anyaga: mészkő. M: 43, Sz.: 43, V.: 23 cm. Vastagsága alapján szinte bizonyosan nem egy sírsztélével, hanem egy nagyobb síremlék részének tartható sírrelieffel állunk szemben. Hasonló, gyakran mitológiai (és állatjelenetes, ill. bennszülöttöket ábrázoló) témájú reliefek nagyobb számban ismertek Kelet-Pannoniában, különösen Intercisa környékén.⁵⁷ Az igényesen kivitelezett relief erősen bemélyített mezőben található, amelynek bal oldalán egy sella curulis látható. Rajta erősen sérült, felül letörött bojtos lecsüngővel díszített párna/pulvinar (koszorú?) és/vagy támla⁵⁸ (?) látható, a hivatali széke peremén egy emberi alak ül, felülete mindenhol letörött. Kezét talán a jobb combján tartja. A köztársaság curulisi méltóságainak (aedilistől felfelé), később a római uralkodók⁵⁹ (szövetséges királyok) és ítélkezési joggal (*iure dicundo*)

⁵⁶ RIU 992, 1509, Tit. Aq. 571, 693, 701, 779.

⁵⁷ OROSZLÁN 1918, INTERCISA I, 210-219, INTERCISA I, 200-226, 304-312 KatNr. 172-223, ERDÉLYI 1974, 131-152, BARKÓCZI 1984, GÁSPÁR 2016, 49-64.

⁵⁸ Utóbbi lehetőséget azért tartjuk kevésbé valószínűnek, mert a sella klasszikus használata esetén hiányzik a karfa és háttámla, ráadásul egy támla aligha indul a szék közepétől.

⁵⁹ ALFÖLDI 1967, 140-141, 159, 242-243.

felruházott municipalis magistratusok, sőt sevir augustalisok⁶⁰ és papok, mint a saliusok, flamenek, vagy Vesta-szüzek összecukható, eredetiben (Herculaneum) és ábrázolásokról (érmek, freskók, szobrok, sír és történeti reliefek, szarkofágok, fémedények [pl. boscorealei ezüst csésze], későrómai diptychonok) is jól ismert hivatali széke az eredetiekhez hasonlóan részletekbe menően pontosan kidolgozott, a sérülések ellenére felismerhetőek az S formájú, állatmancsban (oroszlán?) végződő lábak, a két láb találkozásánál gyakran megfigyelhető rozetta maradványa, az elefántcsont veretek, illetve a szék peremének kidolgozása, amely igen gyakran szintén reliefekkel díszített volt. (WANSCHER 1980, RONKE 1987, 256-283, SCHÄFER 1989, SCHÄFER 2003) Az ülő alak alatt látható egyenes, lecsüngő, nagyjából téglalap alakú tárgy nem tartozhat a székhez, tőle a szék világosan elválik, tehát nem azonosítható a sella frontális oldalán látható magasabb és szélesebb, mindig jelenettel díszített lappal. Ez alapján csak az alak ruházatának, attól éles elválása miatt inkább köpeny/paludamentum, mint toga alsó része része lehetett. Sellával díszített sírreliefek és sztélék viszonylag gyakran megjelennek italiai, de provinciális közegben is, különösen Noricumban, (DIEZ1946, 97-112, DIEZ 1985, 141-152) ahol általában municipalis magistratusok (nem kizárólag: főleg Róma környékén senatorok, ill. augustalisok) hatalmi jelvényei között szerepelnek (SCHÄFER 1989, 50-63.), szinte mindig szemből, központi helyen ábrázolják őket (oldalnézetből síroltár: Philippi: PILHOFER Nr. 386a=SCHÄFER 1989, 261 Nr. 15) általában fascessel.⁶¹ A típus Pannoniában ismert, Poetovióban a colonia egyik magistratusának, C Valerius Tettius Fuscus duumvir i. d. síremlékét díszítették a sellával⁶². Utóbbiról az intercisai esetben aligha beszélhetünk, hiszen a szék oldalnézetben látható, rajta egy emberrel egy jelenet bal oldalának része. Pannoniában

60 Vö. CIL VI 29746.

61 Teljes gyűjtésük: SCHÄFER 1989.

62 CIL III 4038=SCHÄFER 1989, 359-361 Nr. 82.

még Carnuntumban, a pfafterbergi szentélykörzetben és talán a Nemeseumban Iuppiter (és/vagy egy uralkodó) trónusa gyanánt jelenik meg a szék (ez esetben talán a tábori változata, a sella castrensis). (KREMER 2004, 22-24, 28-29, 59-60 Nr. 4, KREMER 2012, 87-88 Nr. 147, 340, 380.) Az intercisai domborművön azonban egy ülő alak is látható, aki szinte csak a sella peremére ült le. Utóbbi testtartás, amely a széken való ülés egyik lehetséges helyzete, azt feltételezi, hogy az alak lábait kinyújtva (gyakran podiumon) tartja, súlyát enyhén hátradőlve a székre helyezett bal keze (máshol könyöke) is tartja. Ezek alapján jogosan vetődik fel a lehetőség, hogy a szék középső részen látható íves valami nem párna, vagy támla, hanem az alak székre támaszkodó balja, amely erősen sérült, így a kézfej sem vehető ki. Hasonló testtartásban jelenik meg Róma istennő Hadrianus egyik sestertiusának hátlapján⁶³, vagy egy Róma városi sírreliefen is sella peremén ül az alak, baljával szintén a székre támaszkodik. (SCHÄFER 1989, 248-250, Nr. 6) Mivel az ülő alak nem azonosítható (a fenti példa alapján még az sem bizonyos, hogy férfialak), a dombormű jelenete is homályban kell, hogy maradjon. A jelenet ábrázolhatna egy római uralkodót is (paludamentum esetén hadvezérként). A sella castrensis esetében viszont hiányznak a szokásos S-alakú lábak (helyette inkább X-alakúak) (WANSCHER 1980, 168-170), ráadásul hasonló jelenet a környéken, de dunai tartományokban is ismeretlen. Ugyanígy számításba veendő lehetőség, hogy a relief Paris ítéletét ábrázolja, és a hős bírói székén ülve ítéli oda az aranyalmát. (KOSSATZ-DEISMANN 1994, 176-188) Sírreliefeken a jelenet ritkán ugyan, de megjelenik (pl. Vojnik⁶⁴, Augsburg⁶⁵), ezeken Parist phrygiai sapkában, kezében syrinx-szel ábrázolják. A legkézenfekvőbb eshetőség ezért mégiscsak az kell, hogy maradjon, hogy egy municipalis magistratus síremlékének része lehetett. Esetünkben szinte bizonyosan Aquincumé, ezért fennáll annak a lehetősége is, hogy a köemléket Aquincumból szállították másodlagos felhasználás céljából intercisai lelőhelyére. Utóbbi esetben az ülő alak nyilván a togatus magistratus lehetett, aki felé a fascest a kezükben tartó lictorok közeledhettek. (SCHÄFER 1989, passim) Aquincumtól való távolsága ellenére több ilyen elhurcolt és/vagy intercisai származás miatt itt felállított városi magistratus⁶⁶ és augustalis⁶⁷ intercisai feliratos említése adatolt.⁶⁸ Időben és térben legközelebbi hasonló jelenet egy városi (jelen esetben Viminacium) flamen pozarevaci sírsztéléjén láthatunk, ahol a feliratos mező alatt található jelenet középpontjában az üres sella áll, mellette camillusok és lictorok.⁶⁹ Ülő jelenetsort azonban csak Róma városi kora császárkori, leginkább senatori sírdomborműveken figyelhetünk meg (SCHÄFER 1989, Nr. 6, 10-12). Mindezek ellenére azonban még az sem zárható ki, hogy egy mitológiai jelenetet ábrázoló relieffel állunk szemben, ahol az uralkodót/istenséget római módon sellán ülve ábrázolták.⁷⁰ Ennek lehetőségét megerősíti az a tény is, hogy ritkán, de freskókon már Kr. u. 1. században (mint a pompeii Casa del chirurgo 4. stílusú falfreskóján egy ülve festő nő: VI, 1, 10 amb. 19)⁷¹,

63 RIC II Nr. 263A.

64 KREMER 2001, 108-110 KatNr. II/43.

65 CSIR Deutschland I/1. WAGNER 1973, Nr. 68. A szék, amelyen Paris ül, erősen lefaragott, de mintha kivehető lennének a keresztben álló szék lábak.

66 RIU 1066, 1122.

67 RIU 1163.

68 És ld. a municipium Volgumot említő szarkofágokat: RIU 1244, 1253.

69 CIL III 12659=SCHÄFER 1989, 361-362 Nr. 83.

70 Bizonyosan kizárható, hogy a bennszülött intercisai domborművek példájára jelen darab egy törzsi előkelőt ábrázolt volna, mivel a kocsisírokban talált összecusukható székeknek vajmi kevés köze lehetett a sella curulisekhez: NUBER 1972, 170-171, MRÁV 2013, 107-110.

71 De CAROLIS 2007, 122-123.

szarkofágokon pedig a 3. századtól a sella curulist ábrázolták nem hivatalos használat közben. Ülhetnek rajta zenészek, mint az egyik vatikáni évszak szarkofágon, vagy filozófusok (Santa Maria Antiqua szarkofág⁷² és számos egyéb Róma városi és itáliai szarkofágon).⁷³ Időnként filozófusokat utánzó magánszemélyek is megjelenhetnek rajtuk (centurio [WEGNER 1966, Nr. 133]⁷⁴), házaspár (KOCH-SICHTERMANN 1982, 548).⁷⁵ A sella keresztény ikonográfiában is megjelenik (mint a Péter és Pál felett ítélező Nero a berjai (BOVINI 1954, 146-155 Kat.Nr. 25), vagy Pontius Pilatus hivatali széke a Iunius Bassus szarkofágon (STRUTHERS MALBON 1990⁷⁶). Ugyanígy lehet Krisztus, vagy Mária széke (diptychon)⁷⁷, vagy amint Mária a kis Jézussal fogadja a három királyokat (Flavius Iulius Catervius tolentinoi strigilis szarkofágján ULBERT 1998, 52-54⁷⁸). Utóbbiak alapján a sella ábrázolása Pannoniában nem csak municipalis magistratusok és augustalisok környezetében jelenhetett meg, hanem magánemberek körében is. Bármelyik lehetőséget is vesszük számításba, az intercisai sella curulis ábrázolások jelenetnek sem helyi, sem pannoniái tökéletes párhuzama nem ismert.

Mindezek alapján jelen sírrelief sella curulis ábrázolása leginkább egy aquincumi magistratus, vagy augustalis síremlékének része lehetett, de az sem zárható ki, hogy egy eddig ismeretlen, talán mitológiai jelenetet ábrázol. Talán aquincumi kőfaragóműhelyben készült, de kora nem üt el a többi intercisai jelenetes domborművektől, azaz leginkább a Severus-korra keltezhető. (BARKÓCZI 1984, 180) Korát Aquincum hadrianusi municipum, illetve inkább Septimius Severus alatti colonia rangra való emelése is keltezi.

72 DEICHMANN–BOVINI–BRANDENBURG 1967, 306, Nr. 747.

73 Pl. WEGNER 1966, Nr. 31, 79, 81. A típushoz ld. ZANKER 1995, 267-289.

74 L. Pullius Peregrinus, 3. sz. közepe, Róma (CIL VI 3558).

75 Konya, Kr. u. 200.

76 CIL VI 41341=ICUR 4164=ILCV 90. STRUTHERS MALBON 1990.

77 KENCHREAI 206-214, MATHEWS 1993, 104-107, WEITZMAN 1979, 529-530 Nr. 474.

78 ILCV 98.

Bibliográfia

- ALFÖLDI, A. 1924: A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I-II. Berlin-Leipzig, 1924-1926.
- ALFÖLDI, A. 1967: Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreiche. Darmstadt. 140-141, 159, 242-243.
- ASR: Die antiken Sarkophagreliefs
- BARKÓCZI, L. 1964: The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. *ActaArchHung* 16, 257-356.
- BARKÓCZI, L. 1973: Beiträge zur Steinbearbeitung in Pannonien am Ende des 3. und zu Beginn des 4. Jahrhunderts. *FolArch* 24, 67-112.
- BARKÓCZI, L. 1984: Az intercisai mitologikus és állatjelenetes domborművek időrendje és felhasználása. Chronologie und Anwendung von Reliefs mit mythologischen Darstellungen und Tierszenen aus Intercisa. *ArchÉrt* 111, 170-194.
- BARKÓCZI, L. – BÓNIS, É. 1954: Das frührömische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina) *Acta Archaeologica* IV. (1954.) 129 – 199.
- BENEŠ, J. 1978: Auxilia romana in Moesia atque in Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im unteren Donaauraum und in den angrenzenden Gebieten. *Praha*. 62-63 Nr. 160/24-162/25
- BÓNA, I. 1991. Dunapentele története. (1. kiadás) Dunaújváros, 1991.
- BÓNA, I. 1997: Dunapentele története. (2. kiadás) Dunaújváros, 1997.
- BUZA, A.-KESZI, T. 2009: Iuppiter Culminarisnak szentelt oltár Rácalmásról. *Alba Regia* 38. (2009.) 7-14.
- BOVINI, G. 1954: I sarcofagi paleocristiani della Spagna. *Città del Vaticano*. 146-155
- CAROLIS, E. 2007: Il mobile a Pompei ed Ercolano: letti, tavoli, sedie e armadi: contributo alla tipologia dei mobili della prima età imperiale. *Roma*.
- B. HORVÁTH J., 1985: Dunaújváros-Szalki sziget. *Alba Regia* 22. 1982-1983. (1985) 186-187.
- DANA, D. 2014: Onomasticon Thracicum (OnomThrac). *Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*. *MEΛETHMATATA* 70. Athènes.
- DEICHMANN, F. W.–BOVINI, G.–BRANDENBURG, H. 1967: Repertorium der christlichantiken Sarkophage I. Rom und Ostia. *Wiesbaden*. 306 Nr. 747.
- DIEZ, E. 1946: Die sella curulis auf provinziäl-römischen Reliefsteinen der Steiermark, *ÖJh* 36.
- DIEZ, E. 1985: Noch ein sella curulis-Relief in der Steiermark. In: Weber, E.–Dobesch, G. (Hrsg.) *Römische Geschichte. Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Arthur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*. *Archäologisch-epigraphische Studien* 1. Wien. 141–152.
- ERDÉLYI G. 1974: A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. *Budapest*.
- FEHÉR B. 2007 *Pannonia latin nyelvtörténete*. *Budapest*.
- FEHÉR, B. 2008: Syrian names given in Pannonia inferior. *Acta Classica* 44. 95-109.
- FITZ, J. 1972 *Les Syriens à Intercisa*. *Collection Latomus* 122. Bruxelles.
- FRÖHLICH, R. 1890: Római föliratok Alsó- és Felső-Pannoniából. *Archaeologiai Értesítő* 1890. 315 – 331.
- GÁSPÁR D. 2016 *Római síremlékek Magyarországon*. *Budapest*.
- GROSSE, R. 1920: *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*. Berlin.
- HAMPEL, J. 1906: Intercisa emlékei. *Archaeologiai Értesítő* 1906. 221-274.
- HOFFMANN, D. 1969-1970: *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*. ES 7. Düsseldorf.

- INTERCISA: Barkóczi, L.-Erdélyi, G.-Ferenczy, E.-Füle, F.-Nemeskéry, J.-Alföldi, M. R.-Sági, K.: Intercisa I-II. (Dunapentele-Sztálinváros), Geschichte der Stadt in der Römerzeit. ArchHung 33-34. Budapest, 1954. 1957.
- KAJANTO, I. 1965: The Latin Cognomina. *Comm. Hum. Litt. Soc. Scient. Fenn.* 36/2. Helsinki.
- KAJANTO, I. 1967: Supernomina. A Study in Latin Epigraphy. *Comm. Hum. Litt. Soc. Scient. Fenn.* 40/1. Helsinki.
- KENKCHREAL: Stern W. O-Hadjilzarou Thimme, D.: Kenchreai. Eastern Port of Corinth VI. Ivory, Bone, and Related Wood Finds. Leiden-Boston, 2007.
- KOCH, G.-SICHTERMANN, H. 1982: Römische Sarkophage. München.
- KOSSATZ-DEISMANN, A. 1994: Paridis iudicium. *LIMC VII/1.* 176-188
- KOVÁCS, P. 1998: A Numerus III Thracum in Pannonia Inferior? *ZPE* 121. 287-290.
- KOVÁCS, P. 2004: The late Roman army in Pannonia. *Acta AntHung* 44. 115-122,
- KOVÁCS, P. 2004A: Late Roman epigraphy in Pannonia (260-582). In: *Epigraphica II. Mensa rotunda epigraphiae Dacicae Pannonicaeque.* Hungarian Polis Studies 11. Németh, Gy.-Piso, I. (Eds.) Debrecen. 185-195.
- KOVÁCS, P. 2005: Excavations in the Roman auxiliary fort of Annamatia (Baracs) between 1999 and 2005. Budapest.
- KOVÁCS, P. 2014: A History of Pannonia during the Principate. *Antiquitas Reihe I/65.* Bonn.
- KOVÁCS, P. 2016: A History of Pannonia in the Late Roman Period I (284-363 AD). *Antiquitas Reihe I/67.* Bonn.
- KREMER, G. 2001: Antike Grabbauten in Noricum. Katalog und Auswertung von Werkstücken als Beitrag zur Rekonstruktion und Typologie. *Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Inst.* 36. Wien.
- KREMER, G. 2004: Das Heiligtum des Jupiter Optimus Maximus auf dem Pfaffenberg/Carnuntum. Die rundplastischen Skulpturen. *RLiÖ 41 Sonderband 2.* Wien 2004, 22-24, 28-29, 59-60 Nr. 4,
- KREMER, G. 2012: Götterdarstellungen, Kult- und Weihedenkmäler aus Carnuntum. Mit Beiträgen von Ch. Gugl, Ch. Uhlir, M. Unterwurzacher. *Corpus Signorum Imperii Romani. Carnuntum Supplement 1.* Wien.
- KURUCZ, J. 1914: Római nyomok a pannoniai Duna-limes balpartján. Komárom, 1914.
- LŐRINCZ, B. 2001: Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit I: Die Inschriften. *Wiener Archäologische Studien* 3. Wien.
- MATHEWS, T. F. 1993: The clash of gods. A reinterpretation of Early Christian art. Princeton.
- MEID, W. 2005: Keltische Personnamen in Pannonien. Budapest.
- MÓCSY, A. 1983: *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae cum indice inverso.* DissPann III/1. Budapest.
- MRÁV, Zs. 2013: Eiserne Klappstühle aus kaiserzeitlichen Bestattungen der einheimischen Elite in Pannonien. Zu den Beigaben der Bade- und Reinigungsgarnitur pannonischer Wagengräber. *ArchÉrt* 138. 105-144
- NUBER, H. U. 1972: Kanne und Griffschale, ihr Gebrauch im t.äglichen Leben und die Beigabe in Gräbern der römischen Kaiserzeit. *BrGK* 53.
- OPEL: *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum I. Editio nova aucta et emendata.* Lőrincz, B. (Ed.) Budapest 2005. *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum II-IV.* Lőrincz, B. (Ed.) Wien 1999-2002
- OROSZLÁN Z. 1918: *Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannoniai síremlékeken.* Budapest,
- PAULOVICS, I. 1926: A dunapentelei római telep (Intercisa). *Archaeologica Hungarica* 2. Budapest, 1927.

- REUTER, M. 1999: Studien zu den numeri des Römischen Heeres in der Mittleren Kaiserzeit. BRGK 80. 359-569.
- RONKE, J. 1987: Magistratische Repräsentation im römischen Relief. Studien zu Standes- und Statusbezeichnenden Szenen. BAR IS 370. Oxford.
- SCHÄFER, Th. 1989: Imperii Insignia: Sella curulis und Fasces. Zur Repräsentation römischer Magistrate. RM Erg. H. 29. Mainz.
- SCHÄFER, Th. 2003: Zur Rezeption römischer Herrschaftsinsignien in Italien und im Imperium Romanum im 1. – 2. Jh. n. Chr. In: Propaganda – Selbstdarstellung – Repräsentation im römischen Kaiserreich des 1. Jhs. n. Chr. Wissenschaftl. Tagung. Tübingen. Weber, G.-Zimmermann, M. (Hrsg.) Historia Einzelschriften 164. Stuttgart. 246-273.
- SOLIN, H.–SALOMIES, O. 1994: Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum. Hildesheim–Zürich–New York.
- SOPRONI, S. 1978: Die spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Budapest.
- SOPRONI, S. 1985: Die letzte Jahrzehnte des pannonischen Limes. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Band 38. München.
- SOUTHERN, P. 1989: The Numeri of the Roman Imperial Army. Britannia 20. 81-140.
- STRUTHERS MALBON, E. 1990: The Iconography of the Sarcophagus of Junius Bassus. Princeton.
- SZABÓ, N: A budapest-bajai Dunaszakasz szabályozása. Vízügyi közlemények. 1912 november-december. 191-213.
- ȚENȚEA, O. 2012: Ex Oriente ad Danubium. The Syrian Units on the Danube Frontier of the Roman Empire. Cluj-Napoca. 76-78 Nr. XXII.
- ULBERT, T. 1998: Repertorium der christlich-antiken Sarkophage II. Mainz am Rhein. 52-54
- VISY, Zs, 1977: Intercisa. Das römische Dunaújváros. Budapest.
- VISY Zs, 2000: Intercisa hadtörténete. In: Dunaújváros története. Szerk. Pongrácz Zs.–Erdős F. Dunaújváros. 37 – 48., 395-399.
- VISY, Zs. 2003: The Ripa Pannonica in Hungary. Budapest.
- WAGNER, F. 1973: Raetia (Bayern südlich des Limes) und Noricum (Chiemseegebiet), Bonn.
- WANSCHER, O. 1980: Sella curulis. The folding stool. An ancient symbol of dignity. Copenhagen.
- WEGNER, M. 1966: Die Musensarkophage. ASR 5.3. Berlin.
- WEITZMAN, E. (Ed.) 1979: Age of spirituality. Late Antique and Early Christian Art. Third to Seventh Century Catalogue of the exhibition at The Metropolitan Museum of Art, November 19, 1977, through February 12, 1978. New York.
- WUTHNOW, H. 1930: Die semitischen Menschnennamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients. Leipzig.
- ZANKER, P. 1995: The Mask of Socrates: The Image of the Intellectual in Antiquity. Berkeley.

Függelék – Források Intercisa késői csapattörténetéhez

Not. Dig. Occ. XXXIII,

3-4 Intercisa, Nuncinercisa

17 Intercisa

25 cuneus equitum Dalmatarum, Intercisa

26 cuneus Constantianorum Lusonio, nunc Inercisa

38 equites sagittarii, Intercisa

CIL III 3335=RIU 1261 Kr. u. 310

D(is) M(anibus) / Val(erius) Pusintulus protector / qui vixit annos / XXXVIII in quadra{ge}n{si}mo fatis ani/mam reddidit her/edes boni (!) patri me/moriam fecerunt / Andronico et Pro/bo co(n)s(ulibus).

RIU 1205

D(is) M(anibus) / Aur(elius) Vale(n)s / b(ar)b(aricatus?) n(umeri) eqq(uitum) / scut(ariorum) s(ub) c(ura) Maur/ini p(rae)p(ositi) // Aur(elius) Mo/n(imus) equ(es) / fra(tri) ca(rissimo) / memo(riam) pos(uit).

RIU 1201

D(is) M(anibus) / Aurel(io) Sala/mati vet(erano) ex <d>u/cen(ario) civi Aedes(sitano) / qui vix(it) annis LXX / in his militavit / ann(is) XL Aur(elius) Pus/intulus gener / [e]x [- - -] f[ac(iendum)] cu[r(avit)].

Egyéb feliratokról ismert valeriai numerus alakulatok

Csákberény TRHR 168

[D(is) M(anibus)] / Aur(eliae) Vale/ntinae / quae vixit / ann(os) XXVII / Marcellus / eq(ues) n(umeri) III T(h)rac(um) / coniugi / f(aciendum) c(uravit).

Aquincum Tit. Aq. 615

D(is) [M(anibus)] / Fl(avius) Ursus biarc(h)us ex numero equites / Dalmatas (!) degentium / Cirpi qui vixit an(nos) LI / me(nses) IIII d(ies) XIII Aur(elia) Mun/ni[3] coniugi dul/cissimo et Aur(elia) Ursina / filia f(aciendum) c(uraverunt).

Tit. Aq. 752²

----- / [---] exarc(h)us ex n(umero) / [equitu]m Dal(matarum) agens / [--- ann(os) ---]XXVIII m(enses) X / [---]a mater ca[r(issimo) pien]tissi[mo] / [filio ---].

‘Beware! Peril to the detective who says:
“It is so small – it does not matter.
It will not agree. I will forget it.”
That way lies confusion! Everything matters.’
Hercule Poirot (The Mysterious Affair at Styles)

Levedia, the egg of Columbus and what follows¹

Tamas Keszi
Intercisa Museum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
keszitam@gmail.com

Since the book of Constantine Porphyrogenitus „De administrando imperio” was published, researchers had been constantly looking for the ancient Levedia. It has been searched for in many places through Eastern Europe, however, there was no generally accepted solution. Recently, even Levedia not existing at all looked like a possibility, but the answer was just as easy as the egg of Columbus: Gábor Vékony was the archeologist who found it out first.

The power of context

The whereabouts of Levedia and Etelköz (mentioned by the Byzantine emperor Constantine) are important questions, should one dive deep into the pre-Conquest history of Hungarians. This issue has tremendous literature behind it,² and the sole mutual point is that Levedia is to be searched for somewhere to the West of the Don and the Volga rivers, since the Magyars moving out of Magna Hungaria settled down here for the first time.

A different point of view was first presented by Gábor Vékony, who proposed that Levedia was to the East of the river Volga. The idea was based on the logical conclusion after collating the 37th and 38th chapter of „De administrando imperio” (DAI), and the identification of the river Emba with the Khidmas-Khingilus river. (VÉKONY 1986) Unfortunately, the former argument was overshadowed by the latter, even though the context alone represents a final force. Let us see the relevant part of chapter 38!

1 I would like to thank László Klima here, who contributed to my clearer drafting with numerous critical comments, and following his remarks I could complete my work with new points of view. This, of course, does not mean that he accepts every point of my hypothesis system.

2 The newest summary of the different theories: ZIMONYI 2014. The starting point is mostly the identification of the Khidmas-Khingilus with a present-day river or rivers, and the placing of Etelköz to the West of it or vice versa: the localizing of Etelköz, and placing Levedia to the East. Some deem the two places identical at least partly. Nowadays even the nonexistence of Levedia has come up.

„The nation of the Turks had of old their dwelling next to Chazaria, in the place called Lebedia after the name of their first voivode, which voivode was called by the personal name of Lebedias,... Now, the Pechenegs ... stirred up war against the Chazars and, being defeated, were forced to quit their own land and to settle in that of the Turks. And when battle was joined between the Turks and the Pechenegs ... the army of the Turks was defeated and split into two parts. One part went eastwards and settled in the region of Persia, ... but the other part ... settled in the western region, in places called Atelkouzou, in which places the nation of the Pechenegs now lives.” (DAI I, 171, 173) This is followed by the story how Árpád became the prince of the Magyars and then „Some years later, the Pechenegs fell upon the Turks and drove them out with their prince Arpad. The Turks, in flight and seeking a land to dwell in, came and in their turn expelled the inhabitants of great Moravia and settled in their land, in which the Turks now live to this day.”

Now summarize the point!

1. The Pechenegs attacked the Magyars and occupied their former homeland twice.
2. Three homelands of the Magyars are presented, in a chronological sequence, from the East to the West: Levedia (1st Hungarian homeland), Etelköz (2nd Hungarian homeland) and the Carpathian Basin (Moravians' land, 3rd Hungarian homeland). They were living in the latter during the time of the text's birth.
3. Constantine does not cite any homeland of the Pechenegs before they raided the Magyars'. Let us name this unknown and herewith irrelevant land 1st Pecheneg homeland.
4. The 2nd Pecheneg homeland (after the first offensive) is identical to Levedia, whereas the 3rd Pecheneg homeland (after the second offensive) is identical to Etelköz, where they lived during the birth of the text.

Constantine, in the 37th chapter of his book writes the following:

„Originally, the Pechenegs had their dwelling on the river Atil, and likewise on the river Geich, having common frontiers with the Chazars and the so-called Uzes. But fifty years ago the so-called Uzes made common cause with the Chazars and joined battle with the Pechenegs and prevailed over them and expelled them from their country, ... The Pechenegs fled and ... when they reached the land which they now possess and found the Turks living in it, they defeated them in battle and expelled and cast them out, and settled in it, and have been masters of this country, as has been said, for fifty-five years to this day.” (DAI I, 167)

What is to be found out?

1. During the birth of the text the Pechenegs lived in the land taken from the Magyars, which means it is identical to the formerly revealed 3rd homeland of the Pechenegs.

2. The text cites only one Pecheneg offensive, namely the 2nd, which pursued the Magyars to the Carpathian Basin.

3. The text mentions the 2nd Pecheneg homeland, which is through the Atil (Volga) and Geich (Ural) river regions.

Visual presentation of the data on Fig. 1.

Comparing the data of the two chapters it turns out that Levedia was somewhere in the Volga and Ural river regions. To discern this, one postulate is to be accepted: the data provided by Constantine is suitable for determination of the homelands named by himself. This is widely accepted by researchers, only a minority states that this specific data by Constantine is not reliable.³

Naturally, linguists are right when they say that the entire homeland of the seven Magyar tribe could neither be named Levedia nor Levedi⁴, but the same is true for Etelköz⁵. The mutation of the meaning of the two words shows regularity: the place name which indicated only a leader's settlement or land in the 9th century, indicated the entire homeland of the Magyars for at least a certain group of the tenth-century Magyars. However, the phenomenon that a tradition in the 10th century tracing back to the 8th and 9th centuries uses incorrect place names in a semantical point of view does not influence the fact that Constantine defines three clearly different homeland of the Magyars, which also fits in the historical reality.⁶

„De administrando imperio“ was first published in 1611, then was translated to and published in Hungarian and many different world languages. It is hard to answer the question why the interrelation between the 37th and 38th chapter was found out only in the '80s. Maybe the reason is that the whereabouts of Levedia was approached only from a linguistic point of view, investigating the correlation of the Khidmas-Khingilus river flowing through it. No other source mentions the names, neither do we know the direction in which the river flowed; which means that any Eastern European river name recorded in the past thousand years could fit in (which means a nearly infinite number of possibilities). Nonetheless, there was no convincing identification of the Khidmas-Khingilus river, but the many attemptions suggested that the question could only have been approached through linguistics.

Another reason could be this misleading sentence of chapter 37: „Originally, the Pechenegs had their dwelling on the river Atil, and likewise on the river Geich...“ This appears to mean that the emperor had no data about the Pecheneg's former

3 Naturally, there are exceptions: the possibility of one Pecheneg attack told twice has also arisen. This presumption lacks any basis. Summary of the results of source criticism: DAI II.

4 The existence of an independent Levedia detached of Etelköz is questioned partially on the basis of place names formed from person names, which only indicated lesser regions or the person's settlement. (RÓNA-TAS-BERTA 2011, 33-34) Thus should have been Levedia part of Etelköz.

5 Even in the Árpád Age, the name of the river + „köz“ name compositions pointed smaller regions, and the same is true today (Taktaköz, Vágköz, Drávaköz etc.). (BENKŐ 1984)

6 Traditional Hungarian folktales use the phrase „over the Óperenciás sea“ (similar to „Far, far away“). This is not a real sea, but despite the semantical and geographical problems it is clear that the expression indicates the land beyond the Austrian river Enns (ober Enns), thus being strongly connected to the onetime historical and geographical reality.

homeland, so Levedia could only be somewhere to the west, but, as read in the 38th chapter, Constantine knew that the Pechenegs had a „more original” homeland. The observation that the 37th Pecheneg chapter gives less information on this topic than the 38th Magyar chapter is clear because the former mentions only one, while the latter two Pecheneg attacks.

How could this be? The sources of the two chapters are different: data for chapter 38 was mainly contributed by Magyar people,⁷ who wished to emphasize the fact that the Pechenegs chased them away twice from their ancestral homeland. The memory of this double defeat burned deep into the Magyar’s consciousness, which can also be traced in the 8th chapter. Here Constantine tells how the Magyars reacted when the Byzantine Emperor tried to incite them against the Pechenegs: „...all the chief men of the Turks cried aloud with one voice, »We are not putting ourselves on the track of the Pechenegs; for we cannot fight them, because their country is great and their people numerous and they are the devil’s brats; and do not say this to us again; for we do not like it!«” However, the Magyars did not have any information about the exact position of the 1st Pecheneg Homeland after 100 years (or they may have not been interested in it), so such data did not appear in the 38th Chapter.

Chapter 37 was mainly based on Pecheneg sources, that is how we know about the Pecheneg tribes – just as the enumeration of the Magyar tribes goes back to Magyar source in the 40th Chapter. But the Pecheneg informants did not cross-check with the Magyars to begin their report at the same date, thus telling their nations parallel histories. They did not find it important (or had already forgotten) that their ancestors chased the Magyars away from their homelands twice. This does not automatically conclude that they were the original inhabitants of the Volga-Ural region since ancient times. They also did not mention their former homeland, even though it can be concluded relying on other historical sources. (GOLDEN 1992, GOLDEN 1994) However they did, in fact tell about the rivers of their actual and former homelands; with the former we also know how different tribes located through the onetime Etelköz region, which was of great importance to the emperor, while the latter – merely interesting. According to this (and the pure nature of human remembrance) the older homelands they spoke about, the less data has been recorded in „De administrando imperio.”

Data from Magyar and Pecheneg informants was thus not synthesized. Constantine processed the different sources in different chapters, and that is a great fortune: should Constantine consistently summarize his knowledge could we think that we are presented by the same story told twice or that Levedia was part of Etelköz. This way we have two separate sources to dive into, whose data complement, thus verify each other: the Magyars had two – differing both in time and space – homelands, from where they were chased away by the Pechenegs.

Could it be that Constantine’s data are entirely false? Are there any independent sources which confirm this idea confronting public opinion, that Levedia was located to the East of the river Volga’s lower reaches? There are even scientific facts.

⁷ For the sources of Constantine: I. DAI II, KRISTÓ 2005. It is clear that the text traces back to Magyar sources, independently of who and when jot the data down.

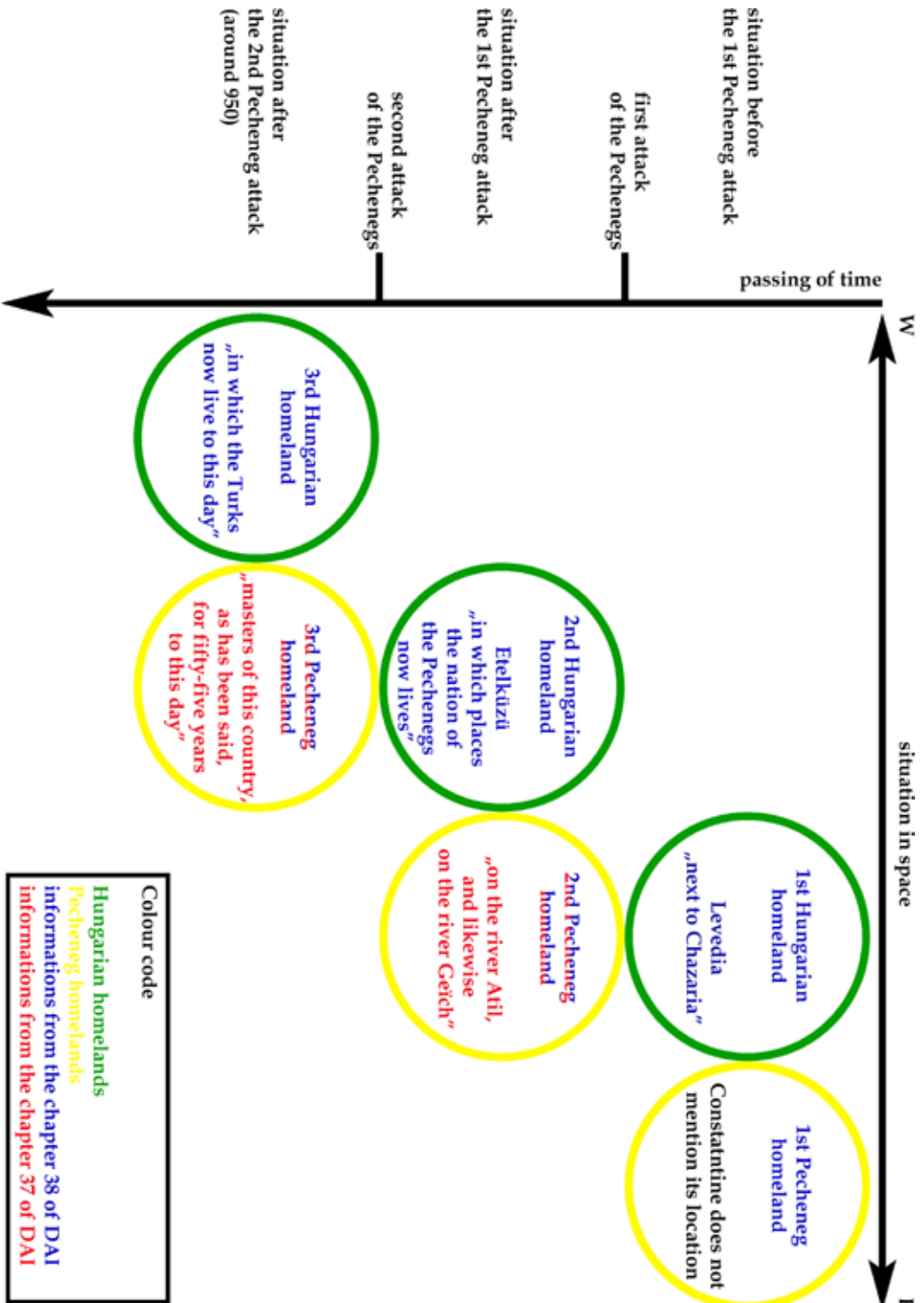

Figure 1: The Magyar and Pecheneg homelands and their relation, as presented by Constantine Porphyrogenitus

What does anthropology and genetics say?

Anthropologist Tibor Tóth found out in the '60s that anthropological materials found in graves of the conquering Magyars are similar to those found in Sarmatians living throughout the Volga and the Ural river region. (TÓTH 1965, TÓTH 1969, TÓTH 1980-1981) In 1983, Kinga K. Éry summarized the anthropological data of the Conqueror and Árpád Age people, and correlated them in a wide Eurasian scale. Magyars dated to the Hungarian Conquest were separated into different groups based on anthropological aspects: two of these groups originated from regions East of the river Volga during the 4-2nd century BC. Other folks joined these people in Eastern Europe. (Fig. 2) Her ascertainments are in harmony with Constantine's data: this is the point where the Magyars settling down in Etelköz (having left Levedia) were joined by the Kabars.⁸

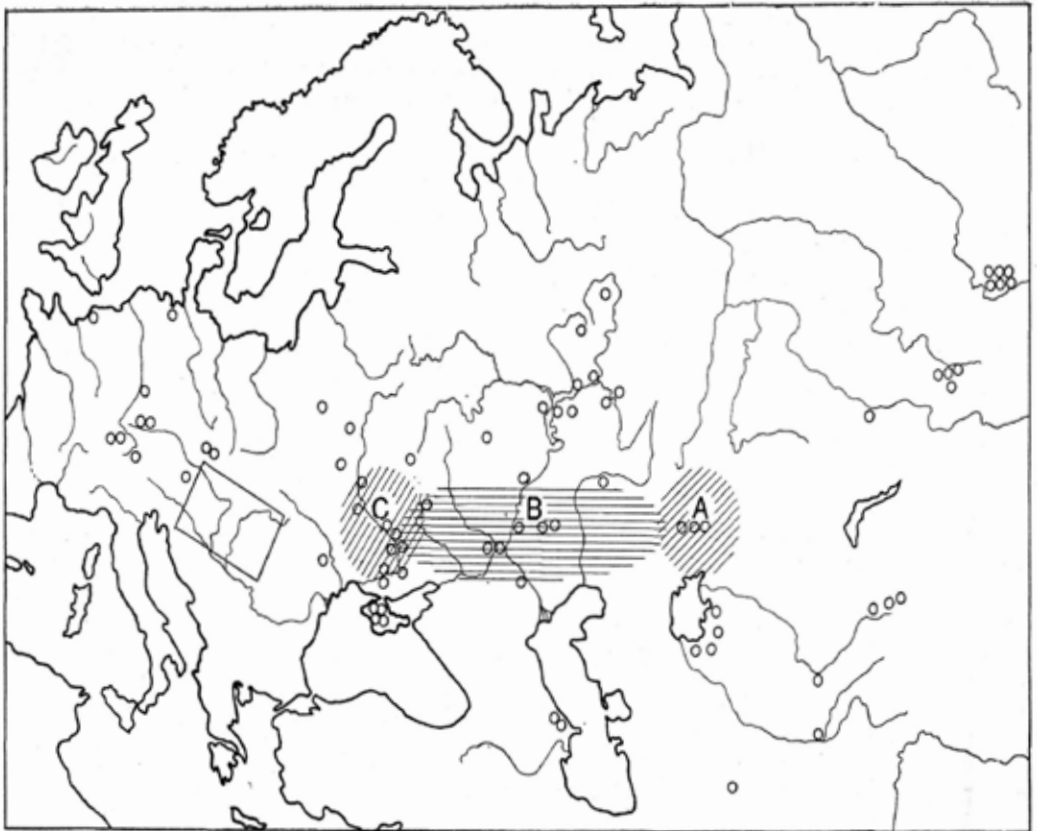

Figure 2: Formation areas of different groups of the conquering Magyars according to Kinga K. Éry (after K. ÉRY 1983, Fig. 53)

⁸ Lately Erzsébet Fóthi – similarly to Kinga Éry – have emphasized the various origin of the conquering Magyars based on anthropological research: FÓTHI 2014. The graveyards processed by her (Tiszafüred-Nagykenderfőldék, Kál-Legelő) also show close relations with Sarmatians: 4-5. charts.

But is there any scientific quality to physical-anthropological data of 35 years before, whereas genetics gives a more accurate and shaded picture of certain human populations' composition and wandering? There is but one problem examined by both scientific approaches, namely the Conqueror and Árpád Age Magyars' connection to today's Hungarians. Kinga Éry wrote in the '80s that the Conqueror and Árpád Age Magyars' have not got much (in an anthropological sense) in common. (K. ÉRY 1983) The latter have more similarities to the 9th century natives of the Carpathian Basin.⁹ It is clear that much less anthropological threads are connecting the conquering Magyars and present-day Hungarians. A genetics research team led by István Raskó concluded the same result. (BOGÁCSI et al. 2008, TÖMÖRY 2007, RASKÓ 2010. RASKÓ 2014) This means that older anthropological and present-day genetical investigations led to identical results.¹⁰

Moreover, it looks like not only the conquering Magyars, but also part of their horse population traces back to the Eastern Volga region. An archaeogenetical investigation of the latter evinced that they are closely related to the horses of Middle Asian origin bred called „akhal teke” presently. (PRISKIN 2010) The research is still at its beginning; an enormous amount of sampling is required from present-day species and archeozoological sequences to conclude an unfaltering result. It can not be excluded that investigated bones of post-Conquering times do not represent the actual horsing of the conquering Hungarians.¹¹ One is certain: for now this research fits in well to the trail of historical and anthropological facts which led us to the Eastern Volga region.

Not only historical and scientific, but also archaeological data confirm Levedia to have been located through the Volga and Ural river region.

9 The same fact was proven by latter investigations too: ÉRY 1994, SZATHMÁRY 1996, ÉRY 1998, FÓTHI 2014.

10 In the recent past, a study was published about the genetical connection of today's Hungarian and Madiyar (a Kazakh tribe) people: BÍRÓ et al. 2009. The similarity of the two names (Magyar~Madiyar) is incidental. The word „Magyar”'s -gy- (-d'-) - sound could never have resulted in the Kazakh -diy- or -dy- sound. However, the Kazakh word could be analyzed through Turkish onomastics. (BASKI 2010-2011) The two ethnic groups (considering the investigated genetical markers) were closer than any other group selected for comparison, although according to the authors this closeness is only relative. The data seemingly fits in the series, but unfortunately it collates two ethnicities living today. As it is seen, today's Hungarians have not much to do with the Conquerors geneticaly, which means that modern day ethnicities' genetical comparison can not reveal much about the genetical relationship of Magyars living 1100 years ago. Moreover, historical, linguistical and archaeological data suggests that people speaking Turkish languages who ultimately originated from or wandered through Middle-Asia (Pechenegs, Ghuzz, Cumanians) have seriatim settled in the Carpathian Basin after the Hungarian Conquest. These all have taken part in present-day Hungarians' ethnogenesis, thus leaving genetical traces in present-day Hungarian people, which could explain the genetical connection between the Magyars and the Madiyars.

11 House animals' breed variety is a cultural characteristic, which could have, in theory, quickly change after the Age of Conquest unlike the anthropological characteristics belonging to the Conquerors' genetical heritage. Logic of course suggests that the more they ventured to the West, the less Transvolgan features should be found in their culture. Thus is the possibility of the Conquerors' horsebreed to be changed in the Carpathian region from the original Etekköz species to a Middle-Asian one meager. However, the case of the horses proves that the Magyars clinged to their ordinary species; the Avar age horsebreed found here was of different origin. (PRISKIN 2010) The Avar age horses were of different species, which is confirmed by the older archeozoological investigation too. (MATOLCSI 1982, 244-250) János Matolcsi could not find out where the house animals of the Conquerors originated from, but he determined that they differ in many ways from those found in sites between the Carpathians and the river Volga: MATOLCSI 1982, 229-285. (He could not compare animal bones that are clearly of the Magyars of Etekköz, only those of similar age but kept by other people, to the ones in the Carpathian Basin.)

Archaeological finds

To locate something one has to know what it is and where it should be looked for. A linguistical-archaeological hypothesis system designated the area where the pre-Conquest Magyars' archaeological material should be searched for. However, this system does not reckon with Magyars to the East of the lower reaches of the river Volga, thus Hungarian archeologists never looked around there. Eloquent fact is that despite this the idea has come up that artifacts unburied in the region are bearing a likeness to the conquering Magyars' legacy in the Carpathian Basin.

István Erdélyi drew the attention of Hungarian researchers on several occasions to the sites located through the Transvolgan regions of the Saratov, Volgograd and Astrakhan Oblasts, which produced less, but similar findings to the conquering Magyars. (ERDÉLYI 1960, ERDÉLYI 1961, ERDÉLYI 1977, ERDÉLYI 2008)¹² Other finds related to the ones in the Carpathian Basin are known to have been found through Western Kazakhstan.¹³ Similarity is of course not total as nearly 100-200 years separate the two groups of finds. Not only the objects from the graves (stirrups, bone reinforcement plates for the reflex bows, arrowheads, mounts, rattles) show similarity to the ones in the Carpathian Basin, but also the Western-Eastern orientation of the graves (sometimes with slight differences to the North or South) and the tradition of partial horse burial as of the conquering Magyars. These graves were commonly buried in much earlier kurgans¹⁴, but there are cases where a kurgan was specifically built over the grave. This tradition can also be observed at numerous burials in Etekköz and sometimes in the Carpathian Basin. The Transvolgan regions and the Carpathian Basin are connected by their grave pits with a sidewall niche and berms, the latter sometimes keeping the partially buried horses. (БИСЕМБАЕВ 2003, КОМАР 2011, TÜRK 2009) (Fig. 3) A burial mask made of silver have been found in Shalkar (БИСЕМБАЕВ 2003, 86) – the tradition or a similar variation can also be traced in graves of the Carpathian Basin and Magna Hungaria.

Their ages are hard to define, Kazakh and Russian researchers could only determine it with several centuries of margin of error (8-11th century). Only through archaeological finds is ethnicity not to be defined; and nobody searched for 8-9th Century Magyars here based on written sources.¹⁵ Thus these sites were linked to the Pechenegs and the Ghuzz, not the Magyars, whose 10th Century material culture still had strong Eastern connections far beyond the river Volga. (SCHULZE-DÖRRLAMM 1991) Considering the historical sources of „De administrando imperio” and the independent anthropological facts should we define these nomadic graves from the 8-9th centuries as Magyar graves. This option solely based on archaeological finds was already mentioned by Arman Bisembayev. (БИСЕМБАЕВ 2016)

12 For more assumably Magyar finds: ШИЛОВ 1959, СИНИЦНИ 1959, СИНИЦНИ 1960, ГАРУСТОВИЧ-РАКУШИН-ЯМИНОВ 1998.

13 Stray finds from Karabay and Ak-Şiganak: GALKIN 1983. For more finds correlated with the material of conquering Magyars in the Carpathian Basin: БИСЕМБАЕВ 2003, БИСЕМБАЕВ 2016.

14 Relying on these publications to select the 8-9th Century graves is particularly hard since these kurgans were commonly used through several periods, and the researchers often focused on other ages during the publication, thus providing insufficient information on the artifacts of ages they were less interested in.

15 The situation is problematic since the amount of 8-9th Century finds is humble, they are heterogeneous, in addition to 8-10th Century nomads – including Magyars – having very similar burial traditions. (БИСЕМБАЕВ 2003, 104-105)

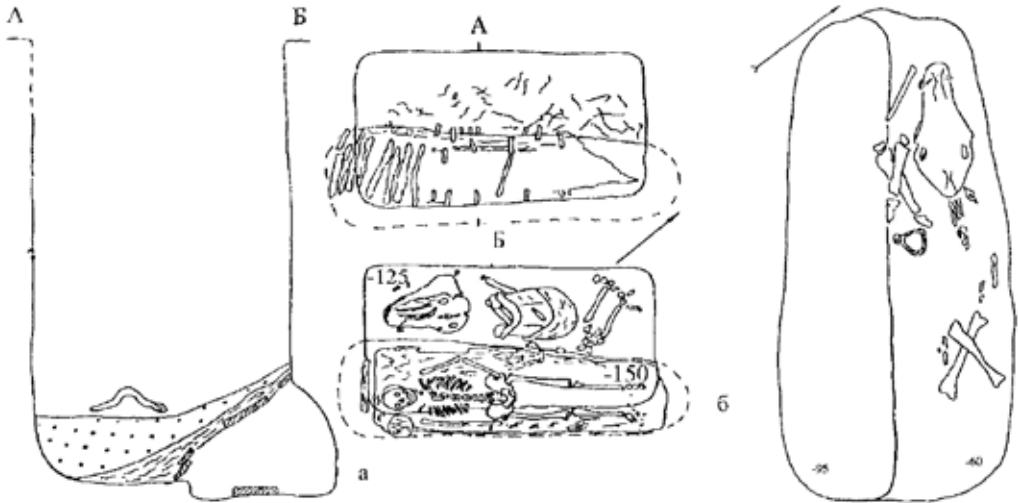

Figure 3: Grave with a sidewall niche and with berm containing partial horse burial from Western-Kazakhstan (after БИСЕМБАЕВ 2003, Рис. 6. és Рис. 12,Б)

How could it be proven without a doubt that these really are the Levedian Magyars' graves? The human- and horsebones kept in museums are to be examined by natural historical means: their age with C14 tests investigated, their physical-anthropological attributes and genetic materials (if recoverable) compared against the samples of the Carpathian Basin; other graves are to be searched for in Western-Kazakhstan and in Russia, to the East of the southern reaches of the river Volga.

But what is the matter with Magna Hungaria, the supposed ancient homeland of the Magyars?

The Magyars of Magna Hungaria

The most widely accepted model of the ancient history of Hungarians says that the population speaking ancient Magyar language were broken away from the Ob-Ugric people and lived through the Volga-Kama river region and the Ural Mountains since the 6th century, in Magna Hungaria. (FODOR 2009, 44) Several groups of them crossed the Volga around 750 and settled at the upper reaches of the Don and the Donets, in Levedia. (FODOR 2009, 46) According to István Fodor our Bulgarian-Turkish loanwords were added in this region to the ancient Magyar language sometime between 750 and 860. (FODOR 2009, 53-54., 57)

As seen above, this model contradicts the historical data of the DAI and the anthropological sources. According to András Róna-Tas it also contradicts the linguistic data: our Bulgarian-Turkish loanwords could not have been received in the place, circumstances and time suggested by the model. (RÓNA-TAS 1988, RÓNA-TAS 1996, 310-311, RÓNA-TAS 2005) Another problem is that we do not know any

archaeological finds from the area of the river Don which we could surely connect to the Magyars yet, not even despite of our putative knowledge about the archaeological heritage of their ancestors from the Kama area and their descendants from Etelköz. Moreover, archaeological finds which are connected to 9-10th Century Magyar groups to the North of the Black Sea (KOMAP 2011. 21–78) and in the Carpathan Basin are of the same age as those found in Magna Hungaria.¹⁶ It looks like the Magyars have appeared simultaneously in Etelköz and Magna Hungaria, which is why we could not consider the latter as the ancient homeland of the Magyars. But if not, how and when could these Magyar groups get there?

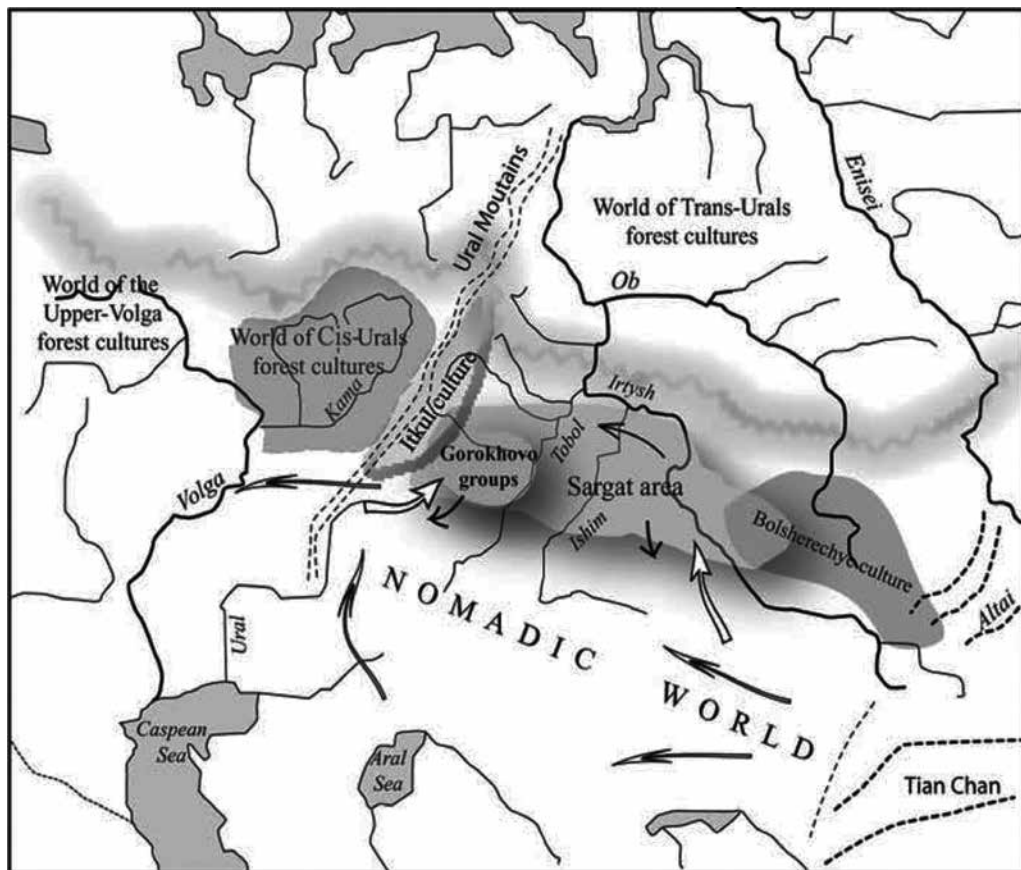

Figure 4: Cultural groups of the Western Syberian wooded steppe during the Late Iron Age (after KORYAKOVA–EPIMAKHOV 2006, Fig. 8.8.1)

16 The C¹⁴ data of two graves from the graveyard of Uelgi were published. According to them the graves are dated between 890 and 1010-1040: ГРУДЮЧКО–БОТАЛОВ 2013, 137–138. Sample from the Bayanovo graveyard was dated 998+/-140. (ДАНИЧ 2008, 53) The published part of the graveyard of Bolsije Tigani was dated by the excavators to the late 8th–early 9th Centuries: CHALIKOVA–CHALIKOV 1981. There is no consensus in the dating, others say that the earliest graves are from the second half of the 9th Century. (МАЖИТОВ 1985). László Kovács also thinks that the cemetery is from the 9-10th Century. He also emphasized the fact that many coins were fitted with loops, or have been perforated for later use as jewellery. (KOVÁCS 2005, 37, 14. note) The coins found in the graves bear uncertain dating values: the earliest 7th Century coins were not even taken by the publishers of the finds into account during the dating of the graveyard. (CHALIKOVA–CHALIKOV 1981, 58). An example of finding 8th Century belt in 10th Century Magyar-featured burial: БЕЛЛАВИН et al. 2015, 127–128. Taking these into account it is not impossible for 8th Century coins to appear in 9th Century graves. The final word is – with any luck – spoken by C14 tests.

According to Constantine, the smaller part of the Magyars who fled Levedia have settled „in the region of Persia”, and the two groups kept contact even in the middle of the 10th century. The emperor did not write about any other Magyar community living in the East that was known by those living in the Carpathian Basin. According to the Mohammedan tradition tracing back to al-Balkhi the Basjirt have had two groups: one is of Etelköz/the Carpathian Basin, the other is to be identified with the Magyars of the Kama region. (HKÍF 49–51) The appellation presumably comes from the Volga Bulgars who called the Magyars of the Carpathian Basin and the Kama region by this name. (RÓNA-TAS 1996, 223–226) This could only happen if the Bulgars have known both groups. This means that through the river Volga it was known that the two groups of Magyars living in these two distant places were related. Even in the 13th century only one group was known by Hungarian tradition whose ancestors have not moved into the Carpathian Basin. Their descendants were found by friar Julian next to the Kama river.¹⁷ The report about his journey also reveals that the Eastern Magyars have also kept count of their Western relatives. The three separate traditions agree to say that there were but two groups of Magyars who have known about each other. Contrary to the others, the DAI says that one of these groups lived „in the region of Persia”. However, the Muslim tradition of the 9-10th Centuries does not know about a third group being related to the former two Magyar groups, even though they have known „the region of Persia” better than the Byzantines.

The possibility of Magyars sending emissaries to Persia after the 830's through the land of the fearful Pecheneg¹⁸ or the Byzantine region commonly looted by them is small, but the Kama region was accessible to the northeast from both Etelköz and the Carpathian Basin by avoiding the Pecheneg. We know about a 10th century Magyar graveyard in Przemyśl; the equipment of the military escort of Kiev resemble the finds in the Carpathian Basin so much that it is conceivable that Magyars were part of the Druzhina; there is a belt from the valley of the river Cna which shows a strong parallel to another found in Hungary. This mount type is not a common element of the material culture of Eastern European Magyar groups, but this find, which was found at Karancslapujtő could have been taken on a long journey (DIENES 1964)¹⁹. This route is the one kept by Anonymus. In a reverse direction: Mukacheve – Halych – Volodymyr-Volynskyi – Kiev – crossing the Dnieper – Suzdal – crossing the Atil. Although this route could not have been used by the conquering Magyars, but the emissaries avoiding the Pecheneg in a big arc could have travelled this way. The route itself and the memory of Magyars living at the end of it was remembered separately from each other in 13th century Latin sources (in the *Gesta Hungarorum* of Anonymus and the report about Julian's trip respectively).

17 Report on Julian's first trip from 1237: JULIANUS BARÁT... 61–70. For the Etil-Kama identification: RÓNA-TAS 1996, 330.

18 There are data saying that the Magyars and the Pecheneg have sometimes allied against a third party. Nikolaos Mystikos wrote in his letters that the Russians, the Pecheneg, the Alans, the Western Turks (23rd letter) and the Turks with the Pecheneg (183rd letter) have arranged an anti-Bulgarian military action encouraged by the Byzantines: HKÍF 98–100. On one hand it is hard to decide whether it was a real diplomatic mission or just the intimidation of the addressee. On the other hand it is not certainly known if Magyars have taken part in the planned action. Finally, it was not a Magyar-Pecheneg alliance, but an anti-Bulgarian war induced by the Byzantines, where the pragmatic Magyars and the Pecheneg put their long lasting opposition aside. Both Byzantine sources and Al-Masúdi write about a joint Pecheneg-Magyar campaign. (HKÍF 52–56) However the antecedent of it is that the Magyars and the Pecheneg waged war against each other, and they made peace only since the Byzantines tried to seize the opportunity for their loss. In these circumstances the Pecheneg would hardly have had it to their liking to let Magyar legations through their territory to visit relatives. In an anachronistic way of speaking: it would have been a serious national security risk.

19 Maybe investigating the material composition of the Hungarian find would yield the exact location where the object was created. According to my hypothesis it was made in the Volga region, from where a Magyar person visiting relatives could have brought it home.

The „region of Persia” phrase is thus likely inaccurate information. As it is with other historical sources, the DAI also contains incorrect data, which is to be filtered by comparing the data to other sources. Among the chapters mentioning the Magyars the 13th says: „These nations are adjacent to the Turks: on their western side Francia; on their northern the Pechenegs; and on the south side great Moravia, the country of Sphendoplokos...” Do not care about the Pecheneg who are said to live to the North of the Carpathian Basin, take a look on the country of Svatopluk! There is an assumption that the DAI is correct, which means that the centre of Great Moravia was not in today’s Moravia, but to the south of the Carpathian Basin. The traditional, more plausible assumption backed by independent sources refuses to trust the data of the DAI in this topic. Among these independent sources archaeological finds are the primary confirmation of where the Moravian Principality was.²⁰

Archaeological finds also speak in the question of 10th century Magyar settlement areas.²¹ There is no other region in Eurasia with such strong links to the culture of the Carpathian Basin in the 10th century as the Kama river region. The archaeological finds from the 9-10th century, and maybe the coin of Henry the Fowler (913–936) found in a 10th century kurgan grave near the Sineglazovo Lake (ERDÉLYI 2008, 69) may prove the continuous connection between the Magyars of Eteköz–Carpathian Basin and the Ural region.

This continuous connection could explain a mysterious event of the age of Hungarian invasions of Europe: two Magyars broke their neck at Saint Gall in 926 while pillaging the abbey. Their companions cremated them on a pyre made of doorwings. (HKÍF 248–249) Neither in Eteköz, nor in the Carpathian Basin were any cremation graves of the Magyars, but in the cemetery of Uelgi and Bayanovo in Magna Hungaria.²² This phenomenon could have been interpreted in two ways earlier: on one hand it could not have been surprising that those fallen during the campaigns were not always buried traditionally. But this assumption is not supported by the fact that we know of a few inhumation graves of the Magyars from Western Europe. (SCHULZE-DÖRRLAMM 2006) This suggests that people who died during a campaign were buried traditionally, at least in some cases. On the other

20 Summary of the problem: CURTA 2009. A good overview of the archeological finds and the research history: GREAT MORAVIA.

21 The possibility has arisen that „the region of Persia” is the region of Sogdia (KLIMA 2011) or Khorasan. (ZIMONYI 2014, 165–179.) What makes this a plausible option is that the Magyars fleeing the Volga and Ural regions could have indeed easily accessed this area. Several things oppose the acceptance of this hypothesis. First of all: we do not know whether „the region of Persia” phrase is told by Magyar informants. If that is the case, than question is what they meant by it. István Zimonyi analyzed what the Byzantines could have meant by it. This has relevancy if we assume that Persia was shuffled into the text by the Byzantines. In this case it is to be found out what phrase did the Magyars use that is identified by Byzantines as „the region of Persia”. And also: why was the Magyar phrase to be replaced? And the main question: why did the 9-10th Century Muslim geography know nothing about Magyars living in the region of Persia if it knew about those living in the Carpathian Basin and in the Volga region? Staying with historical and archeological facts we get the following: in Eurasia there were two Magyar groups (in Magna Hungaria and in the Carpathian Basin) in the 13th Century whose people knew that somewhere in the world they had relatives. According to archeological finds the ancestors of these groups have already lived in those regions (Magna Hungaria and Eteköz, after that in the Carpathian Basin) in the 9-10th Centuries, so it is likely – and with archeological evidences proven – that they kept continuous contact. According to the DAI there should have been a third 9-10th Century Magyar group somewhere in „the region of Persia”, whatever region it exactly means. Between the data available and the statement of the DAI there is contradiction. This could be resolved by two means: 1) we wait until any further data is published from the region between Caucasus and Sogdia about a new 9-10th Century Magyar group 2) until then what left is to impeach the data of the DAI.

22 The 3rd and 5th graves of the 1st kurgan, the 2nd grave of the 8th kurgan, 31st kurgan: ПРУДОЧКО–БОТАЛОВ 2013. A similar phenomenon from the 51st grave in Bayanovo: ДАНИЧ 2008, 49. An interesting question is whether the act of cremation was taken from the Ural region autochthonous population, or it was a tradition from Levedia which disappeared from the tradition of the Magyars of the Carpathian Basin. (Of course it is not excluded in theory that cremated graves will also be excavated in the Carpathian Basin.)

hand it was a plausible assumption that a Slavic group joined the Magyars who were still cremating their fallen, for it was recorded by the archbishop of Salzburg, Dietmar I: „They have been who the great mass of Magyars took in and cutted their sham Christians bold in their tradition, then unleashed them on our own Christians.” (HKÍF 186)²³ The third option is the presumption that not only emissaries, but soldiers of fortune ventured to the relative’s land to take advantage of the opportunities there.²⁴ Among them could have been Magyars from Magna Hungaria who cremated their fallen both at home and during campaigns.²⁵

The Kushnarenkovo and Karayakupovo cultures spread through the Western side of the Ural Mountains from the middle of the 6th Century and are widely accepted as the archaeological heritage of Magyars. CHALIKOVA-CHALIKOV 1981, 68-72; FODOR 2009, 44) But not by everyone. One of the finest among the topic’s researchers, N. A. Mazhitov refused this option entirely.²⁶ The truth may just be between the two standpoints. The assumption that the formers and bearers of these cultures before the 9th century could have been Magyars rests on two hypotheses:²⁷ one of these is that Magna Hungaria is the ancient homeland of the Magyars. This statement is confirmed only by chronicles of the Middle Ages and the data from the journey of Julian. However, this would not mean that the ancestors of the Magyars were already living here in the 6-8th centuries as there are no linguistic or

23 This is the mentioning of the acculturational processes that started in the Carpathian Basin after the Conquest, which have led to the assimilation of the non-Magyar ethnicity found here.

24 According to Anonymus certain excellent men from the land of Bular named Billa and Baks „with numerous Muslims” and „another valiant knight of the same land called Hetény” arrived in Hungary in the time of prince Taksony: HKÍF 346. The data of Anonymus are commonly known to be unreliable. The events and the names of the actors are to be separated during the evaluation of the information. Personal names – as it looks like – are the inventions of the historiographer just as it is with numerous other instances: BENKÓ 1988. (About Billa on pages 23-24.) However, the event could have been real. For an example, the Cumanians joining Álmos whose story may have been inspired by the Kabars. The leaders of the Cumanians had Magyar names, which are the results of Anonymus’ ingenuity: BENKÓ 1988, 40-57. The historical situation describing the joining of the Cumanians is also false, but it is a fact that a non-Magyar ethnic group also joined the Magyars before the Age of Conquest. Thus could be the story of the settlers arriving from the region of the river Volga real, which is partially grounded by the word Bular originating from the Volga Bulgarian language and so Anonymus could not have made it up by himself. Further question is when this event could have taken place. According to István Vásáry in the age of Anonymus: VÁSÁRY 2002. He supports his idea with the fact that Anonymus placed 12th Century events numerous times into 9-10th Century background. But the situation is not that clear. While Anonymus had virtually no accurate information about the Age of Conquest, he regularly mentions real events and historical actors when describing 10th Century events. Anonymus also dates the settlement of Tonuzoba and his Pecheneg to the Age of Taksony, however, the research is not refusing in the question of credibility. Vásáry himself does not rule out the possibility that the event took place in the 10th Century (VÁSÁRY 2003, 153), even despite the onomastic problems arising in association with Tonuzoba, which were similar to other 8-9th Century characters. (BENKÓ 1988, 32-33) (István Vásáry placed the event in the time of Géza.) Another supporter of the story: PÁLÓCZI HORVÁTH 1996. The possibility that the lines of Anonymus were keeping record of 10th Century events is not to be excluded. This is grounded by the Volga Bulgars who were calling both Magyar groups Bashkir no later than the 10th Century (RÓNA-TAS 1996, 223-226), which means that they were aware of the two region’s ethnic relations. Archeological finds prove that Muslim merchants have travelled between Volga Bulgaria and the Carpathian Basin in the 10th Century (KOVÁCS 2005) Thus could be the data of Anonymus not automatically assumed as anachronism. And if Bulgarian Muslims have settled in the Carpathian Basin in the 10th Century, than it is safe to assume that their neighbors, the Eastern Magyars could have done the same. The archeological situation mentioned above also supports this opinion.

25 Amongst the finds that could be associated with the Magyars of the Ural region there are other examples for burial traditions in which fire was used. The graves excavated in Bayanovo contained charcoal in their fillings. (ДАНИЧ 2008, 48) The use of fire has been observed in graves in Western-Kazakhstan, Levedia. (БИСЕМБАЕВ 2003, 74) In the light of these data it is a good idea to think about whether the phrase „fireworshippers” in the Muslim sources tracing back to Jayhani (HKÍF 34, 38) may have meant only that the Magyars were not monotheists or something more. See: ZIMONYI 2016, 330-331.

26 For any associated literature: МАЖИТОВ 2013. In which question the author is wrong: not even in the 9-13th Centuries could have Magyars lived in the region of the Kama river and the Ural Mountains. For the name Bashkir: RÓNA-TAS 1996, 223-226., 330-334.

27 The problem with the dating of the graveyard of Bolsije Tigani before the 9th Century has already been cited above. Due to the uncertainty of the dating the graveyard can not be used to prove that groups speaking Ancient Magyar have already been there in the area before the 830’s.

historical proof for this. It is impossible to determine the ethnicity or language of the bearers of an archaeological culture without these data. The second hypothesis is that the people of the Kushnarenkovo and Karayakupovo cultures were descendants of the Sargat people. The latter Western Siberian culture had a diverse ethnic picture, which could have included the Magyars' ancestors. This idea is chronologically obstructed (ЦЕМБАЛЮК 2004), since the Sargat culture ceased in the 3rd-early 4th centuries, (МОГИЛЬНИКОВ 1992В, 311; ТАИРОВ 2016А, 18; БОТАЛОВ 2016, 484)²⁸ which means it does not constitute a closed chronological chain with the Kushnarenkovo-Karayakupovo culture.²⁹ Moreover, the ceramics of the Kushnarenkovo-Karayakupovo type only contribute to a small part of the entire ceramics assemblages of the cemeteries and settlements. (БОТАЛОВ 2016, 506) This suggests that this is a new style of ceramics belonging to the native inhabitants of the region. This phenomenon could be interpreted by the process of cultural diffusion. Moreover the dispersion of the sites of Kushnarenkovo-Karayakupovo cultures shows that a reverse direction migration is what we have to count on: early sites are more frequent in the more densely populated Kama Valley, while late finds are more common through the Transuralian region.

It is a fact however that in the 9-10th centuries the late Karayakupovo culture shows influences from the Steppes to the South. (БОТАЛОВ 2012, БОТАЛОВ-ГРУДОЧКО 2011, ГРУДОЧКО-БОТАЛОВ 2013, БОТАЛОВ 2013) According to Sergei Botalov the beginning of the change was by the late 9th century, starting in Middle- and Eastern-Kazakhstan. The latter statement – with his own words – is only speculation. Taking the above facts into account the newly arrived nomads are Magyars from Levedia, Western-Kazakhstan and have arrived in the region in the 830's.

The finds of Kushnarenkovo-Karayakupovo might have been handled by archaeologists the same way as the finds of the so-called commoners of the Conquest period in the Carpathian Basin. The latter has been – contrary to former practice – declared to be Magyar by Béla Szőke, thus did the 10th century finds of the autochthonous people living here during the Conquest disappear. The mixing of the two finding groups (earlier known as Hampel A and B) was possible because the conquering Magyars and the natives formed cultural and other relations during the 10th century. Because of acculturation, certain graveyards showed common cultural features of the two groups. Besides, there are the Karos-type graveyards from the Age of Conquest. This could also have been explained with the contemporary arrival of two, only socially differing groups.³⁰ The Magyars settled

28 The area of the culture gradually depopulates: KORYAKOVA–ЕПИМАКHOV 2006, 311-312. For the 3-4th Century dating of the late Sargat culture: ТАИРОВ 2016А, 18.

29 Not even in case of dating the beginning of the Kushnarenkovo-Karayakupovo Culture to the 5th Century: БОТАЛОВ 2012, Pис. 15. This recognition led to a new perspective: the origin of the Kushnarenkovo ceramics is today sought in the pottery of the Bakal historical-cultural complex. (БОТАЛОВ 2016, 484-506)

30 The indefensibility of the hypothesis of Szőke was already shown by the anthropological investigations of Kinga Éry, and the human genetical testings have confirmed that the „leader and middle class” and the „commons” were actually two different ethnic groups: one's ancestors arrived with the Conquerors while the other's have already been there in the Carpathian Basin during the Avar Age. Ethnic factors have once again got a role in the new classification of 10th Century graveyards. (KOVÁCS 2013) On the other hand it is a stepback that the research team investigating the Conquerors' genetic material did not treat the material of the two groups separately in its latest paper. (CSÓSZ et al. 2016) This was founded by their claims that the burial finds are not enough to specify social status and there were poor people among the conquering Magyars. Péter Langó, the archeologist member of the research team did not take it into account that for the interpretation of the differences that could be clearly observed in the 10th Century finds there were not only sociological, but also in many variants ethnic and chronological explanations. I believe that geneticists should be redirected to the former practice since it is the only opportunity to verify differences between the two groups over the question of different type archeological finds.

amongst the native people of the Kushnarenkovo-Karayakupovo culture through the Kama region, and graveyards show signs of acculturation just as in the Carpathian Basin. This provides the opportunity to present the population of Uelgi-type graveyards as autochthon.³¹ This analogy is slightly different: while in the Carpathian Basin „everybody arrived later“, in the Kama region „everybody was already there.“ Nonetheless the population of Uelgi-type graveyards appear only after 830, and it is not recommended to assume that the entire population of the Kushnarenkovo-Karayakupovo culture was Hungarian during the entire period based on later acculturational processes.³²

Several experts try to verify the 8th century presence of the Magyars in Magna Hungaria by the observation that the burial traditions of the Nevolino, Lomovatovo and Kushnarenkovo cultures in the 8-9th centuries and the similar age Transuralian „Ugric“ people and present-day Ob-Ugric people show a strong resemblance. The extent of this resemblance is so great that some say that the 8-9th century cultures were parts of one bigger ethnocultural area, where the „Ugric“ played the leading role. (БЕЛАВИН et al. 2015, 110) This model does not take the linguistic point that the unity of the Ugric languages ceases by the 5th Century BC into account. This era is in 1300-1400 years distance from the investigated 8-9th centuries. By this time the Ancient Magyar language was so far away from the Ob-Ugric dialects (which were progressing next to each other) that this certainly obstructed mutual understanding. Consequently, the undifferentiated use of the „Ugric“ phrase is misleading. In this case, if the strong relations between the listed cultures do confirm the existence of a single ethnocultural area than the leading role was played by the close linguistic relatives of present-day Ob-Ugric groups in this ethnocultural area, who are to be separated from groups speaking Ancient Magyar. There are no traces in present-day Hungarian language that would suggest that the ancestors of Hungarians were living in the same ethnocultural area as the relatives of present-day Ob-Ugric languages in the 6-9th centuries.³³ Magyars – in harmony with the DAI – only appeared in the region after 830.³⁴ Surely in the language of latter's descendants we might be able to recognize the traces of the Magyar-Ob-Ugric connections – but this Hungarian language disappeared during the Late Middle Ages.

There are archaeological data which confirm that the start of the processes that triggered the change of the Kushnarenkovo-Karayakupovo culture was before the end of the 9th Century. Yevgenyi Kazakov thought that the cessation of the Nevolino culture in the second third of the 9th century is related to the Pecheneg-Magyar war.

31 The need arises therefore to compare the genetic materials of the population of the early Kushnarenkovo-Karayakupovo cultures to the population of the 9-10th Century that is Magyar beyond question. According to my working hypothesis the two differ just the way it is seen with the Carpathian Basin material.

32 According to Sergei Botalov the graveyards of Murakayevo, Starohalikovo, Sineglazovo, Karanayevo and Uelgi show signs of the disappearance of the Kushnarenkovo-Karayakupovo traditions and Magyar ethnicity. (БОТАЛОВ 2016, 527-529) The occurring process was probably its reverse: these graveyards show the appearance of Magyar ethnicity in the area.

33 In Hungarian language the minimal affect of Permic languages is detectable, which is limited to a several words. When this connection is to be dated is uncertain – it may have been by the end of the Ugric era. (RÉDEI 1964, KLIMA 1993, 79) There have not been any relevant connections of the people speaking any dialect of the predecessor of today's Hungarian called Ancient Magyar with any groups speaking languages of Finno-Ugric origin. This linguistic fact is hardly correspondent with the hypothesis of predecessors of Conquest Age Magyars living in the Volga-Kama cultural area with other Finno-Ugric – Ob-Ugric included – groups in the 6-9th Centuries.

34 Of course it is not to be excluded in theory that certain nomadic Magyar groups have already settled in from Levedia to Magna Hungaria before 830, but there is no data about this phenomenon being massive.

(КАЗАКОВ 2007, 45) He located the settlement area of the Magyars' to the South of the Samara bend of the Volga, and the Pecheneg did not only attack the Magyars living to the West, but also the people of the Kushnarenkovo culture to the North. (КАЗАКОВ 2007, Рис. 3, I) The hypothesis should be changed in the light of the above so that not the Pechenegs, but the Magyars invaded the region of the Kushnarenkovo culture. During the 840'-850's a large quantity of treasures was buried, the population was rearranged in the valley of the river Cheptsya, which might have been the result of a military offensive. (ГОЛДИНА 2013) The question is who could have caused greater chaos? The Bulgars, who have built connections with their neighbours and were already living there, or the newly arrived conquering Magyars building their marchland ('gyepü') and leading „Adventuring Campaigns“?

So the Kama region Magyars have settled in the Ural Mountains in the same time as the Etelköz Magyars; during the 830's³⁵ and Julian found the descendants of those who were written about by Constantine. The exact story of the Eastern relatives was forgotten by the Árpád Age. It was believed that they remained in the Ancient Homeland, so it was named Magna Hungaria. The memory of the offensive leading to the Conquest distorted in a similar way: the 14th century Chronicle Composition said that not the Pechenegs, but eagles ('besék' in Hungarian) attacked the Magyars. (HKÍF 358)³⁶

Figure 5: The migration of the Magyars during the 9th century and the route of Árpád according to Anonymus

35 The Oguz have chased the Pecheneg away from their homeland of Syr Darya during this period (GOLDEN 1994, 271-272), forcing them to attack the Levedian Magyars.

36 For the identification of the Pecheneg ('Besenyő' in Magyar) and the eagles ('Bese' in Magyar): GYÖRFFY 1973, RÓNA-TAS-BERTA 2011, 120-121.

From Levedia to the Carpathian Basin

Finally, take a look on how the pre-Conquest history of the Magyars is to be reconstructed in case one would try to integrate every discipline's results to the model!

Certain linguists say that ancestors of people speaking modern Ugric languages lived to the east of the Ural Mountains in the 1st millennium BC. (HAJDÚ-DOMOKOS 1980, 82. PUSZTAY 2011, 106-107)³⁷ Eastward of the Ural (where linguists surmised the ancient Magyars) was the Gorokhovo culture spread in the 5th century BC, which merged into the Sargat culture during the 2-1st Century BC. (МОГИЛЬНИКОВ 1992А, 291. KORYAKOVA-ЕПИМАКHOV 2006. 297-298.) The people of the Gorokhovo culture – who are presumed by some to have spoken ancient Magyar language³⁸ – had strong relations with the people of the South Uralic steppes. (ТАИРОВ 2016А, 16-31., 28-29. ТАИРОВ 2016В, 452-457)

We do not know much about the ethnicity of nomads living between the Volga and Ural rivers and the South Uralic steppes, written sources about them are meager and uncertain. (MOSHKOVA 1995А) Their archaeological culture is named Sarmatian after their Western neighbors who are mentioned more often in antique sources, and it is presumed that they also spoke an Indo-Iranian language variation. It is more likely that the region was not ethnically homogeneous. The Early Sarmatian culture was born in the second half of the 5th Century BC through the first half of the 4th Century BC. Besides the people of the South Uralic steppes the communities of the forest steppes beyond the Urals have also taken a great part in the culture's shaping, who than moved to the south presumably away from the population that spread the Gorokhovo culture. (ТАИРОВ 2016А, 30; ТАИРОВ 2016В, 460, 462) More groups arrived from the northeastern regions of the Aral Sea. (MOSHKOVA 1995В; BARBARUNOVA 1995) According to Kinga Éry the people of this latest area had also had an impact on the conquering Magyars' ethnogenesis, which means that the archaeological and anthropological data are in harmony.

Those who arrived from the Gorokhovo culture's territory (who had advanced metallurgy) have presumably spoken ancient Magyar language. These groups – similar to their descendants in the Carpathian Basin – have had an integrative role in the ethnical-social processes, thus did the ancient Hungarian language not disapper, but assimilated Indoiranian elements and developed further. The beginning of the sovereign existence of the Ancient Magyar language is a matter of debate between researchers.³⁹ The reason of the dispute is the difficulty of precise dating of linguistic processes. The beginning of the archaeological process mentioned above is close to the accepted upper limit of the linguistic process, which is the 5th century BC.

37 The two conceptionally different works are identical in their location of Western-Syberia as the home of the Ugric branch of the Finno-Ugric language family.

38 Hypotheses on the ethnicity of the people of the Gorokhovo culture and that a part of them spoke Ancient Hungarian: ТАИРОВ 2016А, 16-31., 27.

39 The emergence of the Ancient Magyar language is most often dated to the 1th Millenium BC: BÁRCZI 1967, 490. According to Bárczi this is around 1000 BC – 500 BC. According to RÓNA-TAS 1996, 246 this process took place in the 8th Century BC–5th Century BC. The earliest date (around 2000 BC) have been proposed by András Róna-Tas: RÓNA-TAS 2011.

It is hard to determine the exact time when the people speaking ancient Magyar (supplemented with Iranian loanwords) have moved to the Volga and Ural river regions from the Southern Uralic steppes. Archaeological finds show that sometime between the 4th and 3rd Centuries BC there was a massive wave of emigration from the Southern Uralic steppes to more southern regions. (MOSHKOVA 1995; KORYAKOVA–EPIMAKHOV 2006, 298. ТАИРОВ 2016, 464-465) The impact of the ceramics spread over the forest steppes beyond the Ural can also be discerned through the lower reaches of the river Volga. (BARBARUNOVA, 1995, 128, 131) It is also a possibility that the wandering was during the Middle Sarmatian period (2nd Century BC-2nd Century AD), when the Southern Uralic region depopulated and people moved partly to the more southern regions. (MOSHKOVA 1995)⁴⁰

From the ethnich groups speaking Iranian and ancient Magyar was that population finally formed here, which spoke Finno-Ugric language and provided the majority of the conquering Magyars according to anthropological research. Their descendants were – partly, at least – still living during the first decades of the 9th century in the Volga and Ural river regions, according to the DAI.⁴¹ This may have been the place where the first Turkic effects influenced the Magyar language. The western appearance of early groups speaking common Turkic language is signalled by the formation of the so-called kurgans with mustaches and the Selentash culture in the Ural-Kazah steppes in the 5-8th Centuries. The effects of this culture can be observed until the lower reaches of the Volga. (БОТАЛОВ 2008, БОТАЛОВ 2012В) This may have been the time when the practice of partial horse burial, the common Turkic personal names (LIGETI 1986, 94) and the use of fire during the burial ceremony were spread amongst the Hungarians. The eastern newcomers dispersing new cultural traits also enriched the anthropological picture of the Magyars with central Asian anthropological types. (FÓTHI 2014, 161-163) In the 8-9th Centuries two major groups are outlined by archaeological finds. The eastern group buried its dead in the region of Irgiz, Ilek and Emba rivers.⁴² The relics of the western group are located on the right bank of the Ural, and in the region of the Maly and Bolshoy Uzen rivers.⁴³ A 10th Century tradition in the Carpathian Basin kept the most prestigious war-lord's name: Levedi. The 10th century Hungarians have named their ancient homeland after him, although their ancestors may have not even had a collective name made up.

40 András Róna-Tas imagined the process partly similarly: he says that Magyars between the Volga and the Ural Mountains switched to nomadic lifestyle in the Southern-Uralic steppes, and that is the place where the Iranian loanwords of Hungarian language originated: RÓNA-TAS 1996, 246–247. He did not take the area's archeological findings into account.

41 Due to the meager amount of finds available it can only be guessed that a part of the autochthonous population remained in Western-Kazakhstan after the 3-4th Century population movements and before the arrival of the great wave of people speaking Turkic languages. (БИСЕМБАЕВ 2003, 91-92)

42 Arman Bisembayev connects this finding group to the Bashkirs of the Pecheneg tribal alliance who according to him have lived here until the middle of the 9th Century. After this, the attack of the Ghuzz chased them to the South Uralic region. (БИСЕМБАЕВ 2003, 105) As seen above, the historical data say that the Pecheneg have moved to the Ural river region during the 830's, while the Ghuzz attack which chased them over the Volga occurred only during the 890's. These finds are thus not of the Bashkir's, but the Levedian Magyars. Moreover, the local Levedian burials have ceased when the Magyar graveyards of Etelköz were opened. (КОМАР 2011, 68–69)

43 Bisembayev considers these the main groups of the Pecheneg. The simultaneity of the two groups is grounded by the same type of grave goods. (БИСЕМБАЕВ 2003, 105) These finds might be – at least partly – the legacy of the other part of Magyars of Levedia. It is an interesting coincidence that the finds of the Magyars of Etelköz also depict two contemporary clusters (TÜRK 2012, Fig. 1) and the Muslim sources mention two leaders of the Magyars. Behind this latter phenomenon could not be the Khazar-type sacral dual kingship, (KESZI 1995, RÓNA-TAS 1999, 342-345) but it is possible that the archaeologically perceived two groups who have habitually settled in fair distance were ruled by two different leaders.

The first Pecheneg offensive landed here around 830 AD, which chased them to the West over the Don and Volga rivers to Etekköz. The latter name could also just be the collective name for the entire tribesland in the 10th Century. Several groups turned up at the Lower Danube in the second half of the 830's, and they had already been plundering Louis the German's kingdom by 862.⁴⁴ Their graveyards dated to the second half of the 9th Century outline the temporal- and spacial framework of their residence in Etekköz. (KOMAP 2011, 68–69) The second Pecheneg attack, which chased them to the Carpathian Basin occurred at the end of the 9th century.

The other part of the Levedian Magyars took a different path, they ventured North to the Western and Eastern sides of the Ural while fleeing away from the Pecheneg. The geographical location of Magyar groups; the distance and direction of the routes of nomadic settlement changes and the resulting links of the Magyar „voivodes” and their groups with other (Khazarian and Southern-Uralian) communities all could have played a role in the selection of the optimal route. Julian spoke in Hungarian with their descendants in Magna Hungaria, which means that both them and the conquering Magyars who kept the memory of kinship for a long time after settling in the Carpathian Basin have spoken Finno-Ugric language.⁴⁵ The language of the Conquerors (who were few in number) became „lingua franca” in the Carpathian Basin, where ethnic groups of Turkic, Slavic and German origin have lived next to each other during the 9th century. They, who „were made Hungarian by intellect, bidding, fate, purpose, occasion” have become the ancestors of most of the Árpád Age Hungarians.⁴⁶ Not just part of their genes did we inherit, but most

44 Georgius monachus continuatus: HKÍF 141–150; Annales Bertiniani: HKÍF 184.

45 Gábor Vékony said that the Conquerors of the end of the 9th Century spoke Turkic, and the Finno-Ugric speaking people have settled in independently before them to the Carpathian Basin. (VÉKONY 1997, 397-401) A scientific result supports the fact that the People of Árpád spoke Magyar as part of the Conquest Age Magyars carried „such Y chromosomal variation which only appears frequently in men of those Uralic people who are considered as the descendants of ancient relatives of the Magyars by historians and ethnographers”: RASKÓ 2014; CSÁNYI et al. 2008.

46 It may have taken a great role in the acculturation of the people found here that they could unimpededly join the Magyar military organisation. This process is partly known by historical sources. Next to the words of the contemporary Dietmar mentioned above (HKÍF 186.) we could think about the doubtfully credible lines of Anonymus, which are about the Szeklers joining the Conquerors in the region of Kórogy. This group was allegedly the people of King Attila before. (HKÍF 336-337.) This is entirely unlikely, but it is for sure that the source speaks about the joining of an autochthonous population's military forces. In case we consider credible that the Cumanians of Anonymus are to be identified with the Kavars joining the Magyars before the Conquest, than it is just as acceptable that the Szeklers joining the Magyars after the Conquest preserve the memory of the joining of the population found here. According to place names of Magyar origin, the Magyars have arrived in one wave into the Carpathian Basin. [BENKŐ 1977, 56] Thus the memory trace preserved in the source is solely available to verify that a part of the people living here joined the Magyar tribal alliance. As the population joining before the Conquest is not Cummanian, such is the Szekler name for the people joining after the Conquest not appropriate – both have been the result of the combinations of Anonymus. (For the definition of “memory trace” [Gedächtnisspur] look up: ASSMANN 1998, ASSMANN 2010. The events known from 9-10th Century sources and their 13th Century memory traces nearly establish a system: the settlement of the Magyar group in the “region of Persia” [DAI] - the Magyars who stayed in the ancient homeland [report on Julian's journey]; the joining of the Kabars [DAI] - the joining of the Cummanians [Anonymus]; Magyar-Franc alliance against the Moravians [Fulda Yearbook, Liudprand] - the claiming of the land of the Moravians in exchange for a white horse with Svatopluk [14th Century chronicle composition]; the Pecheneg attack [DAI, Regino] - the attack of the Bese, i. e. eagles [14th Century chronicle composition]; the joining of the autochthon population [Dietmar] - the joining of the Szeklers [Anonymus] ; lifting Árpád upon a shield, agreement of the Magyars to fight together [DAI] - the covenant of blood [Anonymus]. Thus has Hungarian tradition kept the story of every historically significant memory in a twisted way.) To the sources of the fiction of the covenant of blood see: Németh 2003. The Finno-Ugric words of Hungarian language are mostly investigated based on them describing a culture that is specific to people living an archaic, hunter-gatherer way of life. The words 'íj' (bow), 'nyíl' (arrow), 'ideg' (bow string), 'had' (military force) and the Ugric Age 'ló' (horse), 'nyereg' (saddle), 'kengyel' (stirrup), etc. may have been among the first of those that were to be learned by the people of foreign ethnic groups joining the conquering Magyar's military force. The military organization also played an important role in the process of Romanization. Similar lingual changes were described by the model of elite dominance. (RENFREW 1989, 131-133)

of our Turkic loanwords may have come from them.⁴⁷ The Magyars of Magna Hungaria were given a different fate: they merged with foreign people, leaving just a few lingual traces behind. (VÁSÁRY 1976; VÁSÁRY 1987; VÁSÁRY 1982; RÓNA-TAS 1996, 230–233, 330–335)

A network of references

The more people read a paper the more it can affect others' thoughts. Researchers are actively following their colleagues citations. There are outstanding publications which are „to be cited“. Unfortunately, the work of Gábor Vékony did not become part of this dominant citation network of historical and archaeological research.

One factor that could have contributed to this was the place of publication. „*Magyar Nyelv*“ is read by only a few historians and archaeologists who mainly search for articles referred to in other publications. Linguists (who are the main readership of the paper) are always suspicious about archaeologists who give opinions on linguistic questions. Moreover, the main part of the article of Gábor Vékony is about the etymology of the words „*Khidmas-Khingilus*“, which was supposedly the only interesting part from the linguists' point of view. However the negative comments of the linguists found a way into historian literature: in the „*Korai magyar történeti*

47 For the language and ethnic consciousness of the population found here and the changing of these: KRISTÓ 2000. Several linguists say that the reception of Bulgarian-Turkish loanwords into the Hungarian language has taken place to the East of the Carpathians. (GOMBOCZ 1908) András Róna-Tas placed the reception area of the loanwords between the Don and Kuban rivers out of plant- and animal-geographical considerations. (RÓNA-TAS 2005) However, plant and animal species which maintain a presence between the Don and Kuban rivers also appear in the Carpathian Basin. Would it not be like that may have been these words disappeared from Hungarian language or may have gone through semantical changes. In case of the latter we could not determine whether the semantical changes occurred already in the delivering language or only in Hungarian. Moreover, not only are the data of the DAL, but also the archeological sources against the hypothesis, as there is no archeological material between the Don and Kuban rivers which could be associated with the Magyars. (TÜRK 2010) A part of the linguists interpreted the Conquest as a change that put the Magyars into a radically different lingual environment than they were in Eastern-Europe. Thus did they separate the Ancient and Old Hungarian lingual eras which were isolated by linguistic methods with an event occurring in a short time – even as it would be difficult to clearly draw a line between the two. (BÁRCZI 1967, 503-504) However, „the Conquest did not basically change the life of Magyar people... the conversion to Christianity was a turn. This period of Hungarian language is called late Ancient Magyar, which was close to Old Magyar in its final shape, but under no conditions identical“. (LIGETI, 1986. 525) A similar perception is represented by István Papp. (PAPP 2014, 16) Lajos Ligeti was thinking of the Kabars first, whose language still had a continuous effect on Hungarian even in the Carpathian Basin. (LIGETI 1986, 531-534). Another opportunity is that Avar age groups speaking Bulgarian-Turkic „lived the Conquest and took part in the forming of the Magyar ethnicity“. (VÁSÁRY 2003, 137) Lately, András Róna-Tas definitely excluded the idea that other than certain proper names any „Avar-speaking group of major importance“ could have lived the Conquest. (RÓNA-TAS-BERTA 2011, 38, 1164) Currently there is no clear linguistic data available from the Avar Age in a required amount. Because of this, the hypothesis dealing with the lingual Slavicization of the Avars is not backed by more facts than the one saying that significant groups may have kept their Turkic language until the Conquest. The „historical data“ mentioned by Róna-Tas do not say anything about the language spoken by Avar Age ethnic groups. The reception could have taken place where the people speaking Bulgarian-Turkic have been living when the Magyars also stayed in the area. It is known via historical and archeological sources that greater or lesser groups of people living in the Eastern-European steppe (Bulgarian-Turkic included) ended up in the Carpathian Basin. Anthropologists and geneticists confirmed that the Avar Age population had a great role in the ethnogenesis of the Árpád Age magyars. And so what is conceivable to the East of the Carpathian Basin is conceivable in it too. Moreover, the words of Hungarian language associated with christianity are partly of Bulgarian-Turkic or Slavic origin. The two ethnic groups were living mixed together in the Carpathian Basin, and already in the 9th Century there was religious organization here. These together could not be told about those Eastern regions where Magyars may have lived according to historical and archeological sources. And even though there is data indicating that Magyars have contacted christianity before the Conquest, it would prove hard to deny that their conversion took place in the Carpathian Basin.

lexikon" (*Early Hungarian Historical Lexicon*) a Turcologist wrote the keyword „Levedia”. According to him the opinion of Gábor Vékony is absolutely unfounded, locating Levedia eastward of the river Volga is a hardly defensible „idea”. (ZIMONYI 1994; ZIMONYI 2014)⁴⁸ Gábor Vékony was always recognized by his „unorthodox” linguistic and archaeological hypotheses, this one is just another one, the article is not even to be read, and that is it. Even when mentioned it is only out of curiosity, foreign researchers did not even hear about his results.

Another factor is the conservatism of scientific research, which is of course not only specific in Hungarian history and archaeology.⁴⁹ When a new data does not fit in the established hypothesis system, than it is often noted as „measurement error” and thus is it out of the canon. This was the fate of many historical, anthropological and archaeological data. This ignorance can be continued until the number of anomalies reach a critical amount; at that point it is time for the system to be reworked.⁵⁰

While this happens it usually occurs that forgotten results of our predecessors are re-discovered. So was the writer of these lines while flipping through Constantine’s book in the middle of the ’90s, and signs point towards another great discovery inspired by archaeological finds. Maybe it is time to raise awareness: Gábor Vékony did write down thirty years before that Levedia was to the East of the Lower-Volga in the region of the Ural river.

(translation: Albert Rácz)

48 In scientific research it is important to differentiate between Idea and Information, which is to be extracted from sources. The Idea of Gábor Vékony was to compare the the 37th and 38th chapters of the DAI. This resulted the Information, which was hidden until then.

49 Max Planck, a great character of the dynamically developing 19-20th Century physics wrote: „A new scientific truth does not triumph by convincing its opponents and making them see the light, but rather because its opponents eventually die, and a new generation grows up that is familiar with it.” (SIMONYI 2012, 440)

50 Such new model was proposed lately by Sergei Botalov. (БОТАЛОВ 2016, 517-531) His starting premise was that the population of the Kushnarenkovo-Karayakupovo culture was Magyar. According to one element of the model the Ghuzz attack in the late 9th-early 10th Century resulted in the movement of people of the Uralic-Kazakh steppes to the West over the Volga and to the Northwest, the Kama region. According to Botalov, this migration to the West caused the Subottsi-type finds which is connected to the Magyars to appear in the Dnieper region and the Conqueror’s in the Carpathian Basin. (БОТАЛОВ 2016, 527-528, Рис. 24) This could not be cross-checked with those historical and archeological data which say that the Magyars have already been living in the regions North of the Black Sea in the 830’s. The other element is that the disappearance of the Transuralian Magyars and the appearance of non-Magyar ethnicities is hallmarked by the same graveyards (Murakayevo, Starohalikovo, Sineglazovo, Karanayevo, Uelgi) which connect with a thousand threads to the 10th Century Magyar material of the Carpathian Basin. According to Botalov the decreasing number of Kushnarenkovo-Karayakupovo ceramics in these graveyards show the disappearance of Magyar ethnicity.

Bibliography

- ASSMANN, J. 1998: Moses der Ägypter. Entzifferung einer Gedächtnisspur. München–Wien.
- ASSMANN, J. 2010: The Price of Monotheism. Stanford.
- BARBARUNOVA, Z. A. 1995: Early Sarmatian Culture. In: Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age. Ed. Jeannine Davis-Kimball–Vladimir A. Bashilov–Leonid T. Yablonsky. Berkeley, CA. 121–132.
- BASKI I. 2010–2011: A kazak *madijar* nemzetségnév és a *magyar* népnév állítólagos közös eredetéről. (On the alleged common origin of the Kazakh clan-name *Madiyar* and the Hungarian ethnonym *Magyar*). Nyelvtudományi Közlemények 107 (2010–2011) 95–130.
- BÁRCZI G. 1967: A magyar nyelvtörténet áttekintő összefoglalása. In: A magyar nyelv története. Szerk. Benkő Loránd. Budapest. 487–592.
- BENKŐ L. 1977: Magyar nyelvtörténet – magyar őstörténet. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Bartha A.–Czeglédy K.–Róna-Tas A. Budapest. 45–57.
- BENKŐ L. 1984: A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Leved és Etelköz kapcsán. Magyar Nyelv LXXX (1984) 389–419.
- BENKŐ L. 1988: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest.
- BENNETT, C.–KAESTLE, F. A. 2010: Investigation of Ancient DNA from Western Siberia and the Sargat Culture. Human Biology. 82,2 (2010) 143–156.
- BÍRÓ A. Z.–ZALÁN, A.–VÖLGYI, A.–PAMJAV, H. 2009: A Y-Chromosomal Comparison of the Madjars (Kazakhstan) and the Magyars (Hungary). American Journal of Physical Anthropology 2009, July 305–310.
- BOGÁCSI-SZABÓ E.–CSÁNYI B.–TÖMÖRY GY.–BLAZSÓ P.–CSÓSZ A.–KISS D.–LANGÓ P.–KÖHLER K.–RASKÓ I. 2008: Archeogenetikai vizsgálatok a Kárpát-medence 10. századi népességén. Magyar Tudomány 2008,10. 1204–1216.
- CHALIKOVA, E. A.–CHALIKOV, A. H. 1981: Altungarn an der Kama und im Ural (Das Gräberfeld von Bolschie Tigani). Régészeti Füzetek Ser. II. No. 21. Budapest.
- CURTA, F. 2009: The history and archaeology of Great Moravia: an introduction. Early Medieval Europe 17,3 (2009) 238–247.
- CSÁNYI, B.–BOGÁCSI-SZABÓ, E.–TÖMÖRY, GY.–CZIBULA, Á.–PRISKIN, K.–CSÓSZ, A.–MENDE, B.–LANGÓ, P.–CSETE, K.–ZSOLNAI, A.–CONANT, E. K.–DOWNES C. S.–RASKÓ, I.: Y-Chromosome Analysis of Ancient Hungarian and Two Modern Hungarian-Speaking Populations from the Carpathian Basin. Annals of Human Genetics 72 (2008) 519–534.
- CSÓSZ, A.–SZÉCSÉNYI-NAGY, A.–CSÁKYOVÁ, V.–LANGÓ, P.–BÓDIS, V.–KÖHLER, K.–TÖMÖRY, GY.–NAGY, M.–MENDE, B. G. 2016: Maternal Genetic Ancestry and Legacy of 10th Century AD Hungarians. Sci. Rep. 6 (2016), 33446; doi: 10.1038/srep33446
- DAI I: Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio. Volumen I. Greek text edited by Gy. Moravcsik. English translation by R. J. H. Jenkins. New, Revised Edition. Washington, D. C., 1985.
- DAI II: Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio. Volume II. Edited by R. J. H. Jenkins. New, Revised Edition. London, 1962.
- DANICH, A.V.–KRYLASOVA, N.B. 2014: New Belt of the “Byzantine Circle” from the Medieval Bayanovsky Burial Ground in the Perm Territory. Archaeology Ethnology & Anthropology of Eurasia 42/3 (2014) 87–94.
- DIENES I. 1964: A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. Archaeologiai Értesítő 91,1 (1964) 18–40.

- ERDÉLYI I. 1960: A honfoglaló magyarság régészeti emlékényaga kelet európai kapcsolatainak néhány kérdéséről. *Archaeológiai Értesítő* 87 (1960) 169-176.
- ERDÉLYI I. 1961: Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedéséhez Kelet-Európában. *Archaeológiai Értesítő* 88 (1961) 95-100.
- ERDÉLYI I. 1977: Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerkesztette: Bartha A.–Czeglédy K.–Róna-Tas A. Budapest. 65-77.
- ERDÉLYI I. 2008: *Scythia Hungarica*. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei. Budapest.
- ÉRY K. 1994: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: *A honfoglalásról sok szemmel I. Honfoglalás és régészet*. Szerkesztette Kovács László. Budapest. 217-224.
- ÉRY, K. 1998: Length of Limb Bones and Stature in Ancient Populations in the Carpathian Basin. *Humanbiologia Budapestiensis* 26.
- FODOR I. 2009: *Őstörténet és honfoglalás. Magyarország története 1. Főszerk. Romsics Ignác*. Budapest.
- FÓTHI E. 2014: A Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Szerk. Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna*. Budapest. 151-168.
- GALKIN, L. L. 1983: Nomadischer Grabfund von Jenseits der Volga. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXV (1983) 379-383.
- GOMBOCZ Z. 1908: Honfoglalás előtti török jövevényszavaink. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai* 7. sz. Budapest.
- GOLDEN, P. B. 1992: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden.
- GOLDEN, P. B. 1994: The peoples of the south Russian steppes. In: *The Cambridge history of early Inner Asia. From earliest times to the rise of the Mongols*. Edited by Denis Sinor. Cambridge, 1994.² 256-284.
- GREAT MORAVIA: *Great Moravia and the beginnings of Cristianity*. Ed. Kouřil, Pavel. Brno, 2014.
- GYÖRFFY GY. 1973: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. *Valóság* 16,7 (1973) 1-16.
- HAJDÚ P.–DOMOKOS P. 1980: *Uráli nyelvrokonaink*. Budapest.
- HKÍF: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
- JULIANUS BARÁT: *Julianus barát és napkelet fölfedezése. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György*. Budapest, 1996.
- K. ÉRY, K. 1983: Comparative statistical studies on the physical anthropology of the Carpathian basin populations between the 6–12th centuries A. D. *Alba Regia* XX (1983) 89-141.
- KESZI T. 1995: Az úgynevezett magyar szakrális kettős királyságról. Über das sogenannte ungarische sacralische Doppelkönigtum. *Somogyi Múzeumok Közleményei* XI (1995) 189-193.
- KLIMA L. 1993: A magyar szókészlet finnugor elemei és az őstörténet. *Hungarologische Beiträge* 1 (1993) 73-94.
- KLIMA L. 2011: A kaukázusi magyarokról: A honfoglalás körüli idők (<http://www.nyest.hu/renhirek/a-kaukazusi-magyarokrol-1>, hozzáférés: 2016. augusztus 4.)
- KORYAKOVA, L.–EPIMAKHOV, A. 2006: *The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages*. Cambridge World Archaeology. Cambridge.
- KOVÁCS L. 2005: Muszlim pénzek a X. századi Kárpát-medencében. *Csodaszarvas I. kötet* (2005) 35-96.
- KOVÁCS L. 2013: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. *Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen*

- Graberfelder von Quartier und Dörfer mit hinblick auf die vorgeschichte. Ein Abriss. In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szeged. 511–604.
- KRISTÓ Gy. 1995: A magyar állam megszületése. Szeged.
- KRISTÓ Gy. 2000: Magyarország népei Szent István korában. The peoples of Hungary in the days of Saint Stephen. Századok 134,1 (2000) 3–44.
- KRISTÓ GY. 2005: A DAI 38. fejezetének forrásáról. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. CXXII (2005) Szerk. Makk Ferenc–Piti Ferenc. Szeged. 3–9.
- LIGETI L. 1986: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest.
- MATOLCSI J. 1982: Állattartás őseink korában. Budapest.
- MOSHKOVA, M. G. 1995A: A Brief Review of the History of the Sauromatian and Sarmatian Tribes. In: Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age. Ed. Jeannine Davis-Kimball–Vladimir A. Bashilov–Leonid T. Yablonsky. Berkeley, CA. 85–89.
- MOSHKOVA, M. G. 1995B: History of the Studies of the Sauromatian and Sarmatian Tribes. In: Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age. Ed. Jeannine Davis-Kimball–Vladimir A. Bashilov–Leonid T. Yablonsky. Berkeley, CA. 91–96.
- MOSHKOVA, M. G. 1995C: Middle Sarmatian Culture. In: Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age. Ed. Jeannine Davis-Kimball–Vladimir A. Bashilov–Leonid T. Yablonsky. Berkeley, CA. 137–147.
- NÉMETH, GY. 2003: The Origins of the Tale of the Blood-drinking Hungarians. In: Tolerance and Intolerance in Historical Perspective. Ed. Lévai, Csaba–Vese, Vasile. Pisa. 91–109.
- PAPP I. 2014: Magyar nyelvtörténet. Kézirat. Debrecen.
- PÁLÓCZI HORVÁTH A. 1996: Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon. In: Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. Szerk. Havassy Péter. Gyula. 7–36.
- PRISKIN K. 2010: A Kárpát-medence avar és honfoglalás kori loállományának archaeogenetikai elemzése. PhD értekezés tézisei. Szeged.
- PUSZTAY J. 2011: Gyökereink. A magyar nyelv előtörténete. Milyen áfium ellen kell orvosság? Budapest.
- RASKÓ I. 2010: Honfoglaló gének. Budapest.
- RASKÓ I. 2014: Genetikai múltba nézés, egy magyar torzó tanulságai. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. MTA BTK MÖT Kiadványok 1. Szerk. Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. Budapest. 169–171.
- RENFREW, C. 1989: Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins. Cambridge.
- RÉDEI K. 1964: Vannak-e az előmagyar – permi érintkezésnek nyelvi nyomai? Nyelvtudományi Közlemények LXVI/2 (1964) 253–261.
- RÓNA-TAS A. 1988: Fodor István: A honfoglaló magyarság keleti gyökerei című kandidátusi értekezésének bírálata. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 21–23 (1978–1980) [1988] 116–128.
- RÓNA-TAS A. 1999: Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History. Budapest.
- RÓNA-TAS, A. 2005: Turkic-Alanian-Hungarian Contacts. Acta Orientalia Hungarica 58 (2005) 205–213.
- RÓNA-TAS A. 2011: Az Uráltól a Kárpát-medencéig. Új kutatási eredmények a korai magyar történelemről. História 2011,8. 2–6.

- RÓNA-TAS, A.-BERTA, Á. 2011: West Old Turcic. Turcic Loanwords in Hungarian I-II. Wiesbaden.
- SCHULZE-DÖRRLAMM, M. 1991: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken. Jahrbuch des Römisch-germanisches Zentralmuseums Mainz 35,2 (1988) [1991] 373–478.
- SCHULZE-DÖRRLAMM, M. 2006: Spuren der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts. In: Heldengrab im Niemandsland. Ein frühungarischer Reiter aus Niederösterreich. Hrsg. Falko Daim. Begleitbuch zur gleichnamigen Ausstellung des RGZM 14 September bis 19 November 2006. Mainz. 43–66.
- SIMONYI, K. 2012: A Cultural History of Physics. Boca Raton–London–New York.
- SZATHMÁRY L. 1996: Honfoglalás kori népeségünk struktúrája. In: Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság. Szerk. Pálfi György–Farkas L. Gy.–Molnár E. Szeged. 87–96.
- SZŐKE B. 1962: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok I. Budapest.
- TÓTH T. 1965: A honfoglaló magyarság etnogenezisének problémája. Anthropológiai Közlemények 9, 4 (1965)
- TÓTH T. 1969: Az ősmagyarok genezisének szarmatakori etapjáról. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei XVIII. kötet (1969) 85–95.
- TÓTH, T. 1980-1981: Anthropological results concerning the ethnogenesis of Hungarians. Anthropologia Hungarica XVIII (1980-1981) 5–22.
- TÖMÖRY, GY.-CSÁNYI, B.-BOGÁCSI-SZABÓ, E.-KALMÁR, T.-CZIBULA, Á.-CSÓSZ, A.-PRISKIN, K.-MENDE, B.-LANGÓ, P.-DOWNES, C. S.-RASKÓ, I. 2007: Comparison of Maternal Lineage and Biogeographic Analyses of Ancient and Modern Hungarian Populations. American Journal of Physical Anthropology 134 (2007) 354–368.
- TÜRK A. 2009: Adatok és szempontok a Kárpát-medence 10–11. századi hagyatékában megfigyelt sírformák és temetkezési szokások klasszifikációjához. In: Avarok, bolgárok, magyarok. Szerk. Vincze Ferenc. Budapest. 87–128.
- TÜRK A. 2010: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szeged Középkorász Műhely. Szeged. 261–306.
- TÜRK, A. 2012: The new archaeological research design for early Hungarian history. Hungarian Archaeology E-Journal 2012 Summer.
- VÁSÁRY, I. 1976: The Hungarians or Možars and the Meščers/Mišers of the Middle Volga Region. Archivum Eurasiae Medii Aevii I (1976) 237–275.
- VÁSÁRY, I. 1982: The „Yugra” problem. In: Chuvash Studies. Bibliotheca Orientalis Hungarica 28. Ed. Róna-Tas, András. Budapest-Wiesbaden. 247–257.
- VÁSÁRY, I. 1987: The linguistic aspects of the „Bashkiri-Hungarian” complex. Archivum Eurasiae Medii Aevii V (1987) 205–232.
- VÁSÁRY I. 2002: Western sources on the early towns of the middle Volga region. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae. Vol. 55 (2002) 263–268.
- VÁSÁRY I. 2003: A régi Belső-Ázsia története. Budapest.
- VÉKONY G. 1986: Levedia meg Atel és Kuzu. Magyar Nyelv LXXXII (1986) 41–53.
- VÉKONY G. 1997: A magyar etnogenezis szakaszai. Életünk 1997, 260–276., 384–408.
- ZIMONYI I.: Levedia. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Budapest 1994. 406–407.
- ZIMONYI I. 2014: A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében. Budapest.
- ZIMONYI I. 2016: Magyars in the Second Half of the 9th Century. The Magyar Chapter of the

Jayhānī Tradition. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450. Vol. 35. Leiden-Boston.

БЕЛАВИН, А.-ДАНИЧ, А.-ИВАНОВ, В. 2015: Древние мадьяры в Предуралье. In: Фодор, И.: ВЕНГРЫ: древняя история и обретение родины. Пермь. 101-131.

БИСЕМБАЕВ, А. А. 2003: Археологические памятники кочевников средневековья Западного Казахстана (VIII-XVIII в.в.). Уральск.

БИСЕМБАЕВ, А. А. 2016: К вопросу о дрэневенгерских памятниках в Западном Казахстане. (Előadás a 3. nemzetközi korai magyar történeti régészeti konferencián (Budapest, 2016. június 7-8. Az előadások rezüméi elérhetők a <http://arpad.btk.mta.hu/images/aktualis/2016/201606810/rezumeek.pdf> oldalon. Hozzáférés 2016. augusztus 3.)

БОТАЛОВ, С.Г. 2008: Раннетюркская эпоха в Урало-Казахстанских степях. In: Бозок в панораме культур Евразии: Материалы Международного полевого семинара. Ред. С. А. Абдыманалоов. Астана. 156-170.

БОТАЛОВ, С. Г. 2012А: Новые аспекты и перспективы в исследовании проблемы „Magna Hungaria”. Вестник Челябинского государственного университета 11 (2012) 128-146.

БОТАЛОВ, С. Г. 2012В: Культурогенез населения урало-казахстанских степей периода Западнотюркского каганата. In: История и культура средневековых народов степной Евразии: материалы II Международного конгресса средневековой археологии евразийских степей. Ред. А.А. Тишкин. Барнаул. 71-75.

БОТАЛОВ, С. Г. 2013: Некоторые аспекты уральской мадьярской проблемы. In: II-й Международный Мадьярский симпозиум. 13-17 августа 2013 г. Отв. ред.: С. Г. Боталов, Н. О. Иванова. Челябинск: Рифей. 139-166.

БОТАЛОВ, С. Г. 2016: Историко-культурные горизонты в эпоху раннего железного века и средневековья лесо-степного Зауралья. In Археология Южного Урала. Лес, лесостепь (проблемы культурогенеза). Челябинск. 468-531.

БОТАЛОВ, С. Г.-ГРУДОЧКО И. В. 2011: Новые материалы по культурогенезу средневекового населения Южного Урала (по материалам могильников Уелги и Синеглазово). In: Мадьяри в Середньому Подніпров'ї. Київ. 79-99.,

ГАРУСЛОВИЧ, Г. Н.-РАКУШИН, А. И.-ЯМИНОВ А. Ф. 1998: Средневековые кочевники Поволжья (конца IX-начала XV века). Уфа.

ГИНЗБУРГ, В. В. 1959: Этиогенетические связи древнего населения сталинградского Заволжья (По антропологическим материалам Калниовского могильника). In: Древности Нижнего Поволжья. Том I. МИА 60 (1959) 524-594.

ГОЛДИНА, Р. Д. 2013: Некоторые замечания относительно формирования теории угорского присутствия в Предуралье в эпоху средневековья. In: II-й Международный Мадьярский симпозиум. 13-17 августа 2013 г. Отв. ред.: С. Г. Боталов-Н. О. Иванова. Челябинск. 89-110.

ГРУДОЧКО И. В.-БОТАЛОВ, С. Г. 2013: Этнокультурная ситуация в Южном Зауралье в VIII-X вв. (в свете новых данных исследований погребального комплекса Уелги). In: II-й Международный Мадьярский симпозиум. 13-17 августа 2013 г. Отв. ред.: С. Г. Боталов, Н. О. Иванова. Челябинск. 110-138.

ДАНИЧ, А.В. 2008: Охранные исследования Бояновского (Баяновского) могильника. Труды КАЭЭ, Выпуск V (2008) 45-53.

ДАНИЧ, А.В. 2008А: Погребение 51 Бояновского могильника (обряд кремации). In: Археологическая экспедиция: новейшие достижения в изучении историко-культурного наследия Евразии: Материалы Всероссийской научной конференции, посвященной 35-летию со времени образования Камско-Вятской археологической экспедиции. Ижевск. 460-464.

- ДАНИЧ, А.В. 2016: Исследования Баяновского могильника. Труды КАЭЭ, Выпуск XI (2016) 36-43.
- КАЗАКОВ, Е. П. 2007: Волжские болгары, угры и финны в IX–XIV вв.: проблемы взаимодействия. Казань.
- КОМАР, А. В. 2011: Древние мадьяры Етелькеза: перспективы исследований. In: Мадьяри в Средньому Подніпров'ї. Київ. 21–78.
- МАЖИТОВ, Н. А. 1985: E. A. CHALIKOWA– A. H. CHALIKOW: Altungarn an der Kama und im Ural (Das Gräberfeld von Bolschie Tigani). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1981. 132 s., Abb. (рец.) Советская Археология 1985,2, 276–279.
- МАЖИТОВ, Н. А. 2013: Еще раз о мадьярской проблеме в средневековой истории Южного Урала. In: II-й Международный Мадьярский симпозиум. 13–17 августа 2013 г. Отв. ред.: С. Г. Боталов, Н. О. Иванова. Челябинск. 84–88.
- МОГИЛЬНИКОВ, В. А. 1992А: Гороховская культура. In: Степная полоса Азиатской части СССР в скифо-сарматское время. Археология СССР 12. Москва. 283-291.
- МОГИЛЬНИКОВ, В. А. 1992В: Саргатская культура. In: Степная полоса Азиатской части СССР в скифо-сарматское время. Археология СССР 12. Москва. 292-311.
- СИНИЦНИ, И. В. 1959: Археологические исследования Заволжского отряда (1951–1953 гг.). In: Древности Нижнего Поволжья. Том I. МИА 60 (1959) 39–205.
- СИНИЦНИ, И. В. 1960: Древние памятники в низовьях Еруслана (по раскопкам 1954–1955 гг.). In: Древности Нижнего Поволжья. Том II. МИА 78 (1960) 10–168.
- ТАИРОВ, А. Д. 2016А: Ранний железный век лесостепной зоны Южного Зауралья. In Археология Южного Урала. Лес, лесостепь (проблемы культурогенеза). Челябинск. 16-31.
- ТАИРОВ, А. Д. 2016В: Взаимодействия населения лесостепи и степи Южного Зауралья в VII–II веках до н. э. In Археология Южного Урала. Лес, лесостепь (проблемы культурогенеза). Челябинск. 443-468.
- ШИЛОВ, В. П. 1959: Калиновский курганный могильник. In: Древности Нижнего Поволжья. Том I. МИА 60 (1959) 323–523.
- ЦЕМБАЛЮК, С. И.: К вопросу об этнической интерпретации саргатской культуры. In: Проблемы взаимодействия человека и природной среды: Материалы итоговой научной сессии ученого совета Института проблем освоения Севера СО РАН 2003 г. Вып. 5. Тюмень, 2004. 99-102.
- ТАИРОВ, А. Д. 2016А: Ранний железный век лесостепной зоны Южного Зауралья. In Археология Южного Урала. Лес, лесостепь (проблемы культурогенеза). Челябинск. 16-31.
- ТАИРОВ, А. Д. 2016В: Взаимодействия населения лесостепи и степи Южного Зауралья в VII–II веках до н. э. In Археология Южного Урала. Лес, лесостепь (проблемы культурогенеза). Челябинск. 443-468.

Egy folklórgyűjtés kulisszatitkai. Adatok a Folklore Fellows sárospataki gyűjtőhálózatának történetéhez

Balogh Pál Géza
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
baloghpalgeza@gmail.com

A Folklore Fellows (a továbbiakban: FF) gyűjtések a 20. század elejének legnagyobb szövegfolklor korpuszát jelentik, ám teljeskörű feldolgozásuk egyelőre várat magára. A finn kezdeményezésre Magyarországon 1911-ben létrejött mozgalom keretében Sebestyén Gyula és Bán Aladár, a kor meghatározó folkloristái indítottak el 1912-ben egy országos néprajzi gyűjtést, melynek segítségével összehasonlító anyagot kívántak szolgáltatni a magyar és európai folklorisztikának. A gyűjtéseket Sebestyén irányította, főleg a vidéki iskolákban tanító pedagógusokat és diákjaikat vonta be, de számos egyéni résztvevő is akadt, aki értesülve a mozgalomról beküldte gyűjtéseit. Ezeket a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában szerették volna megjelentetni, ám a világháború és Sebestyén Gyula néprajztudománytól való eltávolodása miatt csak a nagyszalontai gyűjtések egy része jelent meg a korban, a több ezer oldalas korpusz nagyobbik része máig kiadatlan. Az anyag nagy része – a diákok és tanárok eredeti, zömmel kisalakú füzetekbe írott gyűjtései, *gyűjtőfüzetei*, valamint az ezekből tervezett szövegkiadások előmunkálatai, illetve a gyűjtések történetének számos dokumentuma – Sebestyén Gyula hagyatékának részeként a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába; egy másik része pedig a résztvevő iskolák iratanyagának részeként vidéki levéltárakba került.¹

A gyűjtések feltárását célzó kutatást Kovács Evelinnel 2012-ben az ELTE Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézetében egy balladával foglalkozó szeminárium keretében kezdtük meg. Ezúttal is szeretném kifejezni köszönetünket a szeminárium vezetőjének, Smid Bernadettnek, aki ráirányította figyelmünket a témára. A szeminárium során került látókörünkbe az 1910-es években zajlott sárospataki FF-gyűjtés. A számunkra ekkor még ismeretlen gyűjtés történetének feltárásához a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumának kéziratgyűjteményében kezdtünk kutatni. Ekkor tettünk először kísérletet arra, hogy feltárjuk a FF sárospataki gyűjtőhálózatának keretében készült gyűjtéseket, ekkor még nem ismerve a K. Kovács Péter által az EAD 1/C 8/1962 dokumentumban leírt, „FF” jelzettel megjelölt tételek listáját (ld. 4. lábjegyzet). A nyomtatásban megjelent, valamint a Tóth Arnold által feldolgozott forrásokhoz képest számos új adatot találtunk Harsányi István Sebestyén Gyulához írott, az Archívumban található leveleiben. 2012 nyarán a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben, a könyvtárban és kéziratárban folytattuk kutatásunkat, ahol mi is áttanulmányoztuk a

1 A Folklore Fellows gyűjtések történetéről, annak nyomtatásban megjelent dokumentumairól, egyes részeinek tudományos feldolgozásairól ld. összefoglalómat alapszakos szakdolgozatomban. (BALOGH 2014, 4–11) A sárospataki gyűjtések történetét a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményében található források, legfőképp a kollégium Értesítője alapján, de a Budapesten található anyagok ismeretének hiányában ismerteti Tóth Arnold. (TÓTH 2001, 26–41) A Folklore Fellows gyűjtések nyomtatásban megjelent dokumentumait összefoglalóan közli VEREBÉLYI 1998, 351–432.

sárospataki diákok életét megörökítő *A Sárospataki Ref. Főiskola Akadémiai és Főgimnáziumi Értesítőjét* és a *Sárospataki Református Lapokat*, melyekkel Tóth Arnold is dolgozott szakdolgozatában. Az egyes gyűjtők társadalmi háttérének felderítésére is kísérletet tettünk a kéziratárban található érettségi osztálynaplók segítségével. Azonban Sebestyén Gyula válaszainak mi sem akadtunk nyomára, a témában mi is csak a Tóth Arnold által közölt 1921-es levelet találtuk meg. (TÓTH 2001, 39–40) Ezekből a kutatásainkból készült el 2013-ban az ELTE BTK Tudományos Ösztöndíj Pályázatára 37 oldal terjedelemben az *Adalékok a Folklore Fellows sárospataki gyűjtőszövetségének történetéhez* című dolgozatunk, melyben a sárospataki gyűjtőhálózat történetét az *Ethnographia* és a sárospataki lapok hasábjain megjelent felhívásokból, cikkekből és Harsányi István említett leveleiből kíséreltük meg rekonstruálni. Ennek publikálására azonban évekig nem nyílt lehetőség. A fent ismertetett kezdeti közös kutatást 2013 ősze óta egyedül folytattam, így a jelen dolgozat megszüvegezése is tőlem származik.²

Eddigi munkáimban (BALOGH 2014, BALOGH 2015, BALOGH 2017) a FF gyűjtésekhez azzal az igénnyel közelítettem, hogy egy-egy műfaj teljes anyagát összeállítsam. Már ezekben a publikációimban is jeleztem, milyen problémákat hordoz magában az ilyen kutatás. Jelen tanulmányban a korábbi, közös dolgozatunkból a legfontosabb, a sárospataki gyűjtések története kapcsán a korábbi kutatás által nem tanulmányozott forrásanyag – a Sebestyén Gyulának írt, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában található levelek – bevonásával viszont az anyag egy gyűjtőközpontra koncentráló megközelítésére teszek kísérletet. Munkámban Harsányi István (a Sárospataki Református Kollégium hittanára, teológiaprofesszora, irodalomtörténész és folklorista) (TÓTH 2001, 2–26) Sebestyén Gyulához írott leveleinek a sárospataki gyűjtőhálózat történetéhez nyújtott adalékait kívánom ismertetni.

Tanulmányomban a történeti szövegfolklorisztika irányzatához és annak elméleti megközelítéseihez (pl. GULYÁS 2010; SZAKÁL 2012; DOMOKOS 2015) csatlakozva kívánom elemezni Harsányi István leveleit. A levelezések vizsgálata a folklorisztikában viszonylag új témának számít, ám annál nagyobb lehetőségeket rejt magában (ld. SZAKÁL 2012). Általuk betekintést nyerhetünk abba, hogy hogyan szervezték meg a népköltészeti gyűjtésben részt vállaló személyek a gyűjtést, hol helyezkedett el a néphagyományok kutatása mindennapi életükben, milyen képük volt a folklórról és a folklorisztika korabeli kánonjáról, és hogyan születtek maguk a szövegek. Jelen levélváltás két nagy tudású korabeli filológus: a gyűjtést helyben irányító tanár – Harsányi István – és kora kiemelkedő folkloristája – Sebestyén Gyula – közt zajlott. A gyűjtésekből a Sárospatakhoz több szálon kötődő és a népköltészet gyűjtésében óriási szerepet vállaló Erdélyi János születésének centenáriuma, és szobrának avatására terveztek összeszerkeszteni egy kötetet *Erdélyi- emlékkötet* munkacímen, mely a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozat részeként látott volna napvilágot, azonban a világháború és Sebestyén tudományos pályájának megtörése miatt végül máig kéziratban maradt. A levelek sokkal inkább a gyűjtőhálózat szervezéséről, valamint ezen kötet szerkesztéséről szolgálnak új információkkal, a gyűjtések módjáról sajnos nem tájékoztatnak. Erre a

² Az évek során számosan nyújtottak segítséget a FF gyűjtésekkel foglalkozó kutatásaimban szövegeim kritikáival, konferencia-hozzászólásokkal, személyes beszélgetésekkel, adatokkal, akiknek ezúton is szeretnék köszönetet mondani, elsősorban Smid Bernadettnek, Küllös Imolának, Bárh Dánielnek, Keszeg Vilmosnak és Tóth Arnoldnak. Külön köszönet illeti tanulmányom lektorát, Szakál Annát, az MTA BTK tudományos munkatársát építő kritikáiért, melyek nélkül jelen tanulmány egy jóval szárazabb, laikusok számára nehezen élvezhető szöveg lett volna.

diákgyűjtők füzeteinek szórványos adatai, valamint a helyi levéltárakba került, a tanárok és diákok közti levelezés³ az alkalmasabb – ezen adatok ismertetésére a jövőben egy külön tanulmányban fogok sort keríteni. Kiemelkedő ugyanakkor Harsányi leveleinek forrásértéke az anyag feltárása és rendezése szempontjából: Harsányi részletes listákat mellékelte leveleihez a Sebestyén Gyulának beküldött diákgyűjteményekről, melyeket ezek segítségével be is lehet azonosítani az Etnológiai Archívum anyagában – erre jelen dolgozatban kísérletet is teszek. A levelezés feltárása jelentős lépés lehet a gyűjtőhálózatok teljes anyagának feltárásában, segítségével tisztábban értelmezhetjük a gyűjtőfüzeteket, megismerhetjük azok keletkezési körülményeit, és elkülöníthetjük a bennük szereplő kézírások szerzőit.⁴ A diákok és tanárok névsorának birtokában pedig az *Erdélyi-émlékkötet* előmunkálataiként készült másolatok listája is összeállítható lett, melyet szintén közlök a dolgozat mellékleteként.

A levelezés EA 13148 szám alatt szerepel az Etnológiai Archívumban. Az Archívum munkatársai által a feladók betűrendje szerint rendezett anyag viszonylag könnyen kutatható, az egyes kötetek elején mutató segíti a tájékozódást. A Harsányi Istvánnal való levelezés nagy része a FF ügyében keletkezett, ugyanakkor számos adatot találunk Harsányi István néprajzi témájú tanulmányainak keletkezéséről és szerkesztési munkálatairól, publikálásuk történetéről, melyeket itt nem ismertetek. Ezen kívül visszatérő téma Thaly Kálmán műveinek hitelessége. A Sárospataki Református Kollégium könyvtárának kéziratai kapcsán is több levél született, illetve a sárospataki tanárok által készített kéziratos népdalszöveg-katalógus kapcsán is többször kért segítséget Sebestyén Gyula. Ezeket az adatokat nem célozom a tanulmányban részletesen tárgyalni. A levelek legtöbbször valamilyen gyakorlati ok miatt készültek, személyes részleteket ritkán tartalmaznak, hangnemük hivatalos – például mindig *„Nagyságos Uram”* megszólítással indulnak, és *„alázatos szolgálja”* aláírással zárulnak – ami arról árulkodik, hogy Sebestyén és Harsányi közt nem lehetett közeli, személyes viszony. Tehát alapvetően egy olyan forrást használunk a gyűjtőhálózat dokumentumaként, mely nem a dokumentálás céljából született, ami természetesen azt eredményezi, hogy a minket érintő kérdések csak korlátozottan ismerhetők meg belőle.

A levelekből való idézeteket betű szerinti hűséggel közlöm,⁵ ugyanakkor a formázás sajátosságait nem adom vissza. A levelezés egy részében a kutatás kezdete óta a levelek számát is felvezették a kéziratokra, ám jelen szövegben én mindig a kéziraton belüli oldalszámra hivatkozom.

Sebestyén Gyula 1912. február 23-án írta meg első levelét Harsányi Istvánnak a sárospataki gyűjtőhálózat szervezésének ötletéről, melyre ő így reagált: *„nagy örömmel olvastam, válaszul most csak annyit jelzek, hogy a pompás gondolatot nagy lelkesedéssel fogadtuk.”*

3 Egyelőre a sárospataki gyűjtésből egy ilyet ismertünk, (TÓTH 2001, 59) és mi sem akadtunk fent ismertetett forrásfeltáró munkánk során továbbiakra.

4 Az Etnológiai Archívumban szerepel egy gépirásos lista, EAD 1/C 8/1962 számon, melyet 1962-ben állítottak össze az Adattár munkatársai K. Kovács Péter vezetésével Sebestyén Gyula hagyatékából, és amely jelzi az egyes tételeknél, hogy FF gyűjtésből származnak-e. Azonban ez a dokumentum sem segít elkülöníteni gyűjtőhálózatonként az egyes tételeket. A kéziratok egy részéhez feltehetőleg a bekerülésük alkalmával készítettek egy cetlit, olykor egy borítót (nem tudjuk pontosan ki s mikor) és ezeken jelezték, hogy FF gyűjtésről van-e szó. Mivel ezek nem mindig helytállóak, és a lista valószínűleg ezeket is figyelembe vette, így ritkán téves FF bejegyzés is szerepel a listában.

5 Megjegyzendő, hogy Harsányi kézírásának jellege miatt a magánhangzók hosszúsága számos esetben nem volt egyértelműen eldönthető.

(EA 13148, 1771. 1912. 02. 25.) A Néprajzi Társaság első vándorgyűlésének időpontját úgy igyekeztek kiválasztani, hogy „*hogya a gyűlés vagy a pünkössti szünidő (10 nap) előtt, vagy után legyen. Szeretnénk ugyanis, ha a gyűlésen a tanuló ifjuság is jelen lehetne.*” (EA 13148, 1773. 1912. 03. 01.) A gyűlés fő célja Harsányi szerint épp ez: „*A vándorgyűléseknek igen szép jövőjük van. Megmozgatják majd a vidéki erőket s munkára sarkalják a hivatottakat.*” (EA 13148, 1774. 1912. 03. 01.) Végül a gyűlést május 19-ére tűzték ki, négyen: Hodossy Béla tanítóképző-intézeti igazgató, Deák Géza főgimnáziumi rajztanár (röla bővebben ld. POCSAINÉ EPERJESI 2001) és Novák Sándor főgimnáziumi, magyar-latin tanszéken tanító tanár, valamint maga Harsányi István adtak elő rajta. Felolvasásaik kivonatát előzetesen meg is küldték Sebestyén Gyulának. A megjelenteket Dr. Rác Lajos főiskolai közigazgató, Dr. Bessenyei Zénó főszolgabíró és Hodossy Béla tanítóképzőintézeti igazgató köszöntötte. Harsányi bizakodóan tekintett a gyűjtések elé: „*Mi igen szép eredményre számítunk. A mi deákjaink (legnagyobb részük a nép fiai közül valók) nagyon szeretik a népdalokat és tudnak is igen sokat dalolni is.*” (EA 13148, 1776. 1912. 04. 22.) Az ünnepélyt a főiskolai énekkar előadása színesítette, három darabot adtak elő: a *Dalünnepen* címűt, melynek szövegét Erdélyi János, zenéjét Tern Károly szerezte, egy *dalegyveleget*, valamint *kurucz-dalokat*, melyeket H. Bathó János főiskolai ének- és zenetanár állított színpadra. A gyűjtésbe a főgimnáziumot és a tanítóképző intézetet, valamint a teológiai- és jogakadémia diákjait szándékoztak bevonni. A helyi lapokba Harsányi és Deák tájékoztató cikkeket írtak a gyűjtési felhívásról.⁶ A gyűlés idejére Sebestyénnek Harsányi saját lakásában kínált szállást, de a többi megjelent kutató számára is felajánlották a tanárok saját otthonaikat.

A szüreti szünet előtt Harsányi és kollégái ismételten felhívták a figyelmet a gyűjtésre. Nem is eredménytelenül: „*Több ifju sikkerrel [!] gyűjtött az aratási szünidőben, meg a szüretiben is.*” (EA 13148, 1784. 1912. 11. 14.) Még ugyanebben az évben ismét egyszer felmerült Sebestyén látogatása, hogy előadást tartson a diákoknak. Harsányi a karácsonyi szünet előtti időpontot javasolt, mivel ekkor „*lenne leggyümölcsözőbb az ifjuságra nézve egy buzdító előadás tartása.*” (EA 13148, 1784. 1912. 11. 14.)

Az első, 1913. április 10-i határidőig végül 29 pályamunka érkezett be. A kor műfaji prioritásait jelzi, hogy Harsányi kiemelte: „*Vannak balladák is szép számmal!*” (EA 13148, 1787. 1913. 04. 16.) Sebestyén a kéziratok minősítésére, valamint a kötet szerkesztésére a sárospataki tanárokat kérte fel. A kéziratok először a helyi bíráló bizottságnak a tagjaihoz kerültek, akiknek a a közös ügy iránti lelkesedéséről így biztosította Harsányi Sebestyént: „*Teljes igyekezettel azon leszünk, hogy e bizalomra érdemesek is legyünk. A dicsőség mindenképpen a Nagyságodé lesz, mert ha Nagyságos Uram nem moztatja a dolgot, itt bizony nem gyűjtött volna senki. Egyedül Nagyságodat illetheti elismerés és hála az eszme hirdetéséért és diadalra viteleért.*” (EA 13148, 1792. 1913. 04. 30.)

A gyűjtés első eredményeit és a minősítéséről való előterjesztést Harsányi 1913. május 28-án küldte el Sebestyénnek, és jelezte, hogy vállalják a szerkesztési munkákat, „*alázattal kérvén Nagyságodat, hogy munkánkat majd felülbírálni kegyeskedjék.*” (EA 13148, 1802. 1913. 05. 28.) A jutalmazás tekintetében „*Elvünk volt, amit becses levelében kifejezett Nagyságos uram, – hogy minél több ifjut jutalmazunk meg s ez által a többieket is buzdítsuk a gyűjtésben való lelkes részvételre.*” (EA 13148, 1802. 1913. 05. 28.)

⁶ Ld. Tóth Arnold dolgozatát, ahol ezekkel a forrásokkal dolgozik: TÓTH 2001, 26–41.

Az eredményt így értékelte: „Mi szívből örülünk az elért eredménynek. Ha szükség lesz rá, az aratási vakáció gyűjtésének anyagát is fölhasználhatjuk az Erdélyi emlék kötet számára.” (EA 13148, 1803. 1913. 05. 28.)

A tanítóképzőben és a főiskolában egyaránt június 22-én tartották az évváró vizsgákat, így Harsányi arra kérte Sebestyén Gyulát, hogy a megjutalmazandók névsorát és a jutalomköteteket június 20-ig küldje el nekik. A pályadíjakat az évváró ünnepélyen osztották ki, „a megjutalmazottak jó példája felemelő hatással lesz az ifjuság egyetemére s buzdítás is lesz egyúttal a munka folytatására.” (EA 13148, 1803. 1913. 05. 28.) Harsányi a szövegválogatást követően az értékesebb anyag Nemzeti Múzeum számára való lemásolását is tervezte. Azt is felvetette, hogy ha elkészült az *Erdélyi-emlékkötet*, azt már a többi gyűjtőhálózat tagjai számára kitűzött jutalmak közé fel is lehetne venni. A május 28-i levél mellé Harsányi csatolta a diákok 33 pályamunkáját, a három részt vevő tanár gyűjtését, valamint egy leltárt, a jutalmazásról szóló előterjesztést, és a pályakérdések jegyzékét is.

Az 1913-ban beküldött pályamunkák leltárát egészében idézem, a megfelelő tételekhez kapcsolódó adattári tételek azonosításával:⁷

„A Sárospataki Néphagyománykutató Szövetséghez beadott pályaművek leltára. 1. sz. Gaál István *hh. gyűjtem. 1. füzet, fűzve.* [EA 488] 2. sz. Kiss Géza *hh. „ 1 füzet, fűzve.* [EA 10271] 3. sz. Bacsó József *hh. „ 1 füzet. fűzetben.* [EA 2007] 4. sz. Gesztelyi Nagy László *jh. – 1 füzet, fűzve.* [EA 475] 5. sz. Sőregi János *jh. – 1 füzet, fűzetben.* [EA 908 (a címlap ebben), valamint EA 769] 6. sz. Horváth Lajos VIII. o. t. 1. füzet, fűzve. [EA 911] 7. sz. Kriston – Kukoró *gyűjtem. (VII. o. t.). 1 füzet, fűzve.* [EA 1346] 8. sz. Hubay Győző IV. o. t. 1. füzet, fűzetben. [EA 2011] 9. sz. Sarka Károly V. o. t. 1. füzet, fűzetben. [EA 2008. (a címlap ebben), valamint EA 873 és EA 874] 10. sz. Szabó Gyula VII. o. t. 1. füzet, kötve. [EA 1345] 11. sz. Szabó Pál. VIII. o. t. 1. füzet, fűzve. [EA 841] 12. sz. Galgóczy Ernő Bertalan VII. o. t. 1. füzet, fűzve. [EA 906] 13. sz. Szádváry József IV. o. t. 1. füzet fűzve. [EA 481] 14. sz. Spitz József. V. o. t. 1 füzet, fűzve. [EA 480] 15. sz. Hajdú Benjámín VII. o. t. 1. füzet, fűzve. [EA 905] 16. Komjáthy Árpád VII. o. t. 1 füzet, fűzve. [EA 478] 17. Tóth Zoltán IV. o. t. 1 füzet. (3 levél.) [EA 493] 18. Pap Sándor IV. o. t. 1 füzet (1 levél.) [EA 490] 19. Grósz Ferencz VI. o. t. 1 füzet [nem található meg az Etnológiai Archívumban] 20. Lebó István I. o. t. (Betlehem játék.) 1 füzet. [EA 931] 21. sz. Tarczy Sándor I. éves képezdész. 1 füzet, kötve. [EA 1446] 22. sz. Horváth János III. é. kép. 1 füzet, fűzetben. [EA 863] 23. sz. Kiss Ernő III. é. 1 füzet (saját gyűjtés) és 1 füzet régi kézirat. [EA 2003] 24. sz. Mató László II. é. 1 füzet (saját gyűjtés) és 1 füzet régi kézirat. [EA 495 és EA 1430 (vőfélykönyv)] 25. sz. Antal Sándor IV. é. kép. 1 füzet, fűzve. [egy része valószínűleg az EA 927 tétel] 26. sz. Böszörményi József III. é. 1. füzet, fűzve. [EA 928] 27. sz. Tóth Miklós IV. é. 1 füzet, fűzve. [EA 866] 28. sz. Koós Győző II. é. 1 füzet, fűzve [EA 861] 29. sz. Vajda – Járdánházy: 1 füzet, fűzve. [EA 922] 30. sz. Vilimszky Béla III. é. 1 füzet fűzve. [EA 489] 31. sz. Kónya István IV. éves kép. 1 füzet, [EA 923] 32. sz. Fekete Elek III. é. gyűjtése: 2 régi kézirat. (2 drb.) [EA 1447 (I. sz.) és EA 2012 (II. sz.)] 33. sz. Klacskó Béla: tót népdal-gyűjtemény, kótákkal. [EA 875] Tanárok gyűjtése. 1. Novák Sándor főgimn. tanáré 1 füzet. (fűzetben) [EA 909] 2. Deák Geyza főgimn. tanáré 1 füzet. (fűzetben) [EA 479] 3. Harsányi István főgimn. tanáré 1. kötet. és hozzácsatolva 1 drb régi kézirat (betlehemes játék) [EA 930]⁸ Összesen 36. (41 drb a régi kéziratokkal)” (EA 13148, 1798–1799. 1913. 05. 28.)

⁷ Az azonosítást a kéziratok borítóján előbb kék, később pedig piros ceruzával szereplő sorszámok tették egyértelművé. Azokat a tételeket, ahol nem szerepelnek ezek a sorszámok, külön jelzem.

⁸ A régi kézirat valószínűleg az EA 10693-ban található iskoladráma-töredék.

Harsányi ugyanezen május 28-i levél mellékletében terjesztette fel a jutalmakra a diákokat – ezeket érdemes áttekíteni, mivel fontos szempontot jelenthettek a gyűjtések motivációi közt. A kitűzött pályadíjak (VEREBÉLYI 1998, 373–374) közül a néphagyomány összes műfajára kiterjedő legjobb gyűjteményeknek járó díjra az Akadémia hittan-hallgatói közül 1. helyre (50 koronára) terjesztették fel Kiss Géza 2. sz. és Gaál István 1. sz. gyűjteményét, úgy, hogy a díj egyenlően oszoljon el köztük, és egy-egy népköltési gyűjteményt is kapjanak. A hittanhallgatók második díjára, 25 koronára Bacsó József 3. sz., a joghallgatók első díjára (szintén 50 korona) pedig Gesztelyi Nagy László 4. sz. gyűjteményét terjesztették föl. A joghallgatók második díjára Sőregi János 5. sz. gyűjteményét ajánlották. A főgimnázium 6–8. osztályos tanulói közül 1. díjra (40 korona), Horváth Lajos 6. sz., II. díjra (20 korona) Kriston Antal és Kukoró Ferenc 7. sz., III. díjra Spitz József 14. sz. és Sarka Károly 9. sz. gyűjteményét ajánlották, megosztva. Jutalmazásra ajánlották ezen felül Hubay Győző IV. osztályos tanuló gyűjteményét, „melyben két figyelemre méltó ballada is van.” (EA 13148, 1805. 1913. 05. 28.) valamint Szabó Pál VIII. osztályos tanuló 11. sz. gyűjtését, jutalomnak 10-10 koronát vagy 1-1 kötet népköltési gyűjteményt ajánlottak nekik. A tanítóképző intézet növendékei közül a 40 koronás első díjra Kiss Ernő 23. sz., és Horváth János 22. sz. gyűjteményét ajánlották, egyenlően való megosztással, és 1-1 kötet népköltési gyűjteménnyel is jutalmazva. A 20 koronás II. díjat Tarczy Sándornak és Tóth Miklósnak ajánlották megosztva. A 15 koronás harmadik díjra Antal Sándort és Mató Józsefet ajánlották, Antalnak 10, Matónak 5 korona jutalommal.

A legjobb népdalgyűjteményeknek jutalomra (20 korona és az *Ethnographia* 1912. évi lapszámai) az akadémián Kiss Gézát javasolták. A joghallgatók közül Sőreghy János részesült ebben a jutalomban. A főgimnázium VI–VIII. osztályos tanulói közül a 20 koronás első díjra Horváth Lajos, az *Ethnographia* 1912. évfolyamának lapszámaiból álló második díjra Kriston Antal és Kukoró Ferenc gyűjteményét terjesztették fel. A Tanítóképzőből a 20 koronás első díjra Antal Sándort, a második díjra Koós Győzöt ajánlották. Ezen felül még egy-egy népköltési gyűjteménnyel ajánlották jutalmazni két gimnazista, Hubay Győző és Spitz József gyűjteményét, „buzdítólag hatna reájok.” (EA 13148, 1806. 1913. 05. 28.) Dallamgyűjteményével az akadémiai hittan- és joghallgatók közül senkit nem terjesztettek fel díjra. A főgimnáziumból Grósz Ferenczet ajánlották jutalmazni, „A magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene” (A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői, Budapest, 1902) című kötetel, bár „Kótázásában hibák vannak, de e hibák kijavíthatók.” (EA 13148, 1806. 1913. 05. 28.) A tanítóképzőből Vajda Istvánt és Járdánházy Eleket, valamint Horváth Jánost és Klacskó Bélát javasolták díjazásra. A régi kéziratok gyűjtemények közül Fekete Elek *képezdész* 32. sz. gyűjteményét ajánlották megjutalmazásra mint *legértékesebbet*. Bárány Szalay Imre 40 koronás adományát 10 koronákra osztva Kiss Géza, Gesztelyi Nagy László, Horváth Lajos és Kiss Ernő közt javasolták felosztani. A balladagyűjteményeknek járó Sebestyén Gyula-féle *Vadrózsák* kötetre (Krizsa János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* s. a. r. Sebestyén Gyula, Magyar Népköltési Gyűjtemény XI–XII, Budapest, 1911) a hittanhallgatók közül Bacsó Józsefet, a joghallgatók közül G. Nagy Lászlót és Sőregi Jánost, a gimnazisták közül Horváth Lajost terjesztették fel. A misztériumoknak és egyéb alakoskodó játékoknak járó *Regősénekek* (Sebestyén Gyula, Magyar Népköltési Gyűjtemény IV, Budapest, 1902) és *A regősök* (Sebestyén Gyula, Magyar Népköltési Gyűjtemény V, Budapest, 1902) elnyerésére a főgimnazisták közül Szabó Pált, a tanítóképző intézetiek közül Horváth Jánost, a joghallgatók közül Gesztelyi Nagy Lászlót, a hittanhallgatók közül

Gaál Istvánt ajánlották. A legjobb babona-gyűjteménynek járó *Dunántúli gyűjtés* (Sebestyén Gyula, Budapest, 1906) kötetét a hittanhallgatók közül Kiss Gézának, a tanítóképzősök közül Vilimszky Bélának, Kiss Ernőnek, Tarczy Sándornak és Mató Lászlónak javasolták. A prózai szövegekért járó *Vikár-gyűjtemény* (Somogy megye népköltése, Vikár Béla, Budapest, 1904) a hittanhallgatók közül Gaál Istvánnak, a joghallgatók közül G. Nagy Lászlónak, a főgimnazisták közül *esetleg* Komjáthynek javasolták adni bár „*Megjegyezzük, hogy ez ifjak nem jegyezték le hangtanilag pontosan.*” (EA 13148, 1807. 1913. 05. 28.)

1913. június 9-én Harsányi már az újabb pályakérdések ügyében írt levelet Sebestyénnek. Ekkor már nem választották el a hittan- és joghallgatókat, valamint a gimnazistákat és tanítóképezéseket. Az új pályázatban „*Különös súlyt helyeztünk a népmesék, epikai emlékek, alakoskodó játékokra, de a dalokat sem hagytuk jutalmazás nélkül. A lejárt pályázatra beadott művek megjutalmazása nagy ösztönzés, buzdítás és elkötelezés lesz ifjuságunkra a – további munkára. Ez a második pályakérdés-sorozat, szeretjük hinni, még eredményesebb lesz, mint az első volt.*” (EA 13148, 1809. 1913. 06. 09.) Harsányi saját, valamint a tanárok közül Novák Sándor gyűjteményét felajánlotta a múzeumi könyvtár számára, de Deák Geyza rajztanár is írt levelet ez ügyben Sebestyénnek. Harsányi leveléhez az egyik diák, Papp Sándor által gyűjtött két régi kéziratot is mellékelte, 34. számmal.⁹ Sebestyént arra kérték, június 18-ig tegye postára a megjutalmazottak jegyzékét, valamint a pályakérdéseket, „*hogy a képezdészek idejekorán megkapják, mert a növendékek egy része 20-ikán már eltávozik.*” (EA 13148, 1810. 1913. 06. 09.) A Tájékoztatóból is kérték 3-400 példányt, „*Ha bőven van belőle: többet is.*” (EA 13148, 1810. 1913. 06. 09.) A pályakérdés-tervezet nincs meg Sebestyén Gyula levelei között, nyilván visszaküldte azt Sárospatakra.

1914. január 22-én már az újabb eredményekről írt Harsányi Sebestyénnek, mely ismét „*igen szépnek ígérkezik.*” (EA 13148, 1819. 1914. 01. 22.) Az akadémiai hallgatók – a teológusok és a jogászok egyaránt – januárban vizsgáztak, így kérték, hogy január 31-én adhassák be pályaművüket. „*A kérést, miután az Erdélyi-ünnep csak júniusban, vagy esetleg szeptemberben fog megtartatni: tejesítette a vezetőség.*” (EA 13148, 1819. 1914. 01. 22.) A gyűjtések során „*Mesét ifjaink sokat gyűjtöttek. Van olyan pályázó, aki gyűjtéséből már 100 lapnyi szöveget letisztázott (mesét t. i).*” (EA 13148, 1820. 1914. 01. 22.) A határidő lejártával Harsányi a következőkről tudósította Sebestyént: „*A néphagyományi pályaművekről csak jót írhatok. Az eredménnyel igazán meg lehetünk elégedve. Beadatott összesen 24 pályamű és 11 drb. népírat. Van olyan mesegyűjtemény, mely 210 lapból áll; egy másik 93-ból.*” (EA 13148, 1823. 1914. 02. 05.)

A készülő Erdélyi-szoborról azonban március 9-én Harsányi a következőket írja: „*azt hallottam, hogy még nincs készen s hogy talán júniusban nem is lesz felavatható állapotban.*” (EA 13148, 1824. 1914. 03. 09.) így először szeptemberre halasztották az „*Erdélyi-ünnepet*”.

Április 30-án azután megküldték két csomagban az 1913-as és az 1914-es gyűjtési eredményeket. Május 26-án Harsányi visszakérte a kéziratokat: „*arra kérem Nagyságos Uramat, hogy a pataki népköltési köteteket kegyeskedjék lehetőleg postafordultával*

9 Ezt egyelőre nem sikerült megtalálni az Archívumban.

visszaküldeni, hogy a megkezdett munkát folytathassuk.” (EA 13148, 1834. 1914. 05. 26.) A pályaműveket Sebestyén bírálta el, és a tervek szerint az eredmény lajstromát a pályadíjakkal és a pályaművekkel együtt küldte vissza.¹⁰

Harsányi egy pályaművet 29. számmal, 2 melléklettel együtt (ez Kiss Ernő gyűjteménye, az EA 2004, valamint az EA 2013-as és EA 2014-es vőfélykönyv) később, június 6-án küldött el Sebestyénnek. Ekkor a szobor leleplezési ünnepélye már októberre volt kitűzve, és Harsányi ismét kérte, hogy Sebestyén június 15-ig küldje vissza a pályaműveket, hogy megkezdhessék a sárospataki kötet szerkesztését, és folytathassák a kiválogatás munkáját. Egyidejűleg kérte Sebestyént, hogy jelölje ki, kik végezzék a szerkesztés munkáját Sárospatakon, a tanári kar közti konfliktusok világába is betekintést engedve. *„Őszintén bevallom, hogy erre azért van szükség, hogy egyik másik kollégánk majd szemünkre ne vessen: »ki bízott meg titeket a szerkesztéssel? Ti magatokat, önként, minden megbízatás nélkül toltátok fel a szerkesztésre.«* *Kegyeskedjék a főiskolai közigazgatóhoz pár sornyi levelet írni, melyben meg méltóztatik bízni engemet és Gulyás József kollégámat a szerkesztésével, (mint akik eddig ez ügyben eddig [!] a legtöbbet fáradoztak). Így, ez esetben, teljesen biztosítható lesz a kötetnek idejében való megjelenése. Mi kitartó emberek vagyunk s amit elvállalunk, azt meg is csináljuk. A szünidőben mi itt maradunk e munka elvégzésére. Azt a nagy megtiszteltetést, melyben Nagyságod Sárospatakat részesítette, ez úton is meg akarjuk hálálni.”* (EA 13148, 1837–1838. 1914. 06. 06.)

Július 1-én valóban meg is kezdték Gulyás Józseffel a szerkesztés munkálatait. Július 12-ig már ezer repülőlapot (magában álló, számozott írólapot, melynek rendszerint az egyik oldalára írták a szöveget) írtak tele, mindegyikre egy dalt írva, a forrás megnevezésével. Reggel 8-tól fél 1-ig és délután fél 3-tól fél 7-ig dolgoztak, úgy számolták, augusztus 15-re vagy 20-ra el is készülnek, és elküldik az elkészült anyagot felülvizsgálásra: *„Bő anyagot küldünk, hogy lehessen benne válogatni. Mindenben becses utasítása szerint járunk el.”* (EA 13148, 1839. 1914. 07. 12.) A válogatást Sebestyén Gyula tanácsára a népköltési gyűjteményekből saját maguk által készített, 12650 tételes cédulakatalógus segítségével végezték. Az egyes népköltészeti alkotásokról megállapították, hogy publikálták-e már variánsát máshol. A kor szemléletének megfelelően zömében olyan alkotásokat akartak közölni, melyeknek máshonnan nem volt ismert változata.¹¹

A meséket Berze-Nagy Jánosnak küldték el, és felkérték, hogy a kötet számára válasszon ki *„néhány jó mesét”* (EA 13148, 1840. 1914. 07. 12.), aki el is vállalta a válogatást és a jegyzetekkel való ellátást is, arra kérve Harsányit, írja meg, *„felelőssége és jogai milyen keretekben fognak érvényesülni.”* (EA 13148, 1840. 1914. 07. 12.) A mesékről azt írta, hogy *„egy-két bepillantás után megállapítottam, hogy vannak ritka, becses adatok is.”* (EA 13148, 1840. 1914. 07. 12.) Berze-Nagy augusztus végéig kérte a jegyzetek elkészítésének határidejét kitolni, mert három hétre el kellett utaznia, és ez alatt nem foglalkozott a mesékkal. Harsányi érdeklődött Sebestyéntől, hogy az elküldött 35 meséből mennyit válasszon ki a közlés számára, maga a *régiek* közül 3-4-et, az *újak* közül 8-10-et javasolt. A levéllel együtt Harsányi a régi kéziratos népköltési füzeteket is visszakérte, hogy

¹⁰ Valószínűleg ezért nincs meg a levelek közt e levélhez csatolva az 1914-es gyűjtések listája.

¹¹ A katalógusról bővebben ld. TÓTH 2001, 10–12.

azok közül is fölhasználhassanak darabokat a szerkesztés során. Két nap múlva, július 14-én Sebestyént egy napra Sárospatakra hívta, hogy „a mi szerkesztési munkálatainkat megtekintené.” (EA 13148, 1844. 1914. 07. 14.)

Július 20-án Harsányi már arról tájékoztatta Sebestyént, hogy a szerkesztési munkával „szépen haladunk [...] Reggeltől estig dolgozunk teljes erővel, a vasárnapokat sem véve ki, tudva, hogy a munka a legjobb istentisztelet.” (EA 13148, 1845–1846. 1914. 07. 20.) A népdalcsoportot már augusztus elsején postára akarták tenni. Az egyes dalokhoz jegyzeteket is csatoltak, a csoport felülvizsgálására pedig Sebestyént kérték: „Nagy tömeget választottunk ki, hogy legyen mibe válogatni. Csak a legjobbkat sorozzuk be az első kötetbe.” (EA 13148, 1845. 1914. 07. 20.) A lakodalmi verseket, verses leveleket augusztus 8–10-én tették postára, a maradékot pedig 15–16-án. A szerkesztés során Harsányi egyre bizakodóbb volt az anyaggal kapcsolatban: „Örömmel látjuk, hogy az első kötetet igazán mintakötetté lehet tenni a vidéki gyűjtők számára.” (EA 13148, 1845–1846. 1914. 07. 20.) Július 20-ig már 1800 repülőlapot használtak fel a másoláshoz, és Harsányi ismét kérte Sebestyént, hogy a régi sárospataki kéziratokat, melyeket a Nemzeti Múzeum megvásárolt a gyűjtőktől, küldje vissza nekik, hogy felhasználhassák.

Az Erdélyi-*emlékkötet* előmunkálatainak első elkészült szakaszát augusztusban¹² küldte el Harsányi Sebestyénnek. A levélben fel is sorolta a beküldött csoportokat:

„Az eddig megrostált anyagból küldöm a köv. csoportokat:¹³ Szerelmi dalok. Katona dalok. Bordalok. Tréfás és gúnydalok. Pusztai és betyárdalok. Vegyes dalok Rab-énekek. Kivándorlódal. Verseslevelek Húsvéti, újévi köszöntők. Sírfeliratok. Halotti versek. Továbbá: Balladák, románcok, apró történetek. Ezek megrostálásánál eljárásunk a köv. volt: Minden egyes dal kezdő sorát kerestük a betűsoros czédula katalogusban. (E katalogusunk 12.650 drbból áll). Csak olyanokat másoltunk ki a gyűjteményekből, amelyeket a katalogusban (a kezdősorát véve figyelembe) nem találtunk, vagy az egybevetés után eltérő változatoknak bizonyultak. Azt természetesen nem állítjuk, hogy a kimásolt s itt küldött darabok mind fölhasználhatóak lesznek a kiadandó kötet számára, mert sok dal csak változat s a kiadott népköltési gyűjteményekben más szóval kezdődik; e miatt aztán nehéz a megállapítás. Az emlékezet gyakran segítségünkre volt. Alázattal kérem Nagyságodat, kegyeskedjék az egyes csoportokból kiválogatni a kiadásra méltókat s ezeket külön csoportba kegyeskedjék helyezni, hogy a többiekkel össze ne keveredjenek. Mindenik csoportból bő anyagot készítettünk elő, hogy legyen miben válogatni. Az ezután küldendő csoportok a következők lesznek: Babonák, babonás hiedelmek. Gergely-járás (1.) Balázs-járás (1.) Misztériumok, betlehemes játékok. Lakodalmi szokások és versezetek. Mesék (Berze Nagy János nézi át). Mondák, helyi mondák. Dallamok. Gyermekversek Táncszók. Ezekből is már jókora anyag van együtt megvizsgálva és kimásolva. Ezeket, ha valami nagy dolog közbe nem jön (ami pedig veszedelmesen fenyeget bennünket!), [!] e hó 15-17-ike között szintén postán fogom elküldeni.” (EA 13148, 1848–1850. 1914. 08.)

12 A pontos dátum sajnos olvashatatlan.

13 A kötet előkészítésére készült másolatok nagy része egy évben, de több részletben került Sebestyénhez. A másolatok szálas iratok, és csak néhányukat lehet olyan egyértelműen beazonosítani, mint a tanárok és diákok eredeti gyűjtőfüzeteit. Egy részük össze is keveredett, azonosításuk, rendezésük nagyobb filológiai munka lenne, melyre jelen dolgozatban nem vállalkoztam. A feltárt másolatok lajstromát ezért csak a dolgozat forráslistájában közlöm. Egy későbbi tanulmányban érdemes lenne összevetni ezeket a szövegeket az eredeti kéziratokkal is, hogy lássuk, milyen szövegalkotási eljárásokat terveztek végrehajtani a megjelölt szövegeken.

Következő levelében Sebestyén amiatt aggódott, hogy a Múzeumba „bevett”, általuk megvásárolt kéziratokat Harsányi és kollegái szétvagdosásák a munka során. Harsányi azonban válaszlevelében megnyugtatta, hogy épségben fogja visszaküldeni az iratokat, annak, hogy idegen írás szerepel a repülőlapokon, az az oka, hogy Deák Geyza munkáját nem külön lapokra másolta, hanem folytatólagosan – az ő felhasználható darabjait ezután Harsányi szétnyirkálta és repülőlapokra ragasztotta. A prózai szövegeket augusztus 20-án tervezték küldeni Sebestyénnek. Harsányi ugyanekkor érdeklődött, hogy „a Nemzeti Múzeumnak milyen katalogusa van a néphagyományi emlékek ellenőrzéséhez? Van-e mozgó czédulakatalogus a népköltési gyűjtemények tartalmáról, a darabok (pl. versek) kezdősorai alapján? S ha igen, mely gyűjtemények s folyóiratok vannak feldolgozva? Én ugyanis az általam készített e nemű katalogusunkat tökéletesíteni akarom s Nagyságos Uramnak becses tanácsát kérem.” (EA 13148, 1853. 1914. 08. 16.) Saját katalógusukról is ekkor ír részletesebben, mely népköltészeti kánon-felfogásukról is jó képet ad: „Katalogusunkban föl vannak dolgozva a köv. kötetek és gyűjtemények: Erdélyi I. II. III. K. [Erdélyi János: *Népdalok és mondák. Magyar népköltési gyűjtemény.* Pest, 1846–1848] Kriza (új kiadás) [Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* S. a. r. Sebestyén Gyula, Magyar Népköltési Gyűjtemény XI–XII, Budapest, 1911] Arany-Gyulai I–III. [Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam. I–III. Szerk. Arany László – Gyulai Pál: I. *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből.* Pest, 1872; II: Török Károly: *Csongrádmegyei gyűjtés.* Pest, 1872; III: Székelyföldi gyűjtés. Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Budapest, 1882] Sebestyén [Sebestyén Gyula: *Dunántúli gyűjtés.* Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII, Budapest, 1906] Mailand [Mailand Oszkár: *Székelyföldi gyűjtés.* Magyar Népköltési Gyűjtemény VII, Budapest, 1902] Vikár. [Vikár Béla: *Somogy megye népköltése.* Magyar Népköltési Gyűjtemény VI, Budapest, 1904] Pap Gyula [Pap Gyula: *Palóc népköltemények.* Sárospatak, 1865] Thaly: Vit. Én. I–II [Thaly Kálmán: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok.* XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból egybegyűjtés és jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán. I–II. Pest, 1864] és Adal. I–II. [Thaly Kálmán: *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.* I–II. Pest, 1872] Kálmány: Koszoruk I–II. [Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vad virágaiból.* I–II. Arad, 1877–1878] Kálmány: Szeged n. I–III. [Kálmány Lajos: *Szeged népe I. Ős-Szeged Népköltése.* Arad, 1881. *Szeged népe II. Temesköz népköltése.* Arad, 1882. *Szeged népe III. Szeged Vidéke népköltése.* Szeged, 1891.] Limbay I–VI. [Limbay Elemér: *Magyar daltár: a magyar nép dalainak egyetemes gyűjteménye dallam szerinti rendben.* Győr, 1880–1888] Bartalus: I–VII. [Bartalus István: *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény.* I–VII. Pest, 1873–1896] Szini kötete [Szini Károly: *Dalos Könyv. Új dalok népies magyar dallamokhoz.* Pest, 1865] Magyar Nyelvőr (az összes) *Ethnographia* (az összes) Spataki Erz. és víg dalok. [Sz. n.: *Sárospataki érzékeny és víg dalok gyűjteménye.* Sárospatak, 1826] *vásárhelyi daloskönyv.* [Vásárhelyi daloskönyv. XVI–XVII. századi szerelmi és tréfás énekek. S. a. r. Ferenczi Zoltán, Régi Magyar Könyvtár XV, Budapest, 1899] (Most következnek: Varsányi kötete (RMK.)¹⁴ *Amade versei, Faludi versei stb.*) *Amade és Faludi verseit azért óhajtom katalogizálni, hogy egyes XVIII. századi dalgyűjtemények egyes darabjaira nézve biztos utmutatónk legyen s ne csak a pusztá emlékezetre építsünk.*” (EA 13148, 1853–1854. 1914. 08. 16.)

14 Valószínűleg Varsányi György *Egy szép historia az persei királrvl, Xerxes neue, miképen reuidden időben el vedted volt tizzer száz ezer embert* című műve, melyet a Régi Magyar Költők Tára VI. kötetében közöltek (XVI. századbeli magyar költők művei. S. a. r. Szilády Áron, Budapest, 1912).

Augusztus 21-én valóban el is küldték a második, prózai csoportot, valamint néhány pótlékot a verses csoporthoz, melyekről egy jegyzéket is csatoltak. „Az előmunkálat anyaga olyan bő, hogy talán a második kötetre is marad belőle jókora csomó, a legszigorubb kiválogatás után is. Természetes, hogy a pályaművek nincsenek egész terjedelmükben földolgozva. De arra törekedtünk, hogy – a Nagyságos Uram becses utasítása szerint – mindenből vegyünk fel valamit.” (EA 13148, 1855. 1914. 08. 21.) A szerkesztés kapcsán a következőkről tájékoztatta Harsányi Sebestyént. Miután Dr. Szabó Sándor közigazgató felolvasta Sebestyén levelét, melyben megbízta Harsányit és Gulyást a szerkesztési munkálatokkal, a gyűlésen felkérték a szövetség tanár tagjait, hogy aki a szerkesztés munkájában rajtuk kívül részt kíván venni, ebbeli elhatározását június 30-ig jelezze. Kettőjükön kívül a munkálatokban végül csak Novák Sándor vett részt, aki saját gyűjteményéből másolta le a kiadhatónak ítélt verseket, valamint átnézte a „pályaművek legnagyobb részében talált lakodalmias verseket s a gyermek dalok egy részét. Azonban munkálkodását az általános mozgósításkor (aug. 1.) félbeszakította s így az abbahagyott munkát nekünk (Gulyásnak és nekem) kellett tovább folytatni és jórészen átvizsgálni.” (EA 13148, 1856. 1914. 08. 21.) Novák Sándor július 14-től 31-ig minden nap dolgozott, de később fogott hozzá a munkához, mint Gulyás és Harsányi, úgyhogy kb. 9-10 napig foglalkozott a szerkesztéssel. Deák Geyza saját gyűjteménye általa kiadhatónak vélt darabjait másolta le, ám ezt otthonában, Csapon végezte, ahol a cédulakatalógust nem tudta használni, így Harsányiéknak a katalógus segítségével újra át kellett vizsgálniuk az anyagát. A többi munkát Gulyás és Harsányi végezték. Július 1-től augusztus 21-ig reggel 8-tól délután fél 7-ig dolgoztak, az ebédidőt és a katonai jelentkezést – „egy pár napot” (EA 13148, 1856. 1914. 08. 21.) – kivéve. „Megvizsgáltuk a gyűjtemények darabjait, összevetve a cédulakatalógussal s ha kiadhatónak bizonyult egy-egy darab, nyomban repülő lapra írtuk. A verses levelek, betlehemes játékok, lakodalmias versek stb. lemásolására gimnáziumi tanulóink segítségét is igénybe vettük.” (EA 13148, 1856–1857. 1914. 08. 21.) Ezeket aztán Gulyás és Harsányi felülvizsgálták. A dallamokat Hodossy Béla válogatta ki, fejtette meg és másolta le, a jegyzeteket viszont ehhez is Harsányi István készítette. „Bizonyosak vagyunk a felől, hogy sok ismert, kiadott verset kimásoltunk, – de a Nagyságos Uram éles szeme ezeket első pillanatra föl fogja ismerni se egyszerűen félre fogja tenni.” (EA 13148, 1857. 1914. 08. 21.) A meséket: Cseh István 20. sz. gyűjteményéből a 141–260. lapokat, Kriston Antal 1. sz. gyűjteményét, Gesztelyi Nagy László 4. sz. gyűjteményét, Pap János 17. sz. gyűjteményét, és Bakó István 27. sz. gyűjteményét július 8-án elküldték Berze Nagy Jánosnak. A levélben kérték, hogy Sebestyén ítélje meg, milyen hely illeti meg az előmunkálatok végzőit az Erdélyi-emlékkötetnél. A levélben Harsányi jelezte, hogy az 1913. évi gyűjtésből a 19. számú, Grósz Ferencé és az 1914-iből a 32. sz. Budapestben maradt.¹⁵

Ekkor a következő csoportokat küldte Harsányi Sebestyénnek:

„Betlehemes és vízkeresztji játékok. (14.) Lakodalmi darabok 7. füzetben. Népszokások, babonák, hiedelmek mesék 17. füzetben. Gergely-járás, Balázs-járás. 1 füzet. Gyermek-versikék, játékok, 1 füzetben. Karácsonyi énekek, köszöntők, mondókák, rigmusok, kántálási szövegek. 1 füzetben. Pótlékok az I. csoportban elküldött verses szövegekhez 6 füzetben. (Köszöntők, -húsvéti; névnap, öntözködő versek, keresztelési versek. Sírversek. Verses levelek- Versezetek.

¹⁵ Éppen ezért nem szerepel a gyűjtési helyek ugyanekkor elküldött listáján sem ez a gyűjtemény, de a 30-31. számú sem, utóbbiakról nem derül ki, miért.

Katona dalok. Tréfás,- szerelmi,- vegyes-dalok, rabi énekek. Halotti ének.) Dallamok csoportja. (Kuruczkori 10 + régi népdalok 37, Hodossytól lejegyzettek 14, összesen 61.) Tánczók, kurjantások, apró mondókák." (EA 13148, 1859. 1914. 08. 21.)

Ugyanezen levéllel küldte Harsányi a gyűjtési helyek jegyzékét. Ezek közül érdemes idézni az 1914-es gyűjtemények listáját, mely csak innen elérhető:

„1 [Kriston Antalé Berze Nagy Jánosnál] [EA 492, 1a] 2. Kriston Antal Rétközberencs, Kisvárda, Konyár (Szabolcs.) [EA 492, 222a] 3. „ „ „ „ és Taktakenéz. [EA 938] 4. G. Nagy László Berze Nagynál [EA 474] 5. G. Nagy László Lövőpetri, Tizzasalamon Gömör, Abauj, Zemplén, Heves m. [EA 941] 6-7. Súlyom Zoltán (Nagyida) [EA 898] 8. Gaál István Abaujvár (Abauj) Ilk (Szatmár) Beregnyő (Zemplén). [EA 491] 9. Kósa Szabó Pál Sárospatak [EA 487] 10. Pap János-Tóth Pál Tizsakerecseny, Átány (Heves) (Bereg) [EA 1443] 11. Mády Sándor Nagyrozvágy (Zemplén [!] [EA 895] 12. Sütő Gyula Barkaszó (Bereg) [EA 484] 13. ... 14. Patrik József Bodrogköz [EA 868] 15. Osváth József Zemplén megye¹⁶ 16. Komjáthy Árpád Sárospatak [EA 846] 17. Pap János Rohod (Szabolcs) [EA 483, valamint EA 606] 18. Domonkos János Tornaujfalu (Abauj) [EA 482] 19. Kiss Ernő Sárospatak, Mezőgécse Kistráb (Ung) [EA 2005] 20. Cseh István Toronya (Zemplén); Jásznagy-kunszolnok, Szabolcs m. [EA 472], valamint valószínűleg az EA 471 és EA 473 számú tételek] 21. Mató I.-Tarczy Sándor Sárospatak vidéke [EA 498] 22. Üveges Gyula Abaujszántó, Abaujker [EA 896] 23. Szabó István Olcsoapáti (Szatmár) [EA 845]¹⁷ 24. Fábíán Elemér Szinérováralja (Szatmár) Abara (Zemplén) [EA 1916]¹⁸ 25. Vajda István Szakácsi [EA 464] 26., Horváth János Nagyhalász, Gáva [EA 577]¹⁹ 27. „ Bakó Istváné Berze Nagynál [EA 496] 28. Régi kézirat. [EA 643] 29. Kiss Ernő Mezőgécse" [EA 2004, valamint az EA 2013-as és az EA 2014-es vőfélykönyv] (EA 13148, 1863–1864. 1914. 08. 21.)

Október 12-én kelt levelében Harsányi arról tájékoztatta Sebestyént, hogy Berze-Nagy már egy hónappal korábban elkészítette és elküldte a meséket, „de a mostani veszedelmes időben bizony minden munkám megakadt. Ezért nem írtam erről már előbb Nagyságos Uramnak. A gyűjtött meséket jóknak, kiadásra érdemeseknek tartja. Különösen dicséri a Gesztelyi Nagy László gyűjtését. Figyelmünkre ajánlja ezt a fiatal embert, kérvén bennünket, hogy őt ez irányban tovább is foglalkoztassuk, mint a kinek határozott hajlama van az ez irányú gyűjtéshez. A Berze úr figyelemztetését megfogadjuk s Gesztelyi Nagy Lászlót buzdítani fogjuk a folklóre tanulmányozására és a további gyűjtésre." (EA 13148, 1865–1866. 1914. 10. 12.) A mesék jó része ekkora már le volt tisztázva. „Az Erdélyi szobor leleplezésének ideje bizonytalan időre el van halasztva a mostani gonosz időknek miatta." (EA 13148, 1868. 1914. 10. 12.)

Sebestyén nyilván sokallta a beküldött népdalok mennyiségét, mert a következő levélben azt írja Harsányi, „A népdal-csoportból azért voltunk bátrak oly nagy tömeget bemutatni Nagyságodnak, hogy annál jobban lehessen köztük, illetőleg bennük válogatni." (EA 13148, 1869. 1914. 11. 29.) A népdalok után jegyzeteket közöltek, melyeket a majdani összehasonlító jegyzetek alapjául szántak. Amelyik után nem tettek ilyet, annak változatára nem akadtak rá. Ebben a levelében kérte Sebestyént, hogy jelölje meg (egy

16 Valószínűleg ennek a töredéke az EA 4654-es számú gyűjtemény, ahol Szendrőrlád, Borsod megye van megjelölve gyűjtési helyként, és amelyet dr. Szendrey Zsigmond tudományos hagyatékából vettek meg 1958. 11. 11-én. Ld. EA 4654 címlap.

17 Ennek töredéke lehet az EA 649-es, egy oldalas kézirat is.

18 A kéziratban a Harsányi-féle másolat is megtalálható.

19 A borítólapja az azonosító számmal hiányzik, nem a Sebestyén hagyatékából, hanem Dr. Morvay Pétertől került elő.

keresztel) az első kötetben kiadható dalokat, és biztosították, hogy az összehasonlító jegyzeteket el fogják készíteni. „A második válogatásnak, úgy érezzük, szigorubbnak kell lenni az elsőnél.” (EA 13148, 1870. 1914. 11. 29.) A népszokások és balladák csoportjához szintén ígérték a jegyzetek elkészítését, ha a kézirati anyagot visszakapták, „Bár mi – megvallom – jobban szeretnénk, ha Nagyságos Uram ejtené meg a válogatás s így az összehasonlító jegyzetek is tökéletesebbek lennének, ha azok a Nagyságod pennájából kerülnének ki. Ez a kötetnek csak előnyére válna. Azonban mi szíves készséggel elkészítjük ezeket is, ha Nagyságos Uram úgy látja jónak.” (EA 13148, 1870–1871. 1914. 11. 29.) Mató József gyűjteményéről ezt olvassuk: „Mató József gyűjteményét, ha megérkezik szívesen átnézzük s javaslatunkat betejesszük. Megdorgálni semmi esetre sem fogjuk, sőt becses utasítása szerint fogunk eljárni.” (EA 13148, 1871. 1914. 11. 29.) A gyűjtő közvetlenül Sebestyénnek küldte az anyagát, nem szerepel rajta a kék ceruzás számozás, rajta az érkezés dátumául – valószínűleg Sebestyén kézírásával – egy 1914. november 23-i dátumot olvashatunk. (EA 494, címlap.) A népmeséket Harsányi ígérete szerint Berze-Nagy János válogatásában és jegyzeteivel néhány nap múlva küldték el postán. Berze-Nagy a régi kéziratos mesegyűjteményből²⁰ 5 mesét vett fel a válogatásba, bár többet is méltónak talált a kiadásra. Ezt Sebestyén nem a „Régi gyűjtemények” című tervezett kötetben akarta megjelentetni, hanem a FF anyaga között. Harsányi erről a kötetről információkat kért levelében, mert még nem hallottak róla semmit. Érdeemes a levél zárását is idézni, hogy lássuk, milyen környezetben folytak a gyűjtés és szerkesztés munkálatai, milyen hangulat uralkodott a korabeli Sárospatakon, ami később a gyűjtések ritkulásához is vezetett: „Itt csütörtökig igen nyomott volt a hangulat. A menekülőök nagy tömege húzódott le Felső-Zemplénből. Különösen a – zsidók. Rémhírek garmadával teremték. Kisült, hogy Homonnán egyetlen orosz sem volt, csak a környékén. A híradások szerint a mieink sikerrel szorítják őket a határ felé.” (EA 13148, 1872. 1914. 11. 29.)

December 12-i levelében Harsányi ígérte, hogy a kötetbe szánt meséket 3-4 nap alatt postára teszi Berze-Nagy jegyzeteivel együtt, egyúttal kérte, hogy az Árgírus kéziratnak mind a négy lapja megjelenhessen hasonló kiadásban. Emellett a „Mató-féle új gyűjteményt” pedig ajánlkozott, hogy szívesen átnézik és javaslatukat a jutalmazására rövid idő alatt betejeszti, ha Sebestyén elküldi postán a kérdéses kéziratot. (EA 13148, 1879. 1914. 12. 12.)

1915. január 13-án Harsányi már az Erdélyi-szoborról rövid híradást csatolt leveléhez, és kérte, hogy az *Ethnographia* V–VI. kettős füzetében azt Sebestyén közölje – a szobor tehát elkészült, a kötet az avatására viszont nem. Április 23-án arról kényszerül tudósítani Sebestyént, hogy „A Néphagyománykutató Szövetség pályatételre 11 pályamű érkezett. Bizony sokkal kevesebb, mint tavaly. De nem lehet rajta csodálkozni. A mostani viszonyok között csoda, hogy ennyi is van. A joghallgatók nagy része, a theol. ifjak egésze nincs Patakon. A főgimn. VIII. és VII. osztálybeliek jó része, (mint hadi szolgálatra besorozott ifjak), most nem sokat törődik az ilyenfajta dolgokkal. Lelke, egész valója a háború dolgaival foglalkozik.” (EA 13148, 1894–1895. 1915. 04. 23.)

Május 5-i leveléhez csatolva Harsányi Bán Aladár kérésére, mivel az általa kért statisztikai kimutatást május 7-ig nem tudták elkészíteni, ezért az összes pályaművet postára tette, évenkénti csoportokban, hogy a gyűlésen (a Magyar Néprajzi Társaság

²⁰ Ez Szilcz István 1789-es mesegyűjteménye, mely a Sárospataki Kollégium Tudományos Gyűjteményében 891/ 1-12. jelzeten található, s melyet Gulyás József később meg is jelentetett. Ennek újrakiadását ld. BENEDEK 2004.

ülésén, ld. VEREBÉLYI 1998, 424–428) bemutathatóak legyenek. Az 1915. április 15-én beadott pályaművek megjutalmazására nézve pedig egy javaslatot csatoltak a levél mellé. A díjakat a május 30-i évzáró ünnepélyen osztották ki, így a választ Sebestyéntől május 20-ig várták.

Az 1915-ös gyűjtemények listája ebből a csatolt jegyzékből ismerhető meg: „1. sz. Szabó Gyula I. é. jh. – 40. kor. 40²¹ [EA 2006] 2. sz. Adorjáni Győző III. é. theol. 10-15. kor 15 [EA 1347] 3. sz. Sütő Kálmán V. o. t. 25. kor. =20 [EA 486] 4. sz. Szigethy Ferencz. theol. 8-10. k. 10 [EA 1291] 5. sz. Sütő Gyula III. é. jh. 25-30.kor. [EA 484, 201/a] 6. sz. Kiss Géza III. theol. 10-15.kor. 15 [EA 2002] 7. sz. Hubay Győző VI. o. 15-20. kor. 20 15²² 8. sz. Papp János IV. o. t. 8-10. kor. 10 [EA 497] 9. sz. Balogh Árpád III. é. tj. 4-5. k. 5 [EA 485] 10. sz. Fábíán Elemér III. é. tj. 5-8 k. 8 [nem található meg az Etnológiai Archívumban] 11. sz. Nagy Sándor II. é. tj. 5-10. k. 8 [nem található meg az Etnológiai Archívumban] 12. sz. Mató János József III. éves tj.²³ 50. kor. (A pályaművet Dr. Sebestyén Gyula úr czimére küldte el pár hónappal ezelőtt.) [EA 494] Megérdemli 226 1 k.” (EA 13148, 1899. 1915. 05. 05.)

Az utolsó levelet a sárospataki FF gyűjtőhálózat kapcsán Harsányi 1916. május 23-án küldte Sebestyénnek. A „F. F. IV. számú pályakérdéseire” már összesen csak 5 pályamű érkezett, kettő tanítóintézeti növendékektől, három főgimnáziumiaktól. Ezeket az alábbiak szerint szerették volna jutalmazni: „1.) sz. Berey András VI. g. oszt. növ. Népmesék (1–11. mese; terjedelme: 1–63. lap.) 25. kor. [EA 10570] 2.) sz. Tivoly Mihály. VIII. g. o. t. Dalok, népdalok, babonák. (Terjedelme: 1–91. lap.) 20. kor. [EA 2580] 3.) Badó József IV. gim. o. t. Dalok, babonák. [EA 10694] 8 kor. 4.) sz. Buday Elemér I. é. képezdei növ. Dalok. (1–347. sz.) [nem található meg az Etnológiai Archívumban] 20 kor. 5. Nagy Sándor III. é. képezdei növ. Dalok. (40 koronát már ki is kapott) [nem található meg az Etnológiai Archívumban] E növendék előre beküldte Nagyságodnak pályaművét.” (EA 13148, 1907. 1916. 05. 23.) A gyűjtések elhalásáról is érzékletes képet fest Harsányi, aki szerint, „Hogy az akadémiai hallgatók nem adtak be pályaműveket, annak az az oka, hogy a joghallgatók katonai szolgálatot teljesítenek, a theol. ifjak egy része szintén katonai szolgálatot teljesít (némelyek kórházakban), más része pedig – megrövidítettven az iskolai esztendő – a szülei házánál segít a gazdálkodásban.” (EA 13148, 1907. 1916. 05. 23.) A jutalmakat ismét úgy kérték küldeni, hogy az évzáró ünnepélyen – június 4-én – már kioszthatók legyenek. A levél a következő sorokkal zárul: „Arra nézve is alázattal kérem becses értesítését, hogy a jövő 1916-17.iki évre is kihirdessük-e az ez évi pályatételeket?” (EA 13148, 1908. 1916. 05. 23.)

Tóth Arnold szakdolgozatának a sárospataki FF gyűjtésekről szóló fejezetének tanulsága szerint erre sor is került (Tóth 2001, 40), ám a világháború, majd Sebestyén Gyula néprajztudománytól való eltávolodása miatt a Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozata, melyben az Erdélyi-emplékkötet megjelent volna, félbemaradt, a gyűjtések többsége pedig végül az Etnológiai Archívumba került. Sebestyén 1921-ben még egy próbálkozást tett a gyűjtések megjelentetésére, (TÓTH 2001, 40–41) ám nem járt sikerrel.

21 A második szám az egyes tételek mögött más kéz írása, valószínűleg Sebestyén jelölte az általa javasolt jutalmat, illetve a végén összegezte a jutalmakat.

22 8 füzetes gyűjteménye 1., 2., és 6. része EA 1426, 3. része EA 1425, 4. és 7. része EA 605, 5. része EA 870., 8. része EA 1424. adattári számon. Ezen kívül két üres mappát is találunk neve alatt EA 1427 és EA 1428 számok alatt, melyekből át lettek csoportosítva a kéziratok.

23 Más kéz javítása.

Összegezve az eddigieket elmondhatjuk, hogy a levelezés révén számos kérdésben tisztábban látunk. Egyrészt betekintést nyerhettünk a gyűjtés szervezésének, illetve környezetének, egy 20. század eleji református iskolának a mindennapjaiba, és jobban rálátunk a mozgalom elhalásának okaira is. Emellett sikerült azonosítani az Etnológiai Archívumban levő sárospataki gyűjtemények nagy részét, ám így is vannak feltűnő hiányok és megválaszolatlan kérdések az anyag kapcsán. Egyrészt kérdés, mi történt a hiányzó gyűjteményekkel – talán más közgyűjteménybe kerültek, vagy valamely más kutató hagyatékában várják felfedezőjüket? Vagy már Sebestyén élete alatt elvesztek? Esetleg a néprajz huszadik századi történetének nagy munkálatai során kallódtak el? Vagy végleg megsemmisültek volna a történelem valamely viharában? Emellett az sem világos, hogyan keletkeztek és miért nem jutottak el az Etnológiai Archívumba a Tóth Arnold által ismertetett, a Sárospataki Református Főiskola Adattárában található 1913-as diákgyűjtések, (TÓTH 2001, 57–152) melyek között a jelen levelezésben szereplő és nem szereplő diákneveket egyaránt találunk. A sárospataki gyűjtés történetének feltárása pedig még mindig csak egy első lépés a teljes FF korpusz feldolgozása és méltó helyére kerülése felé vezető úton.

Irodalomjegyzék

- BALOGH P. G. 2014: A téli ünnepkör szokásköltészete a Folklore Fellows magyar gyűjtéseiben. ELTE BTK Néprajzi Intézet Kézirattára, Budapest.
- BALOGH P. G. 2015: A karácsonyi ünnepkör szokásköltészete a Folklore Fellows magyar gyűjtéseiben. In: Belépfő. Egyetemi dolgozatok az ELTE BTK Néprajzi Intézetéből. Szerk. Mohay T. Budapest.
- BALOGH P. G. 2017: „Ha nem velem esett vaóna még, magam sè hinnèm” Hiedelemtörténetek a Folklore Fellows magyar gyűjtéseiben. In: Vetésforgó II. Egyetemi dolgozatok az ELTE BTK Néprajzi Tudományos Diákköréből. Szerk. Bárh D. Budapest. (Megjelenés alatt)
- BENEDEK K. (szerk.) 2004: Három vándorló Királyfirul való Historia. A sárospataki kéziratok népmese-gyűjtemény (1789). Budapest.
- DOMOKOS M. 2015: Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből. Budapest.
- GULYÁS J. 2010: „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában. Budapest.
- POCSAINÉ EPERJESI E. 2001: Palágyi Deák Geyza 1871–1931. Sárospatak.
- SZAKÁL A. 2012: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez. Kolozsvár.
- TÓTH A. 2001: Népköltési gyűjtések a Sárospataki Református Főiskolán (Harsányi István és a Folklore Fellows gyűjtések 1913-ban). Budapest.
- VEREBÉLYI K. (szerk.) 1998: Néphit szövegek. Budapest.

Felhasznált források

Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum²⁴

Levelezés

EA 13148/H. Szakmai, baráti levelek Sebestyén Gyulának. [Harsányi István levelei Sebestyén Gyulához: 1771-1912.]

Diákok és tanárok eredeti népköltési gyűjteményei

EA 464. Vőfélyversek és népdalok. [Szakácsi, Borsod vármegye, Vajda István, 1914.]

EA 471. Dalok és mesék. [Toronya (Kistoronya és Nagytoronya), Zemplén vármegye, 1914.]

EA 472. Dalok, lakodalmi szokások, babonák, verses levelek, verses mese, ballada, találós mese. [Rakamaz, Szabolcs vármegye, Cseh István, 1914.]

EA 473. Dalok, verses levelek, ballada. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzet: [Kistárkány, Zemplén vármegye, Cseh István, 1914.]

EA 474. Mesék, falucsúfólók. [Lövőpetri, Szabolcs vármegye, Gesztelyi Nagy László, 1914.]

EA 475. Karácsonyi misztérium, balladák, vőfélyversek, dalok, játékos gyermekversek, mondák, babonák, helyi közmondások. [Lövőpetri, Szabolcs vármegye, Gesztelyi Nagy László, 1913.]

EA 478. Dalok, babonás történetek, égi tűneményről fennmaradt emlékezés. [Sárospatak, Zemplén vármegye, Komjáthy Árpád, 1913.]

EA 479. Balladák, dalok, játékok, táncok, regösénektörödékek, találós mesék, babonák betlehemes játék. [Bés, Csap, Kisgejőc, Kistrát, Nagygejőc, Mogyorós, Palágy, Szirénfalva, Tiszasalamon, Ung vármegye, Cigánd, Nagygéres, Zemplénagárd, Zemplén megye, Deák Geyza, 1912.]

EA 480. Dalok, gyermekversek, betlehemesek, husvétii énekek, balladák, közmondások, verses levelek, babonák, közmondások. [Szikszó, Abauj-Torna vármegye, Hegymeg, Borsod vármegye, Gáva, Szabolcs vármegye, Fehérgyarmat, Kisar, Vámosoroszi, Szatmár vármegye, Olaszliszka, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tolcsva, Zemplén vármegye, Spitz József, 1913.]

EA 481. Dalok, balladák, babonák, monda. [Beret, Felsődobsza, Abauj-Torna vármegye, Szádvány József, 1912-1913.]

EA 482. Lakodalmi versek, babonák, népdalok, mondák. [Tornaujfalu és vidéke, Abauj-Torna vármegye, 1913.]

EA 483. Mese, dalok. [Rohod, Szabolcs vármegye, Papp János, 1914.]

EA 484. Dalok, köszöntők és rigmusok; karácsonyi és ujévi kántálók; dajkarím; gyermekjátékok és mondókák; verses sírfeliratok; verses levelek; találós mesék, babonák és szokások; szólásmódok, betlehemes játék, ballada; jóslatok, népies emlékbeszéd, lakodalmi köszöntők. [Barkaszó, Bereg vármegye, Sütő Gyula, 1914-1915.]

EA 485. Dalok, gajdok, játékmondókák, mesék, legendák, csali mesék, babonák. [Sárospatak, Zemplén vármegye, Balogh Árpád, 1915.]

EA 486. Vőfélyköszöntők, dalok, mesék, babonák. [Semjén, Zemplén vármegye, Sütő Kálmán, 1915.]

EA 487. Gyermekversek, játékok, siratók, szerelmes levél, szerelmes levél [!] mesék, adomák, lakodalmi rigmusok. [Sárospatak, Zemplén vármegye, Viss, Szabolcs vármegye, Kósa Szabó Pál, 1914.]

EA 488. „Népköltési gyűjtemény”. Vőfélyköszöntők, betlehemes játék, néprege (kincsmonda),

²⁴ A kéziratok adatolásánál a kéziratok mappáinak adatait vettem figyelembe, a vármegyeket az 1913-as helységnévtár alapján ellenőriztem.

dalok, népnyelvi adatok, babonák, adoma. [Jászóváralja, Kovácsvágás, Abauj-Torna megye, Szilvásvárad, Borsod vármegye, Debrecen, Hajdu vármegye, Lövőpetri, Szabolcs vármegye, Bajánháza, Deregnő, Ungvár, Ung vármegye, Bodrogszentés, Boly, Karos, Királyhelmece, Kisgéres, Lasztóc, Lelesz, Nagykövesd, Nagyrozvágy, Nagytárkány, Ökrös/Ökröske, Sárospatak, Szürnyeg, Taktaszada, Tolcsva, Zemplén vármegye, Gaál István, 1913.]

EA 489. Babonák. [Parnó, Zemplén vármegye, Vilimszky Béla,²⁵ 1913.]

EA 490. Játékok, balladák, dalok, mondák, babona, adoma. [Vámosatya, Vári, Bereg vármegye, Papp Sándor, 1913.]

EA 491. Lakodalmi vers, húsvéti köszöntők, névnapi köszöntők, dalok. [Abaujvár, Abauj-Torna vármegye, Ilk, Szatmár vármegye, Deregnő, Királyhelmece, Zemplén vármegye, Gaál István, 1914.]

EA 492. Mesék, helynévmagyarázat, babonák, közmondások, kifejező hasonlatok, találós kérdések, szójátékok, táncszók, kurjantások. [Konyár, Bihar vármegye, Kisvárdá, Nyíribrony, Rétközberencs, Szabolcs vármegye, Szamosszeg, Szatmár vármegye, Kriston Antal, 1914.]

EA 493. Ballada, babonák, mondák. [Tolcsva, Kőkenyes, Zemplén vármegye, Tóth Zoltán, 1913.]

EA 494. Prózai és verses köszöntők, lakodalmi beszédek, verses sirfeliratok, mondák, legendák, találós kérdések, közmondások, mesék, versek, mondókák, rigmusok, húsvéti köszöntők karácsonyi szokások, játékok, dalok. [Kenézlő (?), Szabolcs vármegye, Mató József, 1914.]

EA 495. Betlehemes játék, dalok, balladák, babonák, lakodalmi versek, és köszöntők. [Kenézlő, Szabolcs vármegye, Mató László, É. n.]

EA 496. Mesék, adomák, Bessenyei Györgyről szóló adomák. [Sárospatak, Zemplén vármegye, Bakó István, 1914.]

EA 497. Népnyelv, verses levelek, imádságok, halotti énekek, dalok, mesék. [Átány, Heves vármegye, Papp János, 1914.]

EA 498. Szokások, betlehemes játék, gergelyjárás, babonák, dalok, balladák, játékdalok, falucsúfolók, mesék, adomák. [Sárospatak és vidéke, Zemplén vármegye, Mató József – Tarczy Sándor, 1914.]

EA 577. Folklor, Vegyes népköltési gyűjtemény. [Tarnagörgő, Abauj-Torna megye, Tarpa, Bereg vármegye, Győr, Győr vármegye, Novaj, Heves vármegye, Bandabokortanya, Buzita, Gávás, Kótaj, Nagyhalász, Napkor, Nyíregyháza, Nyírpazony, Nyírtura, Oros, Szabolcs vármegye, Tokaj Zemplén vármegye, Horváth János, 1914.]

EA 605. Kiolvasóversek, gyermekjátékok, szólások, anekdóták, [!] köszöntők, mesék, falucsúfolók, mondák, szokások, házasság. (Csenyéte, Felsőméra, Abauj-Torna vármegye, Bodrogkeresztúr, Nagygéres, Sárospatak, Zemplén vármegye, Hubay Győző, 1915.)

EA 606. Mesék. [Rohod, Szabolcs vármegye, Papp János, 1913–1914.]

EA 641. Lakodalmi hívogatók. [Kenézlő, Szabolcs vármegye, Mató József, É. n.]²⁶

EA 643. Lakodalmi versek. [Kenézlő, Szabolcs vármegye, Mató József, 1914.]

EA 649. Gyermekmondókák. [Székesfehérvár, Fejér vármegye, Szabó István, É. n.]

EA 769. Szerelmi dalok. [Cigánd, Zemplén vármegye, Sőregyhi János, 1906–1913.]

EA 841. Betlehemezés, Balladák, Dalok. [Sárospatak, Zemplén vármegye, Szabó Pál, 1913.]

EA 845. Szerelmi dalok, halotti énekek, katona dalok, két elbeszélő műdal, verses sirfeliratok, verses levelek, névnapi köszöntő. [Olcsvaapáti, Szatmár vármegye, Szabó István, 1914.]

EA 846. Katonadalok, betyárdalok, balladák, szerelmi és vegyes dalok. [Sárospatak, Zemplén vármegye, Komjáthy Árpád, 1913–1914.]

EA 861. Szerelmi-, katona-, pásztor-dalok, ballada. [Alsóbalog, Gömör és Kis-Hont vármegye, Koós Győző, 1913.]

25 A katalógusban és a mappán „Vilimszky” Béla szerepel.

26 A levelezés alapján nem sikerült beazonosítani bekerülési körülményeit.

- EA 863. Balladák, románcok, köszöntők, betyár-, katona-, csufolódó-, szerelmi dalok; karácsonyi csillagok: betlehemezés / töredék/; játék, halotti beszéd a sirnál, verses sírfeliratok. [Nagyhalász. Abauj-Torna vármegye, Alsóvadász, Borsod vármegye, Oros, Nyíregyháza, Szabolcs vármegye, Horváth János, 1913.]
- EA 866. Keresztelési köszöntő, mese; szerelmi-, pásztor-, katona-, betyár-dalok, rab énekek. [Palágy, Szirénfalva, Nagyszelmenc, Ung vármegye, Tóth Miklós, 1913.]
- EA 868. Szerelmi-, katona-, kortes-, pásztor-, betyár-, bor-, guny-, vegyes-dalok. [Bodrogköz, Zemplén vármegye, Petrik József, 1914.]
- EA 870. Balladák és újabb eseményeket tárgyaló epikai dalok. Katona-, tréfás-, vegyes-dalok. Verses bucsuztató a céhmestertől; verses beszéd a céhláda átadására. Köszöntők. [Csenyete, Felsőméra, Abauj-Torna vármegye, Sárospatak, Nagygéres, Zemplén vármegye, Hubay Győző, 1915.]
- EA 873. Kongózás, szerencsevarázslások, földműveléssel, házépítéssel, termeléssel és halálessel kapcsolatos szokások; gyermekjátékok, mondókák, tájszavak, fonalcsőllő leírása; vegyes dalok, néprajzi adatok. [Jármi, Szatmár vármegye, Barkaszo, Bereg vármegye, Sarka Károly, É. n.]
- EA 874. Babonák, lucaszék készítése. [Jármi, Szatmár vármegye, Sarka Károly, É. n.]
- EA 875. Tót pásztorversek. [Hegyeshely, Trencsén vármegye, Klacsó Béla, 1912.]
- EA 895. Népdalok, verses levelek, vőfélyversek. [Nagyrosvány, Zemplén megye, Mády Sándor, 1914.]
- EA 896. Lakodalmi köszöntők, rabi levél, rabi nóta, köszöntő aratási ünnepélyről. [Abaujszántó, Abaujker, Abauj-Torna vármegye, Üveges Gyula, 1914.]
- EA 898. Dalok, balladák, betlehemezés, szokások, babonák, tréfás mondások, lakodalmi köszöntők. [Aszaló, Bakta, Beret, Derecse, Kiskinizs, Nagykinizs, Pere, Szikszó, Abauj-Torna vármegye, Böcs, Emő, Kaza, Miskolc, Nyékládháza, Sajóhidvég, Szirmabesenyő, Szuhakálló, Borsod vármegye, Rimaszécs, Gömör és Kis-Hont vármegye, Búd, Kéres, Szabolcs vármegye, Berzék, Dobsza, Megyaszó, Tokaj, Zemplén vármegye; Szent-Szala, Delek, Ménes; Solyom Zoltán, 1914.]
- EA 905. Katona-dalok, szerelmi dalok, halotti énekek. [Sárospatak, Zemplén vármegye, Hajdu Benjámin, 1913.]
- EA 906. Dalok, vőfélyköszöntő. [Apagy, Szabolcs vármegye, Révleányvár, Sárospatak, Zemplén vármegye, Galgóczy Ernő Bertalan, 1913.]
- EA 908. Balladák, dalok. [Cigánd, Pácin, Zemplén megye, Sőregy János, 1913.]
- EA 909. Dalok, tréfás versek és mondások, balladák, találós kérdés, felköszöntő. [Bakta, Beret, Kiskinizs, Abauj-Torna vármegye, Barkaszo, Bereg vármegye, Cserépfalu, Mezőkövesd, Miskolc, Sajókeresztur, Tard, Tibold-, Daróc, Zsérc, Borsod vármegye, Sepsiszentgyörgy, Háromszék vármegye, Eszeny, Lövépetri, Prügy, Szabolcs vármegye, Palló, Szentes, Ung vármegye, Kiskövesd, Megyaszó, Olaszliszka, Öros, Sárospatak, Zemplén vármegye, Novák Sándor, 1912.]
- EA 911. Balladák, románcok, dalok, játékok, betlehemezés, öntözködő versek. [Paszab, Szabolcs vármegye, Kenézlő, Tarcál, Tiszakarád, Zemplén vármegye, Horváth Lajos, 1912.]
- EA 922. Dalok, gyermekversek. [Szakácsi, Borsod vármegye, Szuhafő, Gömör és Kis-Hont vármegye, Vajda István – Járdánházy József, 1913.]
- EA 923. Dalok. [Kisgéres, Bodrogmező, Zemplén vármegye, Kónya István, 1913.]
- EA 927. Katona-, kortes-, szerelmi, betyár, guny-dalok, gyermekmondókák. [Pelsőc, Gömör és Kis-Hont vármegye, Antal Sándor, 1914.]
- EA 928. Szerelmi-, katona-vegyes-dalok. [!] [Veskóc, Ung vármegye, Böszörményi József, 1913.]
- EA 930. Népdalok, kortesnóták, balladák és rokonneműek, verses levél Amerikából, babonák, népszokások; egy 1824-ből való ponyva-másolat; sárospataki betl. játékszöveg. [Alsóvadász, Felsőméra, Garadna, Idrány, Jósavfő, Kiskinizs, Pálháza, Perkupa, Szentistvánbaksa, Szikszó, Telkibánya, Abauj-Torna vármegye, Nagydobrony, Bereg vármegye, Bódvalenke, Böcs, Edelény, Hegymeg, Mályi, Borsod vármegye, Átány, Heves vármegye, Ágtelek, Báj, Dombbrád,

Jéke, Kenézlő, Szabolcs vármegye, Botpalád, Kisar, Szatmár vármegye, Bező, Botfalva, Palló, Ungmogyorós, Ung vármegye, Battyán, Bodrogolaszi, Cigánd, Felsőregmec, Karcsa, Királyhelme, Kiskövesd, Kistráska, Kistárkány, Megyaszó, Nagygéres, Nagyrozvágy, Pelejte, Sárospatak, Semjén, Szentes, Tállya, Tiszaluc, Ujcsanáros, Zetény, Zemplén vármegye, Harsányi István, 1912.]

EA 931. Betlehemezés. [Tállya, Zemplén vármegye, Lebó István, 1912.]

EA 938. Balladák, katona-, szerelmi-dalok, István-, János-, Andrásnapi, [!] husvét, karácsonyi, takarási, születésnap, tréfás névnap, lakodalmi köszöntők, trágár szerelmi történet, sírfeliratok. [Nyíribrony, Rétközberencs, Taktakenéz, Szabolcs vármegye, Kriston Antal, 1913.]

EA 941. Gyermekjátékok, kiolvasó versek, tréfás játékok, találós kérdések, nyelvbolhasztók; karácsonyi csillagosok éneke, vőfélyversrészlet husvét, dalok. [Debrecen, Hajdu vármegye, Gyüre, Löwöpetri, Szabolcs vármegye, Tiszasalamon, Ung vármegye, Gesztelyi Nagy László, 1912.]

EA 1291. Lakodalmi versek és szokások. [Sajóvamos, Borsod vármegye, Szigethy Ferenc, 1915.]

EA 1345. Karácsonyi kántálás, karácsonyi köszöntők, névnap, szokás és névnap, köszöntők; husvét, locsolás és köszöntők; műköltemények, műdalok; halotti bucsuztatók; műdalok, népdalok, /szerelmi-dalok./ [Egri, Szárazberek, Szatmár vármegye, Szabó Gyula, 1913.]

EA 1346. Dalok /mű-, szerelmi-, bor-, katona-, gúny-, betyár-, rab-dalok/ balladatörödékek, balladák, kiolvasóversek, gyermekjátékok, gyermekjáték-dalok, vőfélyversek. [Bódvalenke, Abauj-Torna vármegye, Rétközberencs, Szabolcs vármegye, Végardó, Zemplén vármegye, Kriston Antal – Kukoró Ferenc, 1912.]

EA 1347. Dalok /katona-, szerelmi-, pásztor-, betyár-, mű-dalok, verses levelek. [Maros és Nyárad vidéke, Maros-Torda vármegye, Adorjáni Győző, 1915.]

EA 1424. Gyermekdalok, gyermektáncdalok, dajkarímek, verses levél, tréfás levélcímezések, dalok /szerelmi-, katona-, kortes-, gúny-, tréfás-, betyár-, pásztor-, cigány-dalok/. [Csenyété, Felsőméra, Litka, Tornaszentandrás, Abauj-Torna vármegye, Erdőhorváti, Sárospatak, Zemplén vármegye, Hubay Győző, 1915.]

EA 1425. Folklor: tréfás dalok, „Nőtlen legény gondolkodása” „A háztartási discoursról” /rég, kézirat nyomán leírt szöveg/ tudakos ember beszédjéből idézetek, , kortes dalok, Amerikát szidalmazó nóta, elemi csapásokról szóló nóta, szerelmi-, pásztor-, bor-, tréfás-, katona-dalok, sírfeliratok. [Csenyété, Felsőgagy, Felsőméra, Abauj-Torna vármegye, Bakta, Miskolc, Borsod vármegye, Csurgó, Gömör és Kis-Hont vármegye, Hubay Győző, 1915.]

EA 1426. Verses levelek, szerelmi-, tréfás-, bor-, katona-, cigány-rab-dalok. [Csenyété, Alsóméra, Abauj-Torna vármegye, Hubay Győző, 1915.]

EA 1427. Vőfélyversek. [Csenyété, Alsóméra, Felsőméra, Abauj-Torna vármegye, Hubay Győző, 1915.]²⁷

EA 1428. Vőfélyköszöntők, tájnyelvi adatok, találókérdések, közmondások, babonák, gyermekmondókák. [Csenyété, Felsőméra, Litka, Abauj-Torna vármegye, Hajduböszörmény, Hajdu vármegye, Pap, Szabolcs vármegye, Nagygéres, Karád, Zemplén vármegye, Hubay Győző, 1915.]²⁸

EA 1430. Vőfélyversek, háztartási számadások. [Tolcsva, Rakamaz környéke, Zemplén vármegye, Mató László, 1889.]

EA 1443. Verses levelek, emlékkersek, baka 10 parancsolata, katonaéletről szóló dalok, versek /koldus, szerelmi, katona, tréfás, kortes, gúny, rab-dalok) vőfélyköszöntők, sírfeliratok, karácsonyi-, névnap, köszöntő, verses imádságok, könyörgések, halotti énekek, vers a lélekválasztásról, adóvégrehajtásról, politikai tárgyú versek. [Alsóvádasz, Felsőcsáj, Abauj-Torna megye, Tiszakerecsény, Bereg vármegye, Átány, Heves vármegye, Páliny, Ung vármegye,

27 Üres borító.

28 Üres borító.

- Karádi-zsilip, Sárospatak, Zemplén vármegye, Pap János – Tóth Pál, 1913–1914.]
- EA 1446. Dalok /katona-, gúny-, tréfás-, szerelmi-, kortesdalok/; névnapki köszöntők, balladák, verses levelek, lakodalmi köszöntők, koldusének, lakodalomra hívó vers, babonák, ráolvasás, betlehem játék. [Láca, Miskolc, Mezőkeresztes, Borsod vármegye, Sárospatak és környéke, Zemplén vármegye, Tarczy Sándor, 1913.]
- EA 1447. Vőfélyversek /népi kézirat/. [Bodrogmező, Zemplén vármegye, Fekete Elek, 1913–1917.]
- EA 1916. /A naptári én szokásai és hiedelmek:/ betlehemes játék; játékok; népdalok /dallam nélkül/, mondák; /népnyelv/: mondókák; /Népköltészet; /köszöntők, báli meghívó, találós kérdések; /Társadalmi élet, lakodalom:/ vőfély-bucsúztatók; /néphit:/ ember-és természetfeletti lényekre vonatkozó, babonások, jóslások. [Szinérváralja, Szatmár vármegye, Kistrát, Ung vármegye), Abara, Zemplén vármegye, Fábíán Elemér, 1913–1914.]
- EA 2002. Népdalszövegek: katona-dalok, szerelmi dalok, stb. [Belsőbölcs (?), Borsod vármegye, Kiss Géza, 1915.]
- EA 2003. Lakodalmi versek; verses levelek; a naptári év szokásai /karácsonyi csillagosok/ és hiedelmei; népdalszövegek, játékok, köszöntők, mondókák, sírfelirat.) [Mezőgöcse, Bereg vármegye, Kiss Ernő, 1913.]
- EA 2004. Verses levelek, katona dalok szövegei; lakodalmi versek. [Arka, Abauj-Torna vármegye, Kiss Ernő, 1914.]
- EA 2005. Népköltési gyűjtemény. (Balladák, népdalok szövegei; betlehemes játék; lakodalmi versek; találós kérdések.) [Hernádcsány, Abauj-Torna megye, Mezőgöcse, Bereg vármegye, Kistrát, Ung vármegye, Sárospatak, Zemplén vármegye, Kiss Ernő, 1914.]
- EA 2006. Néphagyományok: virrasztó énekek szövegei, halotti búcsúztatók, sírfeliratok, mesék, levelek, népdalszövegek, találós kérdések, lakodalmi versek. [Nagypalád, Szamosbecs, Szárazberek, Szatmár vármegye, Szabó Gyula, 1913–1915.]
- EA 2007. Balladák. /Nagyobb gyűjtés töredéke/. [Sárospatak, Bodrogolaszi, Zemplén vármegye, Bacsó József, 1913.]
- EA 2008. Lakodalmi versek, halotti bucsúztatók. [Jármi, Szatmár vármegye, Sárospatak (Hustác), Zemplén vármegye, Sarka Károly, 1913.]
- EA 2011. Népdalszövegek, betlehemes játék. [Beret, Csenyété, Felső-Méra, Abauj-Torna vármegye, Hajdúböszörmény, Hajdu vármegye, kiskvárdai járás, Szabolcs vármegye, Tiszakarád, Tarcál, Sárospatak, Zemplén vármegye, Hubay Győző, 1913.]
- EA 2012. Népi kézirat (versek, dalszövegek.) [Bodrogmező, Zemplén vármegye, Fekete Elek, 1910-es évek (1863).]
- EA 2013. Népi kézirat: vőfély-könyv. [Arka, Abauj-Torna vármegye, Kiss Ernő – Sebestyén Lajos, 1914 (1900).]
- EA 2014. Népi kézirat: vőfély-könyv. [Zemplén vármegye, Kiss Ernő – Vereb Pál, 1914.]
- EA 4654. Vegyes folklór gyűjtés, de anyagi kultúra is. [Szendrőlád, Borsod vármegye, Osváth József, É. n.]
- EA 2580. Népköltési gyűjtemény (Népdalszövegek, babonák, mesék) [Salgótarján, Nógrád vármegye, Budapest, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, Vencsellő, Szabolcs vármegye, Parajd, Udvarhely vármegye, Árdó, Homonna, Olaszliszka, Sárospatak, Tolcsva, Zemplén vármegye, Tivoly Mihály, 1916.]
- EA 10271. „Néprajzi gyűjtemény” Népszokások; balladafélék; szerelmi dalok, katona dalok, pásztor és betyárdalok; bordalok – kortesdalok és gajdok, tréfás és gúnydalok, vegyes nóták; vőfélyrimusok; gyermekjátékok, - dalok, - mondókák; határnevek, dülőnevek; családnevek,

csúfnevek; közmondások, szólásmondások; néphit és babonás szokások.²⁹ [Mád, Zemplén vármegye, Kiss Géza, 1913.]

EA 10570. Népmese gyűjtés / adatközlő özv Berez Józsefné/ [Kenézlő, Zemplén vármegye, Berez András, 1916.]

EA 10694. Badó József néphagyomány-gyűjtése / népdalok; sírfeliratok; néphit/ [Kisdobronya, Bereg vármegye, Tiszaágytelek, Szabolcs vármegye, Badó József, 1912-1916.]

Másolatok³⁰

EA 900. Babonák, babonás szokások. [Sárospatak és vidéke, Zemplén megye, Mató József – Tarczy Sándor, 1914.]

EA 901. Babonák, hiedelmek, szellemjárás, betlehemezés, húsvéti öntözés, legény- és leányavatás, áldomás. [Vilimszky Béla]

EA 926. Babonás hiedelmek. [Kriston Antal]

EA 939. Népdalok / katonadalok, szerelmi dalok/.

EA 1006. Népdalok / szövegek/

EA 1007. Katonadalok / szövegek/

EA 1008. Karácsonyi énekek, köszöntők, mondókák, rigmusok, kántálási szövegek.

EA 1009. Húsvéti köszöntők, öntözködő versek.

EA 1010. Névnapi köszöntők, ujévi köszöntők, keresztelési köszöntő.

EA 1011. Sirversek.

EA 1012. Verseslevél. /szerelmi/, kortesvers papválasztáskor, cigány vajda fiának bemutatója, társas dal. /szöveg/

EA 1013. Lakodalmas versek.

EA 1014. Találós kérdések.

EA 1015. Adomák.³¹

EA 1016. Mondák.

EA 1017. Mesék.

EA 1371. Babonák [Osváth József]

EA 1923. Állattartással kapcsolatos hiedelmek; a naptári év hiedelmei; igézés elleni gyógyítás; szerelmi és egyéb jóslások. [Cseh István]

EA 1962. XIV, XVII. századi receptek; régi házi receptek Vay Judit kéziratosa könyvéből /1740./ [A Sárospataki Főiskolai Könyvtár kéziratárából való másolat]

EA 1963. Betlehemes játék töredék. 1808 [A Sárospataki Főiskolai Könyvtár kéziratárából való másolat]

EA 1964. A naptári év szokásai: karácsonyi „csillagosok” [Horváth János]

EA 1965. A naptári év szokásai: karácsonyi „csillagosok” éneke. /dallam nélkül/ [Gesztelyi Nagy László]

EA 1966. A naptári év szokásai: betlehemes játék [Sütő Gyula]

EA 1967. A naptári év szokásai: betlehemes játék [Horváth Lajos]

EA 1968. A naptári év szokásai: betlehemes játék. [Sólyom Zoltán]

EA 1969. Betlehemes játék. [Gesztelyi Nagy László]

29 Dr. Szendrey Ákos hagyatékából került be, korábban a Nemzeti Múzeum Néprajzi könyvtárában is nyilvántartásba vették.

30 A másolatok esetén a helyeket nem közlöm, a szerző nevét csak ott adtam meg, ahol egyetlen gyűjtő kéziratából származik a másolat.

31 „*Furcsa fáluk*”, Horváth János egyik gyűjteményének 1–11. oldalszámmal jelzett másolata, valamint az EA 2021-es tételhez tartozó 12–21. oldal téves összeillesztése. Ld. a tétel mappáját.

- EA 1970. Betlehemes játék [Deák Geyza]
EA 1971. Betlehemes játék [Horváth Lajos]
EA 1972. Betlehemes játék [Mató József – Tarczy Sándor]
EA 1973. Betlehemes játék [Kiss Ernő]
EA 1974. Három királyok, vízkereszt-i játék. [A Sárospataki Főiskolai Könyvtár kéziratárából való másolat]
EA 1975. Karácsonyi „csillagos játék”. [Cseh István]
EA 1976. A naptári év szokásai.
EA 1977. Vegyes hiedelemanyag.
EA 1978. Babonás gyógymódok; egyéb vegyes hiedelemanyag [Kiss Géza]
EA 1979. Állattartással kapcsolatos hiedelmek, egyéb vegyes hiedelemanyag. [Cseh István]
EA 1980. A naptári év szokásai: karácsony és újév. [Horváth Lajos]
EA 1981. Koldus-énekek. / dallam nélkül/
EA 1982. „Rab nóták” szövegei.
EA 1983. Verses levelek.
EA 1984. Tréfás és gnyudalok. /Szöveglejegyzés dallam nélkül./
EA 1985. Névnapi köszöntők
EA 1986. Pusztai és betyárdalok. / dallam nélkül/
EA 1987. Kivándorló-dalok. / dallam nélkül/
EA 1988. Gyermek-versikék és játékok.
EA 1989. Újévi, szilveszteri, aratási köszöntők.
EA 1990. Bordalok szövegei
EA 1991. Kortés-dalok / dallam nélkül/
EA 1992. Sirversek; halotti énekek / dallam nélkül/ halotti búcsúztatók.
EA 1993. Húsvéti énekek / dallam nélkül/ és köszöntők
EA 1994. Balladák, románcok, apró történetek. / dallam nélkül/
EA 1995. Vegyes dalok / dallam nélkül/
EA 1996. Receptek háziasszonyok számára. [Másolat a Sárospataki Főiskola Kéziratárából]
EA 1997. Mesék.
EA 1998. Népdalok, kurucdalok.
EA 2015. Népdalszövegek.
EA 2016. Gyermekversek, dajkarímek. Tréfás dalok
EA 2017. Tréfás dalok szövegei; gyermekjáték; gyermekvers; kiszámoló;
EA 2018. Szerelmi dalok szövegei.
EA 2019. Gergely-járás, Balázs-járás [Mató József – Tarczy Sándor]
EA 2020. Táncszók, kurjantások, apró mondókák.
EA 2021. Furcsa faluk, falucsúfoló mesék.
EA 3581. „Háztűz néző” „Szent Péter jósága a bakához” c. tréfás versek [Deák Geyza]
EA 3645. „Babonák” [Kiss Ernő]
EA 3651. „Rigmusok” [Kósa Szabó Pál]
EA 10511. Népdalgyűjtés. [Sebestyén Gyula és Harsányi István]³²
EA 10693. Harsányi István és a sárospataki diákok népköltési gyűjtése /virágének, újstilusú népdal; betlehemes játék, iskoladráma-töredékek/ Valószínűleg az Erdélyi-Emlékkötet előkészítése.

32 Adatolatlan gyűjtés, kérdéses, hogy a sárospataki FF része-e, kézírás alapján lehetne azonosítani.

Sztálinváros 1956.¹

Kronászt Margit
Intercisa Múzeum
2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

A tanulmány alap gondolatát egy 2016 nyarán és őszén végzett kutatás adta, melyre a dunaújvárosi József Attila Könyvtár kért fel az 1956-os események 60. évfordulója kapcsán. Témája Sztálinváros 1956-os története, illetve ehhez kapcsolva megszületett az „1956 – Ahogy én láttam” című felhívás, melyet a könyvtárral közösen a város lakóihoz intéztünk. A felhívás által azt szerettük volna megtudni, hogy ki hogyan élte meg az 1956-os eseményeket, milyen személyes emlékeik vannak a lakóknak a sztálinvárosi vagy az országos eseményekről.

Tanulmányom célja tehát, hogy szélesebb olvasóközönséggel is megismertessem az 1956 őszi, helyi eseményeket. A felhívás kapcsán kollégáimmal és a könyvtár dolgozóival együtt emlékeket gyűjtöttünk – mivel fontosnak tartjuk, hogy az utókor számára meg tudjuk őrizni ezeket, hiszen, akik átélték az 1956-os eseményeket már 70-es, 80-as éveiket tapossák. Ezeknek a tanúknak a megszólaltatása páratlan forrást kínál a kutatóknak, új és sajátos látásmódot ad kezükbe, emellett teljesen másként láttatja az eseményeket, mint egy tudományosan megírt szakkönyv. Az előadás teljes anyaga, beleértve a felhívás kapcsán érkezett visszaemlékezéseket is, a dunaújvárosi Intercisa Múzeumban és a József Attila Könyvtárban elérhető.

1. 1956 előzményei

1.1 Nemzetközi háttér

A tanulmány által vizsgált korszakra a következők jellemzőek²:

- zajlik a hidegháború, melynek során a két szuperhatalom – a Szovjetunió és az USA – állnak egymással szemben;
- fenti két országban belpolitikai változások mennek végbe a kérdéses időszakban:
 - o Sztálin 1953. március 5-én bekövetkező halála;
 - o az új pártfőtitkár, Hruscsov az SZKP XX. pártkongresszusán desztalinizációs folyamatot hirdetett meg (terror, személyi kultusz és törvénytelenségek felszámolása, kommunista rendszeren belüli demokratizálás);
 - o Hruscsov semlegesíteni akarja politikai ellenfeleit.

¹ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Dr. Demeter Zsófiának, aki szakértelmével és hasznos tanácsaival segítette munkámat. Köszönettel tartozom azoknak is, akik jelentkeztek az „1956 – Ahogy én láttam” c. felhívásra és személyes emlékeikkel segítették munkámat.

² Bővebben ld. KIRÁLY – A szabadságharc katonapolitikája.

A desztalinizáció a „csatlós” országokra is kiterjedt és ez vezetett Rákosi leváltásához és Nagy Imre színrelépéséhez, emellett javult hazánkban az életszínvonal. Ebben az időszakban – Sztálin halála után – kezdődött enyhülés az USA és Szovjetunió között, ennek köszönhetően 1955-ben Ausztria semleges és szuverén állam lett, nyugati mintára rendezkedett be. *„Molotov szovjet külügyminiszter 1955. február 8-i nyilatkozatában az osztrák szuverenitás feltételeit három pontban szabta meg: a köztársaság semlegességében, az Anschluss-törekvések szigorú tiltásában, illetve a külföldi katonai jelenlét megszüntetésében.”*³ Az ajánlat meglepte a nyugati nagyhatalmakat, többen csapdát sejtettek mögötte, de végül 1955. május 15-én megszületett az államszerződés, melynek köszönhetően Ausztria újra alakulhatott. A dokumentum értelmében Ausztria visszanyerte elvesztett szuverenitását, de elfogadta azt is, hogy semmilyen formában nem törekszik a Németországgal való egyesülésre. A Szovjetunió feltételül szabta azt is, hogy az ország Svájc mintájára semleges államként működjön tovább. Miután mind ők, mind pedig a NATO megkezdte csapatai kivonását, október 26-án a bécsi parlament is kihirdette, ezután pedig alkotmányba iktatta a semlegességről szóló nyilatkozatot.⁴

Az USA és szövetségesei elfogadták a „csatlós” országok belépését az ENSZ-be, majd ugyancsak ebben az évben az NSZK-t is felveszik a NATO-ba. Utóbbira válaszul azonban a Szovjetunió létrehozta az ún. Varsói Szerződést és ezzel új lendületet kap a fegyverkezés. Ennek költségét a tagországok voltak kénytelen fedezni, így újra romlott az életszínvonal, nőtt az elégedetlenség, végül Nagy Imrét eltávolították a kormány éléről. Eközben az USA egyszerre próbálta segíteni a közép-európai országokat, azonban azon is volt, hogy elkerülje a nyílt konfliktust a szovjetekkel. Az amerikai kontinens nem számított európai forradalomra és fel sem volt rá készülve.

Fontos megemlítenünk Jugoszláviát és Lengyelországot is: előbbiben a Tito által vezetett szocializmus egyfajta alternatíva volt a „csatlós” országok számára – legalábbis a Szovjetunió ideológiájához és rendszeréhez képest. Utóbbi országban pedig 1956 elején hirtelen meghalt Bierut. Június 28-án Poznanban robbantak ki munkásfelkelések a rendszer ellen, melyeknek vezetője Wladislaw Gomulka volt. A felkelők demokratikus reformokat követeltek. Októberben szovjet haderő indult az országba a felkelés leverésére, azonban végül vérontás nélkül sikerült megegyezniük, Gomulka pedig vezető maradt.

Nem felejtkezhetünk el a szuezi válságról sem. A szuezi válság a Szezei-csatorna államosítása miatt kitört nemzetközi fegyveres konfliktus és Egyiptom ellen folytatott közös izraeli-francia-brit háború volt. 1956. október 29. és november 7. között zajlott. Az tanulmány által tárgyalt időszak alatt következett be, hogy Nasszer, egyiptomi elnök, lezárta a Szezei-csatornát, ezzel kirobbantva a konfliktust. Nasszer nagy álma volt az Asszuáni-gát megépítése, melynek költségeit Anglia és az Egyesült Államok vállalták még 1956 februárjában, később azonban Nasszer bejelentette, hogy Egyiptom egyedül is ki tudja azt fizetni és így jutottunk el a csatorna lezárásáig. Az USA követelte, hogy Nasszer tegye szabaddá a hajózást a csatornán. Megígérte, hogy az egyiptomi válság fegyveres megoldásától távol maradó Szovjetunió cserében az USA-tól szabad kezet kap a magyarországi forradalom leveréséhez.

3 TARJÁN: 1955. október 26. – Ausztria belép a semleges államok sorába.

4 Bővebben ld. TARJÁN: 1955. október 26. – Ausztria belép a semleges államok sorába.

Október 29-én Charles Bohlen, az USA moszkvai nagykövete kijelentette: országa nem tekinti potenciális szövetségésének a lengyeleket és a magyarokat, ergo Amerika nem kíván beavatkozni a kelet-európai eseményekbe. Amerika kijelentése után a testvérpártok, majd utolsóként Tito is hozzájárult az intervencióhoz. Ahogy látni fogjuk Tito egy Kádár János vezette bábkormány létrehozását javasolta, a politikai fordulat megvalósításához.

1.2 Magyarországi háttér⁵

1956. október 23-a közvetlen előzményei között kell emlitenünk a fentebb tárgyalt „varsói őszt”, azonban ekkoriban Magyarországon szintén zajlottak az események.

- a Petőfi-kör nyíltan kritizálta a fennálló rendszert;
- Rajk László újratemetésére hatalmas tömeg gyűlt össze;
- 1956 őszén megélenkült a politikai élet, különösen az értelmiség és az egyetemi, főiskolai diákság követelte hangosan a változásokat, főleg a Rajk-temetés után;
- 1956. október 16-án a szegedi egyetemisták megalakították a MEFESZ-t;
- Eközben a párton belül teljes bizonytalanság uralkodott a pártellenzékkel való együttműködést illetően;
- Október 22-én a Budapesti Műegyetemnél elkészítettek egy 16 pontból álló követelést, illetve másnap délután 3 órára összehívtak egy a lengyelek melletti szimpátiatüntetést a Bem térre. (ROMSICS, 385)

1.3 A forradalom előtti élet Sztálinvárosban

Városunk az ország első szocialista városa, mely nem fejlődés eredményeként jött létre. Mikor elhatározták egy vaskohászati kombinát felépítését az 1900/1949. sz. kormányrendelet alapján helyszínnek Mohácsot jelölték ki. Az építkezés meg is indult, azonban a Titoval megromló viszony miatt új helyszínt kellett keresni és a 6957/1949. sz. minisztertanácsi határozatban Dunapentele lett az új helyszín. Dunapentele távol esett a jugoszláv határtól, illetve földrajzi adottságai is megfelelőek voltak az új gyár, és a hozzá kapcsolódó település felépítéséhez. A Mohácson zajló építkezést 1950 tavaszán állították le végleg. Azzal, hogy Dunapentele lett az új helyszín minden megváltozott a nagyközség életében. Az építkezéshez 1200 katasztrális hold földet vettek igénybe, több családot kitelepítettek otthonából, valamint új munkaerő –így lakosság – kezdett áramlani az épülő városba, ami számolatlanul kapta az építkezésre is a pénzt: 1950-ben 400 millió, 1951-ben 600 millió, 1952-ben 1,2 milliárd, 1953-ban 1,4 milliárd forint. A városba azonban nemcsak a pénz áradt, hanem a munkaerő is az ország minden tájáról, így a település lakossága néhány éven belül ugrásszerűen megnőtt: az 1949. évi 4200 főről 1956 őszére megközelítette a 30 ezer főt. (ERDŐS, 51)

1951-ben nyilvánították a települést várossá, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom emlékére és Sztálin tiszteletére kérvényezte, hogy Sztálinvárosnak hívhassák a települést, valamint az épülő gyárat „kereszteljék” át Sztálin Vasműnek. Az évek során számtalan polgár érkezett és települt le a városban

⁵ Bővebben ld. KIRÁLY – A szabadságharc katonapolitikája.

munkát keresve az ország minden tájáról. A kortárs így jellemezte a városba özönlőket, a városalapítókat: „*a városnak nincs polgársága, a lakosság rétegződése egészen friss keletű... Sztálinvárosban, mint valami molekulában összegyűlt az ország valamennyi tája, fajtája és társadalmi osztálya.*” (ERDŐS, 52)

1956 tavaszától már történtek olyan lépések, amelyek nem a párt kezében voltak, május 24-én pedig Sándor András író kezdeményezésére megalakult a Fáklya Klub – a budapesti Petőfi Kör mintájára. A Fáklya Klub a sztálinvárosi értelmiségieket tömörítette, akik élesen támadták a pártot és egy új forradalmat szerettek volna. A mozgalom Óvárosban bontakozott ki a kitelepítettek és megbélyegzettek érdekében. Szeptemberben szavakkal megfogalmazott erkölcsi rehabilitációra került sor, amely azonban csak részben oldotta az ellentéteket, majd októberben a forradalom híre Sztálinvárosba is megérkezett.

2. Budapest és Sztálinváros 1956-ban

2.1 A forradalom kitörése október 23-án: Budapest

Az 1956. október 23-ra meghirdetett békés felvonulást 12:53-kor betiltotta Piros László belügyminiszter. A Kossuth Rádióban – megszakítva az aktuális műsort – beolvasták felhívását, melyben azt megtiltotta, hogy így értesítsék a lakosságot a helyzetről. Ugyanilyen váratlanul 14:23-kor az utcai gyülekezési tilalom feloldását adta hírül a rádió, így azok is értesülhettek a demonstráció tervéről, akik nem követték nyomon a politikai eseményeket.

A felvonulás:

Az egyetemisták szolidaritási felvonulása délután 3-kor kezdődött a Petőfi-szobornál, ahol Sinkovits Imre elszavalta a Nemzeti dalt, majd felolvasták a 16 pontot, melyben többek között szerepeltek a következők:

- a szovjet csapatoknak el kell hagyniuk Magyarország területét;
- új, titkos választások kiírását követelik;
- Nagy Imre vezetésével alakuljon át a kormány;
- általános, egyenlő és titkos választások legyenek, több párt részvételével;
- gazdasági élet átszervezése, figyelembe véve a magyar nép érdekeit;
- a külkereskedelmi szerződések és a jóvátétel tényleges összege legyen nyilvános;
- ipari normák revíziója, létminimum megállapítása és bérrendezés;
- követelik, hogy a pereket független bíróság tárgyalja;
- vélemény-, szólás- és sajtószabadság, szabad rádió, új napilap a MEHESZ számára;
- a Sztálin-szobor helyére állítsanak 1848-as emlékművet.

A felvonulás további eseményei:

Ezután a Bem téren kivágták a zászlóból a Népköztársaság címerét – és ez a kivágott címeres zászló lett később a forradalom jelképe. A felvonulás tömeges tüntetéssé duzzadt, munkások is csatlakoztak az egyetemistákhoz, a pártvezetésen bizonytalanság lett úrrá, felkészületlenül érték őket az események.

A tüntető tömeg három irányba ment:

1. egy részük a Dózsa György téri Sztálin-szobor ledöntésére indult, melyet sikerrel végre is hajtottak;
2. mások a Parlament elé vonultak, és itt a tömeg már Nagy Imre beszédét követelte, mely meg is történik, azonban több ponton csalódást okoz a hallgatóságnak;
3. jó néhányan a Bródy Sándor utca felé vették az irányt, hogy a rádióban beolvastassák a követeléseket.

Este 8-kor olvasták be Gerő Ernő hírhedtté vált és nagy port kavart beszédét, ami csak tovább szította az indulatokat, hiszen ellenforradalomnak titulálta a lezajló eseményeket és a felkelés fegyveres letörése mellett tette le voksát. Este 9-kor Nagy Imre is beszédet mondott, de közben a felkelők megostromolták és hajnalra el is foglalták az épületet. A rádiót őrző katonák tüzet nyitottak a tömegre és többen meghaltak. (ROMSICS, 385)

2.2 Hogyan ért el a forradalom híre Sztálinvárosba?

Az 1956. október 23-i budapesti események híre gyorsan terjedt Fejér megyében is. Ezen a napon, Székesfehérváron tartotta a soron következő megyei Végrehajtó Bizottsági ülését az MDP, melyen Sztálinváros is képviseltette magát, Kócsa Lajos városi párttitkár személyében. Az ő visszaemlékezése alapján tudjuk, hogy dél körül kihívták a megyei titkárt, hogy közöljék vele mi készül Budapesten és már érződött a levegőben, hogy valami készül, csak azt nem tudták mi lesz belőle. A későbbiek során kiderült, hogy a Piros László belügyminiszter előbb betiltotta a felvonulást, majd azonban meggondolta magát. A jelenlévők határozatlanságot éreztek a pártvezetésben, de rövidesen haza kellett térniük, így további információkat nem kaptak. (ZECHER 1998, 5)

Este a pártbizottság ülésén már kíváncsian hallgatták a budapesti eseményekkel kapcsolatos híreket; illetve várták az ott tartózkodó elvtársakat, akik kifejezetten a felvonulásra mentek fel. Kovács Tibor volt ÁVH-őrnagy és még többen mások egységesen kijelentették, hogy Pesten ellenforradalom zajlik. A Budapestről visszatérők (pl. Pap László és Fazekas István) azonban azt állították a rádió előtt lőnek a fegyvertelen fiatalokra. (ZECHER 1998, 5)

A forrásokból az derül ki, hogy ezen a napon városunkban még nem történt semmi, a lakók nagy része nem is értesült az eseményekről. Azonban akik tudtak róla, ők sem voltak tisztában azzal, hogy pontosan mi is történik Budapesten.

2.3 Eseménytörténet november 4-ig: Budapest és Sztálinváros

Október 23-án éjszaka Budapesten összehívták a Központi Vezetőséget, amin határozta Nagy Imre, Losonczy Géza és Donáth Ferenc beválasztásáról a vezetésbe, valamint Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséről. Megerősítették Gerőt első titkári funkciójában, ellenforradalomnak minősítették az eseményeket, mozgósították az ÁVH-t, majd katonai segítséget kértek a Szovjetuniótól. Október 24-én megalakult az új kormány Nagy Imre vezetésével, kihirdették a gyülekezési tilalmat és a statáriumot.

A szovjet tankok megjelenése Budapest utcáin a harcok kiszélesedéséhez vezetett – noha a szovjetek eleinte fegyveresen nem avatkoztak bele az eseményekbe, sőt eleinte a katonák barátkoztak egymással.

Felkelőcsoportok alakultak a Széna téren Szabó János; a Corvin közben Iván-Kovács László, majd Pongráz Gergely; a Tűzoltó utcában Angyal István; a Baross téren Nickelsburg László vezetésével és még számos más helyen ezek mellett. A hírek gyors terjedése tömegtüntetésekhez vezetett szerte az országban, ahol jelentős szovjet, magyar vagy ÁVH-s laktanya volt, egyetemi központokban és kisebb településeken is. Sok helyen került sor brutális fellépésre a tüntetőkkel szemben. Nagy Imre rádión keresztül a fegyveres harc beszüntetését kérte, a kormány a kijárási tilalom és a statárium feloldásával próbálkozott.

Október 24-én Sztálinvárosban is mozgósítások történtek: a 142. honi légvédelmi tüzér ezred parancsnoka, Nagyéri Károly százados gyalogsági riadózt rendelt el a budapesti események hírére. Az egység forradalom alatti tevékenységéről a Hadtörténelmi Levéltárban őriznek részletes igazoló jelentést, melynek másolatát a Zecher János által összegyűjtött anyagban volt szerencsém megtekinteni.⁶ Későbbi időszakból is maradtak fenn iratok, pl. az 1957. jún. 17-én megtartott rendkívüli Intéző bizottsági ülésről, amelyben szintén beszámolnak a forradalmi eseményekről.

Október 24-én a város nyugodtan ébredt, az üzemek dolgoztak, de nem akkora intenzitással, mint máskor. Érezni lehetett egyfajta vihar előtti csendet és bizalmatlanságot a városban. Az ezred irataiból értesülünk arról, hogy fő feladat a laktanya védelmének megszervezése, a lövegek elhelyezése volt. Mindezek mellett őrzés alá helyezték a városi szivattyú-telepet és a szigeten található víztároló medencét. A déli órákban rendelték ki tiszti vezetéssel egységeket a városba bevezető utak ellenőrzésére, egy teherautót fel is tartóztattak, mivel a rajta utazók nem tudták magukat megfelelően igazolni, így letartóztatták őket.

A forrásokból a következőket is tudjuk: október 24-én kora estére népgyűlést hirdettek a városban, de napközben Sándor András író, akit kiutasítottak a PB üléséről, mivel híreivel folyton megzavarta azt, másnapra tüntetést szervezett a városban. Kiutasítása után Sándor kiment az üzemekbe, tárgyalta a munkásokkal.⁷ Az esti gyűlésen a szónokok egyre hangzották, hogy az embereknek a néphadsereg itt állomásozó alakulataival együtt fel kell magukat fegyverezni és Budapestre kell indulniuk a harcolók megsegítésére. A városi tanács már nem tudta uralni az eseményeket, az irányítás a nép kezébe került. Ezen a gyűlésen került sor arra is, hogy közfelkiáltással eltörölték a Sztálinváros nevet és visszatértek a történelmi Dunapentele névre⁸; illetve Sztálin Vasmű helyett Dunai Vasmű lett a kombinát neve. Ezen a napon Nagyéri Károlytól a városi Végrehajtó Bizottság fegyvert kért, pisztolyokat és 1000 db lőszert kapott is, amit szigorúan elzárták, nehogy a tömeg megneszelje ezt. (ZECHER 1998, 6) A városban ezen a napon mindössze annyit tudtak, hogy Budapesten az egyetemi ifjúság minden eszközzel a szovjetek ellen harcol – de azt nem tudták, hogy ebből mi

6 Hadtörténelmi Levéltár. 142. honi légvédelmi tüzér ezred (Dunapentele) 1956-os gyűjtemény 4. őrzési egység, 445-455. fólió. Megtekintve másolat formájában.

7 Az 1957. jún. 17-én megtartott rendkívüli intézőbizottsági ülés jegyzőkönyve szerint Sándort csak október 25-én utasították ki az ülésről, aki ezután a Martinba és a Technikumba ment beszédet tartani. A jegyzőkönyvet Kovács Tibor volt ÁVH őrnagy vallomása alapján rögzítették.

8 Az egységesség megőrzése végett, ahol lehetséges megtartom a Sztálinváros nevet a tanulmányban, annak ellenére, hogy 1957. április 3-ig a történelmi Dunapentele nevet viselte a város.

igaz, sem azt, hogy milyen erők állnak az egész mögött. A rádió nem mondott igazat, így az emberek a Szabad Európa Rádiót kezdték el hallgatni, estére minden lakásban, ahol volt rádió, ez szólt.

A forradalom egyik legvéresebb napja október 25-e volt mind Budapesten, mind Sztálinvárosban. Ezen a napon dél körül szinte minden irányból tömeg árasztotta el a Kossuth teret. Az emberek Gerő Ernő leváltását követelték és eleinte még a szovjet katonákkal is barátkoztak, békés tüntetésnek indult az esemény. Az itt lévő szovjet katonák a Parlamentet őrizték, nem avatkoztak be. Máig vitatott, hogy a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről nyitottak-e az ÁVH-s alakulatok tüzet a tüntetőkre vagy máshonnan, de az tény, hogy körülbelül 100 halálos áldozatot és rengeteg sebesültet követelt az esemény, mellyel a szovjet-magyar barátkozásnak is vége szakadt.

Október 25-én a Magyarországra érkezett Mikoján és Szuszlov beleegyezésével lemondatták Gerő Ernőt, helyére Kádár Jánost nevezték ki. Nagy Imre rádióbeszédében bejelentette a kormány tárgyalási szándékát az orosz haderők visszavonásáról. Ezen napok eseményei vezettek végül a fordulat napjához, amikor a konszolidáció irányába fordultak a dolgok. Másnap Maléter Pál fegyverszünetet kötött a Corvin-közi felkelőkkel, illetve megalakultak a forradalmi bizottságok.

Október 25-én továbbra is azon voltak a Tolbuhin laktanyában lakó katonák, hogy annak védelmét tökéletesítsék; felvették a kapcsolatot a dunaföldvári légvédelmi tüzér ezreddel és az Ercsiben lévő műszaki dandárral, valamint a helybeli rendőrséggel és büntető végrehajtó parancsnoksággal. Még a délelőtt folyamán Tapolczai Jenő és Kócsa László felkeresték az üzemek dolgozóit, hogy meggyőzzék őket arról, hogy folytassák a munkát és ne vegyenek részt a tüntetésen. Ők ketten jelen voltak akkor is, mikor a Mechanikáról és az Öntödéről eltávolították a vörös csillagot.

Egyes források szerint már ezen a napon megszervezték a dunapentelei munkásörseget. Kócsa László tartott nekik tájékoztatást, amiben hangsúlyozta azt is, hogy csak azok jelentkezzenek, akik nem félnek a fegyverrel bánni akkor sem, ha annak másik oldalán saját hozzátartozóik állnak. Látszott, hogy többen nem szimpatizálnak a fegyveres munkásörség gondolatával. A gyűlésen szakaszokba osztották a jelentkezőket, majd kiadták a feladatot, miszerint zavarják meg az esti gyűlés menetét. Egy szakasz próbált fegyvert is szerezni, de Nagyéri nem adott nekik. Ez Zecher János gyűjtése szerint október 25-én az esti műszak befejezése előtt történt.

Az esti műszak végére egy csoport Kócsa Lászlóval az élen az Öntödéhez ment, ahol ekkor már kb. 70 fő vitatkozott, és próbálta eltávolítani a csillagot. A csoportban ott volt a városi DISZ-titkár, Fazekas István, a Vasmű pb-titkára, Varga Zoltán és még többen mások is. A küldöttek meg akarták győzni a csoportot arról, hogy menjenek haza és felejtsek el a későbbi gyűlést - sikertelenül. A csoport időközben kb. 400 főszre duzzadt, több üzem dolgozó is képviseltették magukat. A tömeg követelésére Kócsaék végül távoztak, egyenesen a Martinhoz, ahol hasonlóan épp eltávolították a csillagot és helyébe magyar zászlót tettek. Itt már nem is próbálták megakadályozni az eseményeket, csak végigjárták az üzemet. A dolgozók már csak autóra vártak, ami elvitte őket a városi gyűlésre.

A tüntetők 5 óra körül kezdtek el gyülekezni a Bartók kultúrház előtt, kb. 6-8000 fő lehetett jelen. A tömegben azonban ekkor jelen voltak nemcsak a forradalmárok, hanem párttagok is; a tüntetés kezdetére pedig megérkeztek a VB tagjai is. 100-150 fiatal

tolongott a mikrofon körül; a fő szónok pedig Bozai József, az egyik szervező volt. Kócsa megpróbált a mikrofonhoz jutni, ami végül sikerült neki, így beszédet tudott intézni a tömeghez, melynek az volt a lényege, hogy ami helyes, azt támogatja a párt, viszont ha fegyveres összecsapásra kerül sor az ellen fel fognak lépni. Beszédére füttykoncert és kiabálás csattant fel; Sándor András pedig lázító beszédet mondott, de látva, hogy egyre szélsőségesebbé válik a hangulat, csitítani kezdte a tömeget, ami miatt távoznia kellett. Ezután még többen felszóltak, pl. Borhi Anna, de ezek a felszólalások nem hoztak nagy sikert. Ekkor lépett színre egy fiatalember – akit Sándor András ismert – és elmondta véleményét, miszerint a budapesti harcosoknak fegyverre van szüksége és azonnal kérjenek a laktanyából fegyvereket. Sándor András ekkor újra szót kért és javasolta, hogy egy küldöttség induljon Budapestre átadni a kormánynak a helyi követeléseket. 23 fő autóbusszal és katonai biztosítással még aznap el is indult.

Időközben a tömeg értesült a letartóztatott katonákról is, akiket egy Zecher által szervezett kb. 600 fős tömeg megpróbált kiszabadítani. A laktanyához érve már várta őket Nagyéri, akitől kérték, hogy vegyék le sapkájukról a vörös csillagot, valamint adják ki nekik a kiskatonákat. Sikerral is jártak, illetve több tiszt is csatlakozott hozzájuk, akikkel együtt visszaindultak a városi gyűlésre, Nagyéri engedélyével.

Útközben egy kisebb csoport ledöntötte a szovjet emlékművet. Visszaérve azt tapasztalták, hogy a tömeg annyira feltűzelte magát, hogy egy részük már Pestre készül, ezért a Volán több buszt is odaküldött a Május 1. utcába. Közben valaki elkiáltotta magát, hogy jönnek az ÁVO-sok, erre a tömeg szétszaladt, de mivel nem történt semmi, újra gyülekezni kezdtek, a buszok pedig hamar megteltek és elindultak Pestre.⁹ Később egy teherautó is követte őket.

Ekkor drámai eseményekre is sor került a laktanya udvarán: az első csoport küldöttei már Nagyérral tárgyaltak mire az autó odaért. Azt, hogy az autó meg akart fordulni, támadásnak vették, rálöttek előbb a sofőrre, aki azonnal meghalt, majd még több lövést adtak le. Végül több halott és 16 sebesült maradt ott – az áldozatok számáról a források eltérően szólnak.

Október 26-án alakultak meg a Vasműben a Munkástanácsok, melyek feladata a rend és fegyelem fenntartása, valamint a munka ellátásának biztosítása volt. Az elnökség határozatot is hozott: felveszik a munkát, de mindenki, aki részt vett a forradalomban kapjon amnesztiát; a szovjetek szüntessék be a harcot; aznap 18 óráig ezt teljesítsék és rádión kérték a választ; a dolgozók kapják meg fizetésüket; munkásőrséget állítottak fel; gyűlést hívtak össze; munkásbíróságot állítottak fel, mely a rendbontásokkal kapcsolatban ítélték. A gyári Munkástanács küldött ki embereket, hogy vizsgálják meg mi is történt pontosan előző nap a laktanyánál. Vezetője Takács Sándor volt, aki Zecher János szerint nem készített sem írásos jelentést, sem pontos névsort. (ZECHER 1998, 12)

Az esti gyűlésen felvetődött az is, hogy aki Pestre akar menni az, kapjon fegyvert, azonban ezt a javaslatot leszavazták, de az utazást lehetővé tették – a Volán óránként indított járatokat. Többen arra készültek, hogy megostromolják a Pártházat, mivel híre ment, hogy a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetségnél fegyverek és lőszer van, de csak használhatatlanokat találtak – a Pb tagjai eltávolították a zárdugattyúkat a fegyverekből a támadás hírére. (Kovács Tibor 1957. június 17-én kelt vallomása alapján ez a támadás október 27.-én történt.)

⁹ Az esti tüntetésről és az emlékmű ledöntéséről ld. JAKÓNÉ, az emlékmű ledöntéséről ld. ERDÉLYI.

A Pártbizottság azt szerette volna, ha az ÁVH tagjai (70 fő kb.) járőrözést vállal a városban, azonban ők nem mertek mutatkozni, mert a tömeg rájuk vadászott.

Az esti nagygyűlésen még többen szónokoltak; voltak, akiket csendben hallgattak, voltak, akiket kifütyültek. Közben élelmet kezdtek gyűjteni a pestiek számára, amiből hamarosan egy teherautóra valót tudtak felküldeni. Az este utolsó szónoka, Tóth Béla, továbbra is azon az állásponton volt, hogy fegyvert kell szerezni és azt akarta, hogy vonattal vigyék őket Pestre.

Október 27-én, Budapesten megalakult az új koalíciós kormány, amely által a jelek arra mutattak, hogy Magyarországnak sikerül kivívnia függetlenségét.

Október 27-én tűnt el a városból Tapolczai tanácselnök, mert a tömeg nem fogadta el ajánlatát, miszerint, hogy továbbra is ő maradjon a tanácselnök. Előbbi mellett többen is kikérték a munkakönyvüket, mondván, hogy munkahelyet váltanak, de később újra a párt szolgálatába álltak. Sor került arra is október 27-én, hogy a kiegészítő parancsnokság épülete előtt összecsaptak a forradalmárok, valamint az épület biztosítására kirendelt katonák. A csata eredménye újabb három halott és kilenc sebesült. (ERDŐS, 53) Bosszúból a forradalmárok fel akarták gyűjteni az épületet, de ebből végül nem lett semmi. A források szerint a laktanyánál is fegyveres harcra került sor az esti órákban. A körülbelül 20 percig tartó tűzharc eredménye újabb halottak és súlyos sérültek voltak.

Október 28-ig az események igazi központi vezetés nélkül zajlottak, az egyetemi diákokra és az ifjúságra az 1848-as események szelleme volt nagy hatással. A központi vezetés szervezésének megkezdése Kopácsi Sándor nevéhez fűződik. A régi rendszer vezetősége azonban nem a forradalom eszméinek segítésére kívánta őket felhasználni, hanem a kormány védelmére akarta a munkásságot felfegyverezni. Nagy Imre azt is követelte Kopácsitól, hogy igazi szabadságharcosok legyenek a nemzetőrségben, ugyanis úgy vélte, hogy a néphadsereg alkalmatlan feladata ellátására. Nagy Imre kormánya is válaszút elé érkezett: vagy katonai erővel leveri a forradalmat vagy mellé áll. A fordulat napja, október 28., amikor Nagy Imre a nép mellé állt, amelyben a szovjet vezetés is támogatta és látszólag szabad kezet kapott a helyzet megoldására. Nagy Imre szerint a rákosista politikusok távozása és a szovjet csapatok kivonása volt a rend újbóli helyreállításának feltétele. Október 28-án, rádión jelentette be, hogy a szovjet csapatok kivonulnak, megszűnik az ÁVH, visszaállítják a Kossuth címet, valamint azt, hogy március 15-e nemzeti ünnep lesz. Vázolta a kormány célkitűzéseit, a bérek és nyugdíjak emelését, a családi pótlék növelését és az állami lakásépítés meggyorsítását.

Október 28-án, vasárnap az MDP nevében Kócsa László egy röpiratot készített és elkezdte terjesztetni Sztálinvárosban. A röplap lényege a következő volt: Kócsa leírta benne röviden, hogy mi történt a városban - hangsúlyozva azt, hogy amíg a felkelők nem támadtak a katonákra, addig ők sem lőttek a felkelőkre. Szerepelt az iratban az is, hogy mindenki vigyázzon magára és ne engedje családjá tagjainak, hogy ők bármiben is részt vegyenek. A Városi Pb nevében még három pontot fogalmazott meg: az emberek ne csoportosuljanak, mert úgy tűnhet, mintha támogatnák az eseményeket; október 29-én, hétfőn mindenki vegye fel a munkát; javasolták, hogy a Vasműben üzemenként válasszák meg hétfő délutánig a munkástanácsokat és a végrehajtó bizottságokat. Mindezek mellett tanácsolták azt is, hogy a tanácsok küldöttei hétfőn este 7-kor a

városi tanács termében mondják ki a városi nemzeti bizottság megalakulását, valamint válasszák meg 11-15 főből álló végrehajtó bizottságukat. Legutóbbi pont „*e napon az érdektelenség miatt ez nem történt meg*”. (ZECHER 1998, 13)

Október 28-án délután Sándor András összehívta a Népfront bizottságot és feloszlatta azt, mivel sztálinisták hozták létre. A Munkástanács szintén őt bízta meg azzal, hogy adjon ki lapot; Sándor azután fel is kereste a szerkesztőséget és a korábbi gárdát feloszlatta. Ez az újság a Dunapentelei Igazság volt, szerkesztését is Sándor András látta el, de többek között dolgozott a lapon Durmits Árpád is, aki csak néhány hónappal korábban került ide.

Ezen a napon este került sor az utolsó fegyveres tűzharcra a felkelők és a honvédség között. A forradalmárok most már géppisztolyokkal felszerelve támadtak a laktanya lőszerraktárára, melyből erős ellentűzet kaptak viszonzásul. Az áldozatokról nincsenek adataink.

Október 29-én Munkástanácsi ülést tartottak, melyen megjelent Kócsa, Hajdú és Fazekas is és bemutatták kiáltványukat az embereknek. A tanács elnöke nem járult hozzá, hogy a párt nevében adják azt ki, így mivel a nyomdákat a tanács ellenőrizte, nem is lett kiadva.

Ezen a napon Kócsa közölte a jelenlévőkkel, hogy lemond első titkári funkciójáról és azt Hajdúnak adja át. Már többen azon a véleményen voltak, hogy a vezetés folyamatosan csúszik ki a párt kezéből és nemcsak Dunapentelén, hanem országos szinten is. A VB Hajdút jelölte a Munkástanácsba, aki Kócsával, Vargával és Fazekással el is ment az ülésre, ahol addigra már a Vasmű Szakszervezeti Bizottságának elnöke, Kolumbán is jelen volt. A tárgyalás közben érkeztek meg a Martin, majd a kohó küldöttei azonos követelésekkel: a pártbizottság képviselői ne legyenek benne a tanácsban, mert a dolgozók úgy érzik, hogy a párt akarja azt irányítani. Kócsa elismerte, hogy követtek el hibákat, majd társaival és Kolumbánnal együtt kivonultak az ülésről, melyet ekkor tartott utoljára közösen a párt és a Munkástanács.

A kormányprogram végrehajtása, a közrend és az orosz csapatok kivonulásának biztosítása érdekében hozták létre a Nemzetőrséget október 30-án Király Béla vezetésével. Létrejött a Forradalmi Karhatalmi Bizottság is és átszervezték a rendőrséget és a honvédséget. A fegyveres centrumokat felszólították a harc beszüntetésére. Ezen a napon oszlott fel az MDP és alakult meg az MSZMP is Kádár János vezetésével. A Független Kisgazdapárt vezetője Kovács Béla és a Szociáldemokrata Párt vezetője Kéthly Anna volt; mellettük megalakult a Petőfi Párt és a Keresztény Demokrata Néppárt is.

A fentiek ellenére a kormány nem tudta megakadályozni a Köztársaság téri budapesti pártház ostromát, október 30-án, mely a forradalom második legvéresebb napja volt. Több vidékről felrendelt harckocsi érkezett a pártház elé, azonban nem ismerték azt fel, így tévedésből elkezdték löni – gyakorlatban azokat az ostromlókat támogatták, akik ellen harcolniuk kellett volna. Közel három órás harc után a felkelők elfoglalták az épületet és a fegyvertelen civilekre tüzet nyitó védőket, összesen 24 főt, az ostrom után felkoncolták, melyet több külföldi fotós megörökített, így a nemzetközi sajtó által romlott a forradalom „hírneve”.

Ezen a napon egy Darvas Iván vezette csapat kiszabadította a Kőbányai Fogház foglyait.

Október 29-30-án a Tolbuhin laktanyában állomásozó alakulatnál megalakult a katonai forradalmi tanács. A tanács tagjai közül voltak, akik a városi munkástanácsban képviselték a katonai tanácsot. A katonai tanács tagjai a következő személyek voltak: Nagyéri Károly, Papp Vendel és Sztanó Béla századosok; Herke József, Hámori Ferenc, Lehoczki József, Bérczes Antal, Elek Gábor, Boros István és Janó Mihály főhadnagyk. A városi tanácsban a képviselőket Sztanó százados, Boros főhadnagy és Takács őrzvezető látták el. Utasításnak azt kapták, hogy nem tárgyalhatnak fegyverkiadás ügyében. (ZECHER 2000, 6)

Október 30-án a párt szempontjából hasonlóan mozgalmas volt, mint az előző: akik még október 27-én kikérték munkakönyvüket, sürgették a bizottságot, ugyanis még nem kapták kézhez azt és további 10 fő is jelezte, hogy igényt tart rá, és ezek után Kócsa is.

Kócsa telefonon jelezte a Munkástanácsnak, hogy távolítsák el a pártházzal a csillagot és a DISZ-emblémát, ami meg is történt; majd az ÁVH-hoz átmenve közölte Kovács Tiborral, hogy le kell szerelnie azt a nép megnyugtatása érdekében.

Ezen a napon jelent meg a Dunapentelei Igazság első száma is, benne Durmits Árpád vezércikkével. A számban Sándor András beszámolt arról, hogy miket tapasztalt a küldöttséggel Budapesten. November 8-ig ezen a napon működtek utoljára a telefonok, ugyanis egy postán dolgozó, Molnár nevű alkalmazott kikapcsolta a párt és a tagok telefonjait, de fegyveres esemény e két napon nem történt.

Október 31-én Sándor András vette a kezébe a szervezést: végigjárta és telefonálta az intézményeket, üzemeiket, hogy délután 13 órakor fogja tartani a Nemzeti Bizottság az alakuló ülését és addigra küldötteik legyenek ott. Az alakuló ülést is ő vezette; a tagnak jelölt személyeknek pedig önéletrajzot kellett bemutatniuk.

Akik korábban kikérték a munkakönyvüket újra jelentkeztek, így ezt sem lehetett tovább halogatni: Csoltó Dezső elment értük Székesfehérvárra. 12 órára aktívát is összehívtak – mivel előző nap a rádió bemondta a többpártrendszer megalakulását. Úgy tervezték, hogy az ülésen a régi vezetőség le fog mondani tisztségéről. Kb. fél egyre gyűlt össze az összes tag, Kócsa beszédet mondott, majd megválasztották az új intézőbizottságot. Tagjai a következő személyek voltak: Szalai, Katonka, Révész, Takács, Jávor, (Jambricska), Kiss, Wágner, D. Kiss, Hajdu Mihály és Borhi Anna. Ezután Kócsa egészen november 8-ig nem vett részt a VB semmilyen munkájában. A párt megalakulását röpcédulán jelentették be.

Ezen a napon alakította meg Papp Bálint és Körmöczy György a Forradalmi Ifjúsági Szövetséget. Előbbi az üzemben, utóbbi pedig a városban látta el a feladatokat, valamint röpcédulát is kiadtak. A cédulán tájékoztatták a fiatalokat szervezetük megalakulásáról és felszólították őket, hogy csatlakozzanak hozzájuk. Munkájuk lényegét abban jelölték meg, hogy fegyelmetlenül segítsék a magyar szabadságot.

Október 31-én délután megfosztják rangjától és letartóztatják Nagyéri Károly századosot, a laktanya parancsnokát, aki – mielőtt elvinnék – utódjának kinevezi Sztanó Béla századosot.

Nagy Imre november 1-én bejelentette a Szovjetunióval való tárgyalások megkezdését a Varsói Szerződés felmondásáról és a szovjet csapatok kivonásáról. Úgy tűnt, hogy a forradalom győzött, a legfontosabb követelések teljesültek. Azonban miközben a szovjet vezetés Jurij Vlagyimirovics Andropovon, a szovjet nagyköveten keresztül elhívta Nagy Imrével a Szovjetunió tárgyalási és együttműködési szándékát, a háttérben megkezdte a magyar forradalom leverésének előkészítését.

November 1-én Nagy Imre értesülve a szovjet katonai beavatkozás előkészületeiről, radikális lépésre szánta el magát, és bejelentette Magyarország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből. November első napjaiban a napnál is világosabban látszott, hogy a szovjet támadás már elkerülhetetlen. Nagy Imre hiába fordult az ENSZ-hez, mindenki a kitört Szuzei-válsággal és annak következményeivel volt elfoglalva. Hiábavalónak bizonyult tárgyalási szándéka a szovjet katonai vezetőkkel is, a Maléter Pál vezette magyar küldöttséget letartóztatták, ahogy a tőköli parancsnokságra érkezett.

November 1-én jelent meg a Dunapentelei Igazság második száma. Az újság több nagy változásról is értesítette a lakosságot: Tapolczai, Illyés és Takács elhagyták a várost; október 31-én megalakult a Nemzeti Bizottság Pados István elnökletével. Helyettesei Boros István és Cihó Pál lettek, a titkár pedig Erdei István.

Ezen a napon újra alakult a Vasmű Munkástanácsa is: Jáger Tamás került az elnöki posztra. Helyettesei Takács Sándor, Guba Mihály és Szalai László. (Jáger Tamás disszidálása után posztját Nagy Imre vette át.)

A 142. honi légvédelmi tüzérezred irataiból értesülünk arról, hogy ezen a napon kezdődött meg a civilek felfegyverzése, illetve további ütegek elhelyezése: kettő üteg Perkáta irányába és a város északi részére, egy pedig a Technikum városrészbe.

November 2-án és 3-án megszervezték a védelmet, illetve fegyvereket osztottak – amit korábban Nagyéri többször is elutasított. November 2-án felállításra került a városban egy rövidhullámú rádióadó¹⁰. 3-án este Papp Vendel századost letartóztatták a Nemzeti Bizottság döntése alapján és őt tették felelőssé a laktanyánál elhunyt polgári személyek halála miatt. A Bizottság el is kezdte tárgyalni az ügyet, azonban mivel már későre járt, megszakították azt és a századost hazaküldték.

November 4-én a szovjet hadsereg bevonult Budapestre és megkezdte a főváros megszállását, valamint a forradalom leverését. 5 óra 20 perckor Nagy Imre utoljára szólt a nemzethez és bejelentette a szovjet csapatok támadását. A kormány nem adott parancsot katonai ellenállásra. Bibó István és Tildy Zoltán kivételével tagjai elhagyták a Parlamentet és a jugoszláv nagykövetségre menekültek. A felkelőcsapatok azonban parancs nélkül is felvették a harcot a szovjet tankokkal, de a Molotov-koktélok és a kiskaliberű géppuskatűz csak csekély veszteséget okozhattak az ellenségnek.

Budapesten november 8-ig folytak a harcok, Csepelen november 17-ig volt fegyveres ellenállás, itt törték meg utoljára azt. Jelentős volt a nem fegyveres ellenállás is. A városi munkástanácsok után november 12-én megalakult a Nagy Budapesti Központi Munkástanács Rácz Sándor vezetésével.

November 4. drámai dátum volt Sztálinváros történelmében is. A rádió a reggeli órákban közölte a lakossággal, hogy mi történik – pont mikorra a Munkástanács felfüggesztette a sztrájkot és másnaptól munkát hirdetett. A 2-án felállított rádión keresztül általános mozgósítást rendeltek el. A város férfi lakosságának a nagy része be is öltözött, akiknek pedig a laktanyában nem tudtak fegyvert adni, azok kimentek azért Pálhalmára. Az Igazgatói Munkástanács utasítására 80-100 fős nemzetőrséget szervezett

¹⁰ A Rákóczi adó működéséről ld. HORVÁTH 2016 és „A tömegkommunikáció a forradalom szolgálatában” c. fejezet 2. alfejezetét jelen tanulmányban.

Zeher János, akiknek a feladata a Vasmű kapuinak, valamint a laboratóriumnak az őrzése volt. Rajtuk kívül volt egy üteg, Veres András vezetésével a kokszoló kapunál. Ez az üteg tette le utoljára a fegyvert november 7.-én.

November 5-én rendkívüli Munkástanács-ülést tartottak, ahol az események voltak természetesen a központi téma. Az ülésen jelen volt Pilter Pál főmérnök is, és a megbeszélés után úgy döntöttek, hogy általános sztrájkot hirdetnek, csak az Erőmű nem állt le, ugyanis más gyáregységeknél egy esetleges találat nagyobb károkat okozott volna.

A szovjetektől javaslat érkezett arra, hogy a város azon lakói, akik nem kívánnak részt venni a harcokban hagyják el azt, azonban a vezetőség ezt nem hirdette ki, hogy elkerülje a pánikot.

1956. november 8-án egy századra való orosz katona lefegyverezte a kikötőben szolgálatot teljesítő nemzetőröket. Ezzel egy időben, a városban is átvették az irányítást; 3 hétig egy Bojkov nevű ezredes volt a parancsnok. Természetesen a magyar politikai erők is mozgolódtak: mivel Tapolczai még nem tért vissza a városban, ezért úgy határoztak, hogy Sófalvi István legyen a tanácselnök, helyettesnek pedig Grábics Gyulát választották. Ők szinte rögtön a szovjetek tudomására hozták, hogy kik voltak a sztálinvárosi ellenforradalmárok: Pados, Küllős, Erdei, Cihó és még néhány másik személy nevét adták meg. A forradalom településünkön is leverésre került, majd itt is kezdetét vette a megtorlás időszaka.

Maga a megtorlás tulajdonképpen már ezen a november 8-i napon megindult, mikor az elsőként megadott lista alapján elkezdtek letartóztatni az embereket; majd 1957-ben folytatódik élesebben. Csoltó Dezsőt választották rendőr helyettesnek. A megtorlás időszakában rendszeresek voltak a kihallgatások. A régi vezetőség visszatért a városba, letartóztatott ellenforradalmárokat tartottak fogva a Vasmű és a Tanács alagsorában is. A megtorlás befejeztével azonban az élet úgy haladt tovább, mintha mi sem történt volna.^{11, 12}

A Kádár-kormány megalakulása

A szovjet hadsereg elfoglalta a Parlamentet, Kádár János vezetésével megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amely az ellenforradalom leverésére a Szovjetuniótól kért segítséget. Az új kormány tagjai között volt München Ferenc, Apró Antal és Marosán György is. Az 1956-tól 1988-ig tartó időszakot Kádár-korszaknak, az általa kiépített kommunista berendezkedést Kádár-rendszernek nevezzük. A Kádár-kormány 1956. november 7-én tette le a hivatali esküt.

Kádár János hatalomra jutásával megkezdődött a megtorlás időszaka, mely 1958-ig tartott, de teljes amnesztiát csak 1963-ban adtak. December elején letartóztatták a Központi Munkástanács vezetőit (Bali Sándor, Rácz Sándor), valamint betiltották az üzemi tanácsokat, a forradalmi bizottságokat (pl. Magyar Értelmiségi Forradalmi Munkástanács), felfüggesztették a Magyar Írók Szövetségének működését- egyszóval

11 Börtönbe kerültek: Nagy Imre, Kovács Dénes, Durmits Árpád, Molnár János, Toldi Lajos, Goldi László és még többen mások.

Emellett több halott is volt a laktanyai áldozatokon kívül, pl. Angyal István és Gelz Olga.

12 A megtorlásról szóló szakaszhoz ld még: ZECHER 1998, 59.

minden olyan szervezetet igyekeztek felszámolni, amelynek valamilyen szerepe volt az eseményekben. Bevezették a rögtönítélő bíróságokat. Letartóztatták Déry Tibor, Zelk Zolták, Háty Gyula, Eörsi István és Fekete Gyula írókat; Darvas Iván színészt; Kosáry Domonkos történészt; Bibó István és Tildy Zoltán politikusokat. Nagy Imrét november 22-én tartóztatták le, majd társaival együtt összeesküvés és hazaárulás vádjával kötél általi halálra ítélték és 1958. június 16-án hajnalban kivégezték.

1956 novemberében és decemberében több mint 200 ezer ember hagyta el az országot nyugati irányban, főleg Ausztriába, Ausztráliába, Új-Zélandra és Angliába emigráltak. Az emigránsokat rokonszenvvel fogadták szerte a világon. Az USA is megemelte a bevándorlási vízumok számát. Többnyire 20-30 év közötti fiatalok emigráltak, a társadalom legmobilabb és leghetesebb rétege.

4. A tömegkommunikáció a forradalom szolgálatában

4.1 A Szabad Európa Rádió (SZER)

Magyarország lakosságát a Kossuth és a Petőfi rádiókon keresztül érte el a vezetés, emellett fogható volt még a müncheni székhelyű Szabad Európa Rádió (SZER) is. A lakosság ennek a három rádióknak az adásaiból tájékozódott – noha sokszor egymásnak ellentmondó tudósítások láttak napvilágot. 1956-ban a zavargások ellenére mindhárom rádióknak az adását fogni lehetett az egész országban; ráadásul nyugati kapcsolatainak köszönhetően a SZER minden addiginál nagyobb hatással volt az emberekre.

A rádiót 1948-ban hozták létre, egyidejűleg a frissen megszervezett Szabad Európa Bizottsággal (SZEB). A SZEB-et 1949-ben jegyezték be New York-ban, formailag magánszemélyek alapították. A szervezet az emigrációba kényszerült kelet-európai politikusokból szervezett tanácsokat, akik főként külföldön élő honfitársaikat igyekeztek megsegíteni. A szervezeten belül több testület is alakult, és hozzáfogtak egy rádióadó létrehozásához is, melynek példája a Nyugat-Berlinben található amerikai Radio in the American Sector (RIAS) adó volt. Magyarországon kísérleti jelleggel 1950 első felében indult meg a SZER sugárzása, majd az egész napos műsorok 1951. október 6-án. Velünk együtt több kelet-európai országban is ekkor kezdtek sugározni, majd rövidesen a Szovjetunióban is.

Az adásokat New York-ban készítették, a felvételeket repülővel hozták Európába; a rádió magyar munkatársa pedig Vajda Pál volt. *„A Szabad Európa Rádió úgy akart megszólalni, mintha a célország belföldi rádiója beszélne.”* 1951 májusában költözött az adó európai központja Münchenbe, de az irányító apparátus sokáig New Yorkban maradt. A magyar szerkesztőség vezetésével Dessewffy Gyula lett megbízva, az adásokat Mannheim mellől sugározták Magyarországra, Lengyelországba és Csehszlovákiába, melyeket gyakran zavartak, de a SZER-nek ennek ellenére is hatalmas hallgatósága volt. A rádiónál dolgozók minden órában megkapták a főbb híreket, valamint a nagy lapokat, így ezekből kellett összeállítaniuk a leadásra kerülő híryanagot és kommentárt. Rendszeresen egyeztettek az amerikai vezetőséggel, ők pedig az esetek nagy részében tanáccsal látták el az egyes osztályokat arról, hogy egy esemény kapcsán mit érdemes kiemelni. Az egyes osztályon dolgozók nem szólhattak bele sem a rádió vezetésébe, sem a személyi állomány alakulásába.

A SZER-nek hatalmas szerepe volt az 1956. októberi események alatt is, rendszeresen tudósított a nyugati távirati irodáktól kapott jelentések alapján, néha saját tárgyilagosságát is feladva. Gyakran előfordult, hogy lemaradtak a közlésben, illetve megszólaltattak meg nem nevezett informátorokat is. Az ország nyugati részéről több tudósítást szolgált, mint a keletiről. Nyugatra könnyebben jutott el a SZER riportere, kelettel kapcsolatban viszont a helyi rádiók adásaira kellett hagyatkozniuk. Október 31-én estétől kezdve, hogy szavainak nyomatékot adjon, rendszeresen megismételték a Kossuth Rádió adásait. A rádió beszélt Nagy Imre ellen, majd november első napjaitól mellette, de kampányolt Mindszenty József bíboros szabadon bocsátása érdekében is. Szóltak különféle „legendákról”, hősies cselekedetéről is; valamint különféle formákban az ENSZ is rendszeresen említésre került: pl. a beavatkozás ígérete. November 4-e után még néhány napig kereste a SZER a kapcsolatot magyar rádióadókkal, de egyre jobban csökkent kommentárjaik száma. Számos külföldre menekült magyar üzent a SZER-en keresztül szeretteinek. Már 1956-'57-ben vizsgálták a SZER felelősségét, magyaroknak tett ígéreteit, azonban végül csak a magyar munkatársakat hurcolták meg: összesen 13 ember kapott felmondólevelet. (VÁMOS, 1-7)

4.2 Dunapentele adója, a Rákóczi adó¹³

1956. november 2-án Cihó Pál, a városi nemzeti bizottság elnökhelyettese és Erdei István titkár engedélyezték, hogy a Tolbuhin laktanyából kihozzanak egy R-40-es adókészüléket és üzembe helyezték azt. Először Szabad Dunapentele Hangja néven működött, később lett a neve Rákóczi adó. A Bartók mellett húzódo épületben kaptak helyet a műsor készítői; egyikük Durmits Árpád volt – aki alig néhány hónappal korábban került a városba és a rádió mellett a Dunapentelei Igazság című lapnak is dolgozott.

A rádiós egység parancsnoka Kajári Gyula alhadnagy volt, a kezelők Garamvölgyi István és Tóth Tibor, a műszaki feladatok ellátásában pedig Küllös Imre állományon kívüli őrnagy volt még segítségükre.

A rádió a 36 méteres rövidhullámon működött; zenét, híreket, üzeneteket sugárzott főként, tartotta a kapcsolatot a külföldi adókkal és közvetítette a SZER felé a segélykéréseket.

November 4. után az adó állandóan változtatta a helyét – gyakorlatban egy buszban rendezték be a stúdiót, melynek vezetője Varga József volt. Az adó november 7-én délután 14:53-kor sugárzott utoljára. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az ország nagy részét már november 6-ra elfoglalta a szovjet sereg, városunkba csak november 7-én vonultak be, így a Rákóczi adó, mint az ország utolsó szabad rádiója szűnt meg ezen a napon.

Az adó országos szerepéről és befolyásáról megoszlanak a vélemények, létrejöttének körülményeit, fennállását, szerepét a későbbiekben a perek során is számtalan alkalommal vizsgálták, azonban ezekre a vizsgálatokra jelen munkámban nem kívánok kitérni.

Álljon itt emlékül néhány híradásfoszlány, mely a Rákóczi adó rövid működéséből az útókorra maradt.

1956. november 6-án, kedden többek között ezeket jelentette a rádió:

13 A rádióadó működéséről bővebben ld. HORVÁTH 2016. Az idézetek forrása HORVÁTH 2016.

„Okvetlenül szükségünk van Dunapentele térségében ejtőernyőn ledobandó fegyver és lőszer továbbá élelmiszer segítségre. Figyelem, figyelem, München, München! Intézkedjete! Dunapentele térségében okvetlenül szükségünk van gyógyszer, kötszer, fegyver, élelmiszer, lőszer segítségre. Ejtőernyőn dobjátok le! (16 óra 5 perc)

„Hallgasson mindenki! Fontos hírt közlünk. Itt Rákóczi adó, Magyarország. Dunapentele térségéből jelentették éppen most: Dunapentelét Dunaföldvár irányából négy szovjet harcokcsi megközelítette támadási szándékkal. A dunapentelei helyőrségnek tüzésége tüzet nyitott rájuk, mire az első pillanatban már mind a négy harcokcsi megadta magát!” (16 óra 34 perc)

1956. november 7-e, szerda:

„Szovjet tankok és légierők támadják Dunapentelét! Adásunkat bizonytalan időre megszakítjuk!”

„A szovjet tankok és légierők támadják Dunapentelét! A harc változatlan sebességgel továbbra is folyik! Adásunkat bizonytalan időre megszakítjuk! Itt Rákóczi adó, Magyarország!” (14 óra 53 perc)

6. „1956 – Ahogy én láttam”

6.1 Emlékek az 1950-es évekből¹⁴

Mielőtt rátérnénk az 1956-os eseményekre nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy mivel újonnan épült város volt a mienk, ezért lakói is sok helyről kerültek ide, sok mindent láttak és tapasztaltak korábban az ország különböző pontjain. Tanúimmal beszélgettünk arról, hogy milyen volt az élet az 1950-es évek első felében, arról, hogy családok hogyan kerültek városunkba az építkezésre, majd mi történt annak a leállítása után.

Klein András családjával az után költözött városunkba, hogy édesapját, mint vasutast idevezényelték.¹⁵ „Ő Pécssett volt a...a vasútállomáson, ott dolgozott...egyszer csak kapott egy - 52. év végén - kapott egy vezénylést, parancsot, hogy magának Sztálinvárosban kell kezdeni, valahogy év végén került ide. Hát én 53-ban jártam itt először a városban, akkor még kissrác voltam és jöttünk meglátogatni apámat. És hát akkor éppen egy május 1-i felvonulás volt, erre volt lehetőség és én is vonultam persze az emberekkel.” (KLEIN, 1-2)

Családjának városba költözésére így emlékszik Klein András: „54-ben... kaptunk mi lakást és költöztünk el Pécsről. Én tulajdonképpen 54 őszétől már itt kezdtem a 6. osztályt, ha jól emlékszem a Vasvári Pál Általános Iskolában és hát azóta itt vagyok.” (KLEIN, 3)

„... mikor mi Pécsről költöztünk, akkor egészen a Gábor Áron utcai házunk elé tolták be azt a vagon, amiben hoztuk a cuccunkat. Vasúton költöztünk természetesen, erre volt akkor lehetőség, meg hát ez volt a legkézenfekvőbb, hiszen így mindent egyszerre be lehetett egy hatalmas vagonba pakolni. Úgy alakítottuk ki, hogy közben tudtunk pihenni is, mert két napig jött a vonat mire ideértünk. És hát akkor még ugye nagyon kezdet-kezdetén volt a Technikum negyed is, már így építészeti szempontból, mert akkor mi még az első emeleti lépcsőház ablakon költöztünk be, mert alul a rendes bejárati ajtó rész előtt még egy hatalmas földkupac volt.” (KLEIN, 3)

14 A következő fejezetekben feltüntetett nevek és oldalszámok a felhívásra jelentkező visszaemlékezőkhöz köthetők; a visszaemlékezésekről a tanúk beleegyezésével a legtöbb esetben hangfelvétel készült. A hanganyag és annak gépelt verziója az Intercisa Múzeumban és a József Attila Könyvtárban került archiválásra.

15 Klein András Miklós 12 éves korában került a városba, az interjú 2016. szeptember 12-én készült.

Szóba került az 1954-'55. esztendő is, mikor az építkezést leállították a városban: „Tehát 54-55-ben itt leállt az építkezés és itt nagyon elégedetlenek voltak az emberek. Nekünk, gyerekeknek ez nagyon jó volt. Félbe maradt épületek voltak első emeletig felhúzva... a lakóházak itt a környéken. Még nem volt átadva a Fésűs Fonoda, az is még ilyen félig-meddig felépített volt és a többi. Hát nekünk, játszótérnek szuper volt...” (KLEIN, 3)

Az emberek természetesen már az '50-es évek közepén érezték, hogy valami készül az országban. Erről beszélgettünk Klein Andrással is: „Valamit érzett a nép abból, hogy leállt az építkezés, itt baj van. Tehát az a Rákosi hajsza, ami itt elindult, ugye, hogy a vas- és acél országa, stb. ezt valahogy nem működik.” (KLEIN, 4)

Az ötvenes évekbeli életről más tanúval is beszélgettem. Erdélyi József¹⁶ így emlékszik az első évekre: „...az '50-es évek kemény megpróbáltatásairól, csak néhány szót. A jegyrendszer meg egyébként volt, a munkások részére is volt, úgynevezett beszolgáltatás. Tehát pl. egy disznóvágásra is engedélyt kellett kérni és beszolgáltatás volt. Hát volt úgy édesapámnak is 6 kg zsírt be kellett szolgáltatni, és becsületesen le is mérte, úgy volt mérleg, elvitték és természetesen az a mérleg mást mutatott. Kevesebb volt. Akkor ajánlotta, hogy a szemben lévő húsboltban vesz 20 dkg zsírt. Annnyival kevesebbet állapítottak meg. Azt mondták, hogy az nem jó, menjen haza. Tehát haza kellett menni busszal, villamossal menni messziről bevitté és úgy elfogadták.” (ERDÉLYI, 1)

Erdélyi József beszélt arról is, hogy alsóbb rétegeknél, a parasztság között hasonló volt a helyzet; a földön megtermelt növényekből, terményekből szintén kötelező volt a beszolgáltatás: „Emlékszem rá, mikor pl. mákot vittek beszolgáltatni. A gubókat kellett bevinni neki, így volt... a kukorica hát ne mondjam, az ötvenes években szárazság volt, aszály volt. Emlékszem rá, mikor 550 volt egy mázsa kukorica és felment 1100 forintra mázsája. Morzsoltnak. Tehát el lehet képzelni, hogy 600 és 1000 forint között volt a fizetés és akkor 1100 forint volt egy mázsa kukorica, hogy milyen helyzet volt... Na, hát ugyan ez volt a parasztsággal. Csépléseket meg megoldották, hogy Újtelepen ott a Hunyadi utca sarkán volt üres telek, oda felhalmozták, jött a cséplőgép ugye és akkor ott csépeltek külön az izéknek. Na, most a Kis Pista, most a Nagy János és a többi következik.” (ERDÉLYI, 2-3)

Erdélyi Józseftől nemcsak a beszolgáltatási- és a jegyrendszer működéséről kaptam némi ízelítőt, hanem arról, hogy hogyan működött a munka egy nagyobb gyárban Budapesten: „A Rákosi Mátyás Vas –és Fémművekben dolgozott édesapám, ami azelőtt a Weisz Manfréd volt... mesélte, hogy vegyüik azt, hogy ásót készítettek. 600 volt a norma, dolgozott a nagytömegben. Ott 800 ember dolgozott. Azt így nevezték, hogy nagytömeg...”

Egyszer csak bejöttek a bőrkabátos emberek és azt mondták 'Elotársak! Nyomjuk meg! Menni kell, menni fog, 800 a norma!' 800 a norma, azt kellett teljesíteni. Egy darabig úgy voltak, próbálták ugye, csak egy csomó selejtet készítettek. Aztán meg jöttek a bőrkabátos emberek 'Elotársak! Nyomjuk meg! Menni kell, menni fog, 1000 a norma!' Akkor 1000 lett a norma, akkor úgy volt, hogy tényleg selejttel dolgoztak, de a normát teljesíteni kell. Akkor azt csinálták, hogy kapott 300 Ft jutalmat, mert teljesítette a tervet, de 200-at levontak, mert selejtet termelt. Tehát ő gyakorlatilag még jól járt. Na, most, amikor 1100-ra felemelték a normát, akkor kiürültek, úgyhogy csak ketten maradtak talán.” (ERDÉLYI, 1)

16 Erdélyi József Budapesten született és nőtt fel és családtagjait járt látogatni Dunapentelére rendszeresen kisgyermek korától kezdve. 1956-ban 8. osztályos (14 éves) volt. Az interjú 2016. szeptember 7-én készült.

6.2 Emlékek az 1956-os eseményekről

Október 23-a és a későbbi napok eseményei másképp festenek, ha egy szakkönyv sorain keresztül ismerjük meg őket és másképp, ha egy személyes visszaemlékezés révén találkozunk velük. Az emlékek által élő, lélegző emberekkel ismerkedhetünk meg, akik részt vettek a békés demonstrációkon, melyek véres tüntetésekbe csaptak át. Olyan emberekkel, akik félve várták a híreket a rádió mellett ülve és lesték a forradalom röplapjait miközben szeretteikért aggódtak. Olyan emberekkel, akik a szovjet bombázások idején pincékbe bújva próbálták óvni életüket...

Az emlékezők között voltak, akik egészen fiatalon élték át a forradalmi eseményeket Budapesten. Erről tanúskodik F. István¹⁷ intézményünknek küldött levele, melyben arról ír, hogy gyermekkorát egy kis faluban töltötte, édesanyja pedig 1956-ban – mikor ő öt éves volt – súlyosan megbetegedett és Pestre járt kezelésre. Az utolsó kontrolra a kisfiú is anyjával tartott október 23-án. A kezelőorvos javasolta nekik, hogy minél hamarabb induljanak haza, azonban a tömegközlekedés már leállt, így Budapesten egy rokon családnál kerestek menedéket és náluk vészelték át a forradalom súlyos napjait. Alkalmanként el tudtak menni sétálni, de sokszor kellett a pincébe menekülniük. A híreket két fiattól kapták, akiket rendszeresen körülvettek a szomszédok ahányszor csak megérkeztek a házhoz.

„Aztán a helyzet újra rosszabb lett, a fiatalok egyszer csak sebesülten jöttek haza: egyikőjük karja, másiknak a feje volt bekötve. Elmondták, hogy keresik őket menekülniük kell. Többet nem láttam őket. Néha le kellett mennünk a pincébe, amikor nagyon bombázták a várost. Anyám a sok bóröndnek támaszkodva ült, én az ölében. A szomszédasszonyok szóltak neki, hogy miért nem megy közelebb hozzájuk beszélgetni, ezért odamentünk. Alig mentünk el a bóröndöktől, a lemezekkel lefedett pinceablakon belőttek egy géppisztoly-sorozatot, ami pont az a bóröndöt sorozta meg, ahol ültünk. Még szinte most is látom a nyolc-tíz lyukat a bórönd oldalán. A pince megtelt füsttel, mindenki kirohant, csak mi ültünk dermedten, amíg vissza nem jöttek az ijedt asszonyok: jól vagyunk? nincs semmi bajunk? kérdezték.” (F. ISTVÁN, 1)

A tanú édesapja csak napokkal később érkezett meg Budapestre, hogy hazavigye családját. Már az ő útja sem volt egyszerű: gyalog és lovas kocsival közlekedett. Hazaútjuk hasonlóan telt, végül az utolsó kilométerekre sikerült vonatra szállniuk. Emlékeit azzal zárja, hogy bár nehéz életük volt, de nem bánták meg, hogy Magyarországon maradtak.

Voltak, akik fiatal felnőttként csöppentek bele az eseményekbe, szintén a fővárosban. A következő emlékből szintén október 23-a eseményeivel találkozhatunk, azzal, hogy Mohai Lajos¹⁸ hogyan csöppent az események közepébe Budapesten. *„Egy-kettőre a Parlament előtt találtam magam, sok ezred magammal, majd a Bródy Sándor utcában húztuk-vontuk egymást, a rendőrök kemény sorfalán próbáltunk átjutni a Rádióba. Aztán eldőrdült az első lövés is, megszületett az első halott, harctér alakult ki a Rádió épülete és a szemközti házak alagsorába húzódo tüntetők között, akiknek a fegyvere néhány kiskatonától kapott dobtáras géppisztoly volt, alig néhány lövedékkel...”¹⁹*

17 A tanú levelet küldött intézményünknek, amely 2016. október 6-án érkezett meg. Személyes beszélgetésre nem volt lehetőségem. 1956-ban 5 éves volt.

18 Az interjú 2016. szeptember 30-án készítettem a tanúval, aki egy kéziratába is betekintést engedett. Ebben ő is az 1956-os eseményeket „boncolgatja”, forrás hiányában azonban nem tudja megjelölni.

19 MOHAI 2016.

Az előbb olvashattuk, hogyan csöppent bele tanúnk fiatal felnőttként a budapesti események közepébe, de arról sem szabad elfelejtkeznünk, hogy magyar katonák is tartózkodtak Budapesten vagy pont az események kitörése végett vezényelték őket oda. Erről mesélt K. István²⁰ is, aki ekkoriban töltötte kötelező sorkatonai szolgálatát: „1955. november 4-én vonultam be Ercsibe, mint sorkatona. És utána elkerültem Miskolcra kiképzésre, onnan és azok már mondták, hogy balhé van Pesten. Megindultak a diákok. Utána éjjel hát este fele a laktanyában már riadó volt, a gépkocsik már vonultak ki a Riadó térre. Akkor én, akkor én nem kerültem föl Budapestre.” (K. ISTVÁN, 1)

A tanú visszaemlékezett arra is, hogy hogyan foglalták el a szovjetek a magyar fővárost, illetve, hogy hogyan jutott haza onnan. „...november valamikor 1-je körül vittek föl minket Budapestre, Honvédelmi Minisztériumba. Ott voltunk és november 4-én újból megszállták a szovjetek a Budapestet, mi a Honvédelmi Minisztériumba voltunk. És minket ott fegyvereztek le. Hajnal 4 óraker jött egy telefon, a magyar alezredes fogta magát, kitűzte...a fehér zászlót...A zászlót az ablakba és már az első szovjet harcokcsi jött is be az utcába és jöttek sorba. Ráfördítették a harcokcsinak a csöveiket az ablakokra és az első rádiós szovjet katona jött fel a terembe.” (K. ISTVÁN, 1)

„Ott tisztoktól kezdve, a katonákig, ott mindenkinek le kellett rakni a fegyvert. A folyosóra, ott mindenkit ott fegyvereztek le a szovjetek és utána mindenkit kiengedtek, sorkatonákat, mindenkit elengedtek, minket nem bántottak, csak a derékszjünk maradt. Utána kiengedtek bennünket az utcára, akkor voltam az utcán, még volt az a nagy harcok, ott bujdosunk az utcán.” (K. ISTVÁN, 1)

A tanú Kísszentmiklóson lakott, november 4-e után hazaútja sem volt egyszerű: csónakon és gyalog jött több társával, sokszor étlen-szomjan bujdosva. Sem ők, sem rokonaik nem tudták, hogy hazajutnak-e vagy sem, mi lesz velük. Hosszú, nehéz út után végül szerencsésen hazajutottak társaival együtt.

Budapesti élményeiről továbbiakat is mesélt a tanú. „Voltak meleg... pillanatok Budapesten. Mondom, mer minden ablakból lőttek, csattogtak a fegyverek... Láttam sok civil halottat, katonát, mindent. A kirakatok kiégve, ó hát itten, csúnya munka volt az. Hát sajnos mondom mink megmenekültünk, én nem harcoltam, én senkire nem lőttem. Én rám se lőttek rám, mer ha rám lőttek volna, akkor biztos nem itt ülnék. ...minket a szovjetek lefegyvereztek, csak a derékszj meg az a rossz ruha meg a vászonszárú csizma volt a lábunkon, semmi más. Hát se kaja, semmi nem volt, hát ez így volt. Hát gyalog jöttünk onnan hazáig, nem tudom már, azt hiszem 10.-e körül értünk haza, gyalog arra Piliscsaba meg mit tudom én, arra a hegyekbe jártunk. Úgy bizony. Gyalog jöttünk haza, ilyen hólyagok voltak a talpunkon a csizmába. Jöttünk körösztil a határban, az utolsó éjszaka Pusztaszabolcson, ott hívtak be bennünket egy házhoz, ott aludtunk Pusztaszabolcson, azt úgy jutottunk haza...” (K. ISTVÁN, 2-3)

A fentiekből is láthatjuk, hogy mind Budapesten, mind a vidéki területeken meglehetősen gyorsan történtek az események egymás után, így várható volt az is, hogy vidékre is viszonylag gyorsan meg fognak érkezni a hírek. Ebből következik, hogy a forradalom kitörésének híre hamar megérkezett városunkba is, a helyi lakosok azonban csak fokozatosan szereztek róla tudomást.

Erről tanúskodik Jakóné Fekete Teréz²¹ visszaemlékezése is: „1956 októberében 18 évesként negyedik gimnazista voltam, tanulója a sztálinvárosi realgimnáziumnak... Bár volt otthon rádió, 1956. október 23-án mégsem értesültünk a budapesti eseményekről. Csak 24-én. Ezen

20 K. Istvánnal személyes találkozásra nem volt lehetőségem, hangfelvételt küldött részemre 2016. szeptember 27-én a könyvtáron keresztül.

21 Jakóné Fekete Teréz a könyvtár számára adta át kézzel írt visszaemlékezését 2016 szeptemberében. A felhívás kapcsán személyesen nem tudtam vele beszélni. Az 1956-os események idején 18 éves volt.

a napon reggel, negyed 8 tájban az óvárosi tanácsházzal szemben lévő buszmegállóhoz igyekeztem. Iskolába indultam. Csodálkoztam, hogy a tanácsház épületére felszerelt „hangos bemondó”-ból furcsa hangok hallatszottak: kiabálás, sikoltozás, jajgatás, még lövöldözés is. Különösnek tartottam, hogy a megállóban várakozó emberek szinte dermedten álltak, a szokástól eltérően nem beszélgettek egymással. Nem tudtam elképzelni, mi történt? A tanterembe érve aztán mondták az osztálytársaim, hogy Budapesten kitört a forradalom, vége lett a Rákosi-rendszernek. Mindezt nem nagyon értettem. Bár eszembe jutottak az 1848-as forradalom eseményei.” (JAKÓNÉ, 1)

Klein Andrásval visszaemlékeztünk a Vasműs munkástanácsok megalakulására is, illetve az általuk végzett munkára: „... a gyárba mi történt 56-ban... És hát ugye itt az történt, hogy itt is belül létrejöttek a munkástanácsok. A munkástanácsoknak meg voltak a különféle intézkedései, ami természetesen az akkori szakszervezeti vezetésnek, a budapesti döntéseiről - amit a pár nap alatt ott lehetett csinálni - ahhoz abszolút kapcsolódtak. De nagyon fontos volt ebben két olyan szempont, mint az, hogy a káderanyagot, azt mindenkinek vissza kell adni a kezébe, hiszen mindenkiről vezettek mindent. Az első döntések egyike volt, hogy embereket fel kell szabadítani, olyan módon, hogy mindenki kapja vissza a kezébe, ezeket a róluk vezetett vagy leírt dokumentumokat. A másik ilyen fontos volt, hogy nagyon sok munkájuk benne volt az embereknek a gyárba, a gyár felépítésébe, hogy meg kell védeni a gyárat... Főleg olyan szempontból is, hogy mondjuk egy kohó falán állandóan folyik a víz, tehát úgy van a hűtés. Na, most ezt a rendszert leállítják, felrobban az egész. Tehát olyan veszélypontok voltak vagy mondjuk egy erőműi résznél, hiszen az erőművek nemcsak a gyárat látták el energiával, hanem ellátta a várost is természetesen fűtőenergiával is meg villamos energiával is.” (KLEIN, 5-6)

A Vasműs Munkástanácsoktól jutottunk el oda, hogy természetesen minden üzemben, intézményben szerveződtek tanácsok. Igaz volt ez a vasúti dolgozókra, akikre pedig Klein Andrásnak édesapja révén egyenesen rálátása volt: „a vasútállomáson, ott is szerveződött munkástanács. Vasúti Munkástanács.... amiket ott tűztek ki maguk elé a vasutasok, hogy meg kell védeni a vasútvonalakat.” (KLEIN, 6)

Erdélyi József, noha budapesti lakos volt, beleszólt a dunapentelei eseményekbe, mivel éppen helyi rokonainál volt látogatóban. 1956-ban 8. osztályos diákként tartózkodott városunkban, és elmesélte, hogy aggódva figyelték a budapesti híreket, illetve, hogy mi történt október 25-én a szovjet emlékmű ledöntésekor: „... már gyülekeztek az emberek, valami készült és egyszer csak egy teherautó állt meg ott, a platójáról emberek ugrottak le. Na, most az emberek azok nem nyitották ki a kaput... hanem ugrották keresztül a kerítést. Na, most ott volt a szovjet emlékmű ugye, akkor csillagot egyből törték le a csillagokat. Na, most amikor evel elkészültek, akkor jött egy olyan dömper és - egy ilyen nyitott dömper, nem tudom, ilyen négyhengeres motor volt benne vagy nem tudom - szóval egy dömper és láncsal megkötötték azt a - volt ott az az emlékmű - és láncsal megkötötték. Na, most nekiesett a dömper, nem sikerült, még egyszer nekiment, megmozdult, nem sikerült. Harmadszorra sikerült ledönteni...” (ERDÉLYI, 3)

Az emlékmű ledöntésére emlékszik Jakóné Fekete Teréz is, aki édesanyjával indult október 25-én a Bartók előtt tartandó nagygyűlésre. „A kellő időben elindultunk a buszmegállóhoz. Amikor a Petőfi utcai gyógyszertár elé értünk, akkor pillantottuk meg azt a nagy létszámú, hangos, ujjongó tömeget, amely a Magyar úton lévő szovjet emlékmű előtt állt. Már sötétedett. Ezért világitották meg a kirendeltség épületéről az emlékparkot. A műemléket éppen ekkor húzta le egy dömper a ráerősített kötél segítségével. Közben kiabált, tapsolt a tömeg. Majd elindult a város felé.”

A visszaemlékezésből azt is megtudjuk, hogy ez az a tömeg volt, akik először kértek a laktanyából fegyvert. Teri néni édesanyjával odaért ugyan a gyűlésre, de elkéstek, így hátul kaptak helyet. Ekkor jelentették be azt is, hogy buszokkal Pestre lehet menni, harcolni, sokan el is indultak oda. Tanúnk családjával másnap hallotta, hogy tragédia történt a laktanyánál. (JAKÓNÉ, 3-4)

Nem feledkezhetünk meg Nagyéri Károlyról és szerepéről sem, akivel kapcsolatban ugyebár a források eltérően nyilatkoznak. Itt kívánnék kitérőt tenni, és szólni arról, hogy míg egyes forrásokban az szerepel, hogy már október 25-én lövett a laktanya elé vonuló tömegre, másokban azt olvashatjuk, hogy nem történt ilyesmi vagy éppen azt, hogy figyelmeztető lövéseket adatott le a tömeg feje fölé. Október 25-e eseményeire talán ez utóbbi a legelterjedtebb álláspont napjainkban, kiegészítve azzal, hogy elsőként a tömegből, egy nem azonosítható személy adott le lövéseket, majd a halálos, és kevésbé súlyos sérülések abból keletkeztek, hogy a figyelmeztetésként kilőtt lövedékek fákat és villanyvezetékeket sértettek meg, a baleseteket pedig a potyogó törmelék okozta 5 fő esetében.

Erről bővebben a Budapesti Ügyészeti Nyomozó Hivatal által kiadott határozatban olvashatunk, mely részletesen tartalmazza Nagyéri Károly október 25-i intézkedéseit. Az iratból is kiderült, hogy a nyomozati munka során feltárták, hogy a laktanyából többen is – engedély nélkül – kézifegyverekből lövéseket adtak le a polgári lakosságra, így okozva 3 ember halálát. Személyazonosságuk nem megállapítható, ahogy arra sem találtak semmi utalást, hogy a fegyverhasználatra Nagyéri szólította volna fel az embereket. Emellett a dokumentumban szerepel az is, hogy minden kétséget kizáróan megállapították, hogy Herke József főhadnagy kézigranátokat dobott az emberek közé, így okozva két további súlyos sérülést. Ellene büntetőeljárást nem kezdeményeztek, mivel 1981. október 10-én elhunyt. A dokumentum záró soraiban olvasható, hogy Nagyéri Károly nemzetközi büntetőjogba ütköző és emiatt el nem évülő bűncselekményt, súlyos jogsértést nem követett el, illetve annak elkövetésére nem adott utasítást, így az ellene folytatott nyomozást megszüntetik. (NYOM. I/1. 16.008/1993. SZ. HAT., 1-4)

Folytatnám az események visszaemlékezések alapján történő bemutatását. Klein András így látta a laktanyánál lezajlott október 25-i eseményeket: *„a laktanyának az akkori parancsnoka, akit ugyan lefogtak a legelején, mert a legelején, mikor a laktanyához levonult innen a Bartók elől a felhergelt tömeg vagy nem tudom, én minek nevezem, levonult és akkor ő lövett, mert fegyvereket akartak. Lövett, később aztán rá pár napra meg átadta a laktanyát. Föliülről ugye nem kapott parancsot, semmit. Ráadásul ő egy olyan helyzetbe került, hogy itt fönt a városban volt a családja. Három gyerek és neki ezt is végig kellett gondolni, hogy akkor mi lesz a családdal, ugye.”* (KLEIN, 6)

A helyi VOLÁN a telepről is vittek el autókat. A frissen megalakult forradalmi Munkástanács ülésén kijelentették, hogy a VOLÁN telep őrzéséről gondoskodni kell. Kerekes Ferenc vezető több gépkocsivezetőt jelölt ki, hogy 12 órás váltásokban lássák el ezt a feladatot. Ilonkay József²² volt az egyik gépkocsivezető, aki Schilling Antallal együtt néhány évvel korábban – katonaságtól való leszerelésük után – került a céghez Budapesten keresztül. Kettejük vezetése alatt szerveződött meg a védelem.

²² Ilonkay József veje vette fel velem a kapcsolatot, a visszaemlékezést pedig e-mailben kaptam meg tőle 2016. szeptember 23-án, gépelve. Az események idején kollégájával együtt a 20-as éveikben jártak.

„Kerekes Ferenc igazgató... megbízott engem és Schilling Antalt, hogy legyünk őrparancsnokok a VOLÁN telepen 12 órás váltásban, vegyünk át 5-6 puskát a rendőrségtől történetekkel és a sofőrök bevonásával gondoskodjunk a vagyoni őrzéséről, raktározási megbízást is kaptunk. A rendőrségtől is kaptunk írásbeli megbízást az őrzési feladatokra és elhoztuk a puskákat.” (ILONKAY, 1)

A tanú szerint semmilyen esemény nem történt hetekig, majd arról ír, hogy a forradalom végnapjaiban ő is látta a szovjet repülőket.

Erdélyi József mesélte azt, hogy egyszer egyik barátjával „rázós” helyzetbe kerültek: az egyik útegnél, mely Perkáta irányában volt felállítva és épp nem őrizte senki, a barátjával, puskaporral játszottak. Nemsokára azt vették észre, hogy egy szovjet gépkocsi közeledik feléjük, a találkozást elkerülni pedig már nem tudták. A tanú elmondta, hogy egy katona ki is szállt az autóból, majd fegyvert fogott rájuk, életüket pedig a szerencsének köszönhetik: a másik az autóban utazó katona leintette az elsőt és továbbhajtottak.

November 4-e, Magyarország és így városunk megszállása a helyieket is érzékenyen érintette természetesen. A szovjetek bejövetelére így emlékezett vissza Erdélyi József: „Na, most mielőtt bejöttek... az oroszok, hát emlékszem rá, hogy hát ugye a város különböző pontján állították fel ilyen ágyúütegeket. ...amikor bejöttek, 4, 4 gép keringett itt a város fölött. Na, most lehetett látni a tüzes csíkokat, amit a repülőgépről lőttek lefelé. Na, most a földről is lőttek föl, ahogy így keringtek a város fölött. Édesapámmal, húgommal... néztük meg, ilyen gangszerség volt nekünk a lakásunknál és onnan pont rá lehetett látni.” (ERDÉLYI, 3)

Klein András is emlékszik arra, mikor a szovjetek elfoglalták Budapestet, majd az egész országot, így természetesen erről is beszélgettünk. „Innen a városból, az akkori városi vezetés úgy döntött, hogy tárgyalásokat folytat a szovjet csapatokkal, mielőtt támadást kezdeményez. Tudták az oroszok, hogy itt miután magyar laktanya volt, itt van olyan hadászati erő, amivel nagyobb ellenállást lehet kifejteni..., mint más helyeken.” (KLEIN, 6)

„De hát miután a tárgyalások ott Dunaföldvárnál nem jártak sikerrel és már érezhető, illetve már tudták pontosan, hogy itt már megindul a támadás. Ez 6-án este, tehát november 6-án este vagy késő délutáni órákban már repülőgépes felderítés volt. Több MIG jött a város fölé, géppuskáztak, de csak azért, mert innen letről is elkezdték lőni őket mindenféle fegyverrel, ami éppen volt.” (KLEIN, 7)

Miután a szovjetek elfoglalták városunkat az ellátás napokig megoldatlan volt, nem volt mit enni, sőt az emberek az utcára sem mertek kilépni. Katonaviselt, bátor emberek voltak, akik igyekeztek az inségen enyhíteni, ahogy csak tudtak. Köztük volt Klein András édesapja is, aki korábban a francia idegenlégiónál szerzett kiképzést és szerencsésen megjárta a II. világháború borzalmait is. „...apám az úgy volt vele, hogy miután ő ugye a II. világháborút végigélte, sokat éheztek. Tudta, hogy mi az, hogy éhezés. A város ellátása tulajdonképpen 4-5 napig szinte megoldatlan volt. Nem volt mit enni. És akkor az egyik barátjával, aki mozdonyvezető volt, fogták magukat és elmentek élelmiszert. Tudták, hol vannak Fehérváron a raktárak és hoztak a városnak élelmiszert és kiosztották a lakosság körében. ... tudta, hogy itt valami segítséget kell hozni, mert itt baj lesz. Mert itt éheznek az emberek, a gyerekek. ...azt hiszem talán két alkalommal mentek el. Vagont kapsoltak egy mozdony után, meg volt egy olyan kocsis mögöttük mindig ahol sajnos most idézőjelben mondom vagy jól, nem tudom, ahol a saját maguk védelmére is be voltak rendezkedve.” (KLEIN, 7)

November 7. után már az egész város szovjet megszállás alatt volt, sokan a pincékbe menekültek, priccseket készítettek, mint megtudtam. Voltak, akik csak később mentek le, úgy vélték, hogy nem szükséges korábban. Klein Andrással ekkor történt egy megrázó esemény: „... apám mondja, hogy te hát a földön nem lehet megágyazni, kell ahhoz téglá alá... Két utca között sok téglá és nekem mondja, hogy szaladj ki, hozz egy párat. Kiszaladtam, de közben jöttek a repülőök. Hát apám azt gondolta nyilván, hogy jó egyszer eljöttek, felderítették, lötték őket, visszamentek. Igen, de jöttek újra. Én meg pont kint voltam, mikor történt. Hát mellettem, mit mondjak, egy olyan fél méterre csapódott be egy sorozat. És hát még most is borzongok... A téglaportól semmit nem láttam. Eldobáltam persze a téglákat, amivel akartam befelé menni. De addigra apám is, miután hallotta, hogy jönnek, rohant ki. Hát apám tárt karokkal várt... Mondta ő háború viselt és gondolhatta volna, hogy még egyszer visszajönnek később.” (KLEIN, 7-8)

Ilonkay József a későbbiekben „került” incidensbe több társával: mivel építkezés is folyt a VOLÁN telepen, jelentették, hogy szükség lenne ajtóra, de se készen nem volt, se faanyagot nem találtak hozzá, ezért bemondásos alapon egy elhagyott és már nagyrészt széthordott honvédségi barakk egyik ajtaját akarták beszerezni. Ilonkay több társával el is ment, hogy ajtót „szerezzen”, azonban ott fegyveres katonákkal találták magukat szemben – a város pedig már ki volt plakátozva, hogy minden lopást halállal büntetnek. Azonnal letartóztatták őket és a régi tanácsház pincéjébe kerültek kihallgatásra, illetve fogságba. Néhány órával később Kerekes Ferencnek sikerült őket igazolnia, így kiszabadultak.

Ugyan Ilonkay ekkor hazamehetett –és ezzel a bekezdéssel már nagyrészt rákapcsolódunk a megtorlás eseményeire is – de néhány nappal később rendőrök keresték fel otthon, őrizetbe vették és azzal vádolták, hogy a VOLÁN telepről eltűnt egy nagy értékű villanymotor. Innen szóljon a tanú visszaemlékezése: „A Dózsa György úti rendőrségen három „kihallgatóhoz” vittek be, ahol minden bevezetés nélkül gumibottal úgy megoverték, hogy a karjaim és a mellem tiszta kék-zöld duzzanat volt. Innen a rendőrségi épület posta felőli sarkán kialakított első emeleti ablaktalan, szellőzetlen sufniából kialakított fogdahelyiségbe vittek, Schilling Antalt is behozták... A legfeljebb 12 m²-es teremben 18-an, mint a barmok beszorítva, áporodott bűzben, a bezárt ajtón csak egy lyuk volt, ahova felváltva mentünk levegőt szippantani. A helyiségben váltva aludtunk, csak minden második ember tudott fekiüdni, mert hely hiányában a többinek állnia kellett.” (ILONKAY, 2)

Ki nem hallgatták őket, Ilonkay feleségével mindössze egyszer tudott néhány percet beszélni; majd hetekkel később Schilling Antallal együtt egy székesfehérvári börtönbe kerültek. Itt rendben volt az étkezés és a fekhely is, azonban továbbra sem került sor a kihallgatásukra. Két hónap után került sor a tárgyalásra, amelyen bűncselekmény és bizonyíték hiányában felmentették őket. Végül szabadon bocsátották őket; Ilonkay tovább dolgozott a VOLÁN-nál, mint később kiderült többen is kiálltak mellette. Évekkel később átment a Vasműbe, illetve képezte magát, végül megbecsült munkaerőként vonult nyugdíjba.

6.3 Emlékek az 1956-es események utóhatásairól

A forradalom leverése után megkezdődött a megtorlás időszaka városunkban is. Voltak, akiket – mivel egyáltalán nem vettek részt az eseményekben – ez nem érintett igazából. Lehet, hogy láttak-hallottak valamit, az is lehet, hogy nem, mindenesetre mind a mai napig vannak olyanok, akik nem szívesen beszélnek ezekről az évekről.

Városunk katonai parancsnokát, Nagyéri Károlyt, 1957. május 23-án ítélte el a Budapesti Katonai Bíróság *népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette* miatt. Az ítélet 1957. augusztus 23-án kelt jogerőre a Legfelsőbb Bíróság döntése alapján. Büntetése a következő volt: életfogytig tartó börtönbüntetés, 8 évig egyes állampolgári jogai gyakorlásától való eltiltás, teljes vagyonának az elkobzása, valamint rend- és díszjeleinek elvesztése. Ezt az ítéletet egy 1989. évi törvény alapján semmisnek kell tekinteni. Büntetéséből 5 év, 5 hónap és 3 napot töltött ki. (KNT. V. 65/1989.)

Erdélyi József is beszélt arról, hogy mi történt a forradalom után, főként arról, hogy mind családi, mind ismerősi körében voltak olyan személyek, akik elhagyták az országot. *„Egyébként két unokatestvérem is kiment '56-ban. Az unoka bátyám utolsó éves teológus volt Egerben, katolikus papnak készült, és már reverendában járt, de kint kivetkőzött, megnősült. Neve: Babanits István volt. Egy lánya született kint. Testvérhúga szintén kiment a férjével együtt, két fiúk született, többször jártak itthon. Babanits Éva még él Kanadában, de már 80 éves, és azt mondta már többet nem jön haza.”* (ERDÉLYI, 1)

Klein Andrással is szóba került, hogy mi történt 1956 után. Ahogy említettem édesapja a szovjetek bejövetele után igyekezett élelemhez juttatni a várost, ezért később meghurcolták. Ismerősei között is volt olyan, akit börtönbüntetésre ítéltek. *„... a perek elkezdődtek 56 után, akkor bizony elővették az embereket és hát így édesapámat is persze, de a barátomnak, akit a 9-ben laktak az édesapját, Kozma Ferencet...”*

Hát nagyon meghurcolták. Az első perben még nem tudtak rájuk bizonyítani sok mindent, de az 59-es perben, aminek sajnos a jegyzőkönyv vagy az iratanyagához nem fértünk még mindig hozzá, mert én úgy tudom, hogy 58-ig van csak felszabadítva az a jogi történeti dokumentum rész. Pont azért talán csak eddig, mert, hogy utána is még nagyon sok éven keresztül folytak a perek. Volt, akit pl... 63 körül ítéltek el. És hát ennek a vasutas pernek, ... ahol a végső döntéseket meghozták, ... a Kozma Ferencet, azt 14 évre ítelték el. Hát nem volt egy könnyű időszak. Ugye, miután itt vasutas családok voltak, mondom majdnem egy helyen, tehát ahogy tudunk, mindenki segített persze meg minden azoknak a családoknak, aki ilyen helyzetbe került.” (KLEIN, 8)

Fentebb említettek mellett beszélgettünk Borhi Annáról is, akit részvétele miatt szintén meghurcoltak, azonban mivel a városban sokan szerették őt, mindenki ott segített rajta, ahol tudott – köztük Tapolczai Jenő tanácselnök is. Anna a későbbiekben elkerült a városból és filmrendezéssel kezdett foglalkozni: főként dokumentumfilmeket készített, köztük olyat is, amely városunkat mutatta be; egyik utolsó filmjében a tanúnak is volt szerencséje segíteni munkáját.

Nemcsak Erdélyi József ismertségi körében voltak olyanok, akik elhagyták az országot, hanem Klein Andrásék lépcsőházában is: *„És hát, hogy mondjam, nagyon sokan elmentek a lépcsőházból persze. Kimentek ugye nagyon sokan a városból is. Sokakkal, sokak úgy jártak, mondok egy példát a Sándor család például, ahol az édesapa egy nagyon értelmes ember volt, ő korábban - vissza lehetne keresni az akkori Hírlapokat - a sakkfeladványokat mindig ő írta a lapba. És ahogy ilyen helyzet jött és még ki lehetett menni, mondta a családnak, hogy menjenek ki... az édesapjuk az kiment Amerikába... Ha jól emlékszem talán a ,70-es évek közepén az édesapa kivítette az egész családot...”* (KLEIN, 8)

Mohai Lajos a forradalomról és az 1956 utáni időszakról: *„...nem is a fegyveres harcokról szól, hanem arról, hogy hogyan próbáltuk kihasználni ezt az ötvenhatos lehetőséget arra, hogy gazdaságilag megreformáljuk a dolgokat, hogy lazítsunk azon az egész szorításon,*

ami tulajdonképpen a tehetséget nem engedte kibontakozni, ami lakásokhoz nem engedett jutni, olyan embert, aki nem párttag volt. Tehát egy emberibb körülményt próbáltunk annak ellenére, hogy már a ruszlik ugye itt voltak...Tehát egy óriási sztrájkmozgalom indult meg december 31-ig, amíg le nem tartóztatták az országos munkástanács elnökét és nem ítélték... Megpróbáltuk egy csendes polgári elégedetlenséggel kiharcolni magunknak azt az eredményt, amit legalább gazdaságilag meg tudunk oldani.” (MOHAI, 1)

7. A téma további kutatási lehetősége

Jelen tanulmányban bemutatott téma további kutatási lehetőségeket is magában rejt. Ezek közül az első és legfontosabb az oral history kutatásában való részletesebb elmélyülés és képzés után, további felhívások meghirdetése a város lakói számára, valamint interjúk készítése a jelentkezőkkel.

Emellett ki lehet bővíteni a kutatást a környékbeli kisvárosokra, falvakra, belevonva az ott lakókat is, majd az összegyűjtött emlékeket, interjúkat különféle szempontok alapján dolgozhatjuk fel. Ahogy már említettem is, az oral history páratlan és bő forrásanyagot kínál a kutatóknak, amennyiben a megfelelő interjúalanyok kerülnek kiválasztásra és a megfelelő kérdéseket tesszük fel számukra.

A kutatás témáját is lehet bővíteni, pl. azzal, hogy belevesszük a II. világháború utáni életet és azt, hogy milyen volt az 1950-es években élni, ahogy ez részben meg is történt a „1956 – *Ahogy én láttam*” című felhívásban.

Az anyaggyűjtés, interjúkészítés és azok feldolgozása után pedig szervezhetünk előadásokat, iskolai csoportoknak foglalkozásokat a témával kapcsolatban, de kiadvány is készülhet a kutatás eredményeiről.

Irodalomjegyzék

1. ERDŐS F. 2015: Sztálinváros – Dunapentele nemzetőrei 1956-ban. In: Nemzetőrjelvény – Tanulmányok az 1956-os nemzetőrségről 2009-2013. Szerk.: BOKODI-OLÁH G. Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa (1956 NHT), Budapest. Online: <http://mek.oszk.hu/14000/14055/14055.pdf>, 2017. április 28.
2. ROMSICS I. 2000: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, Budapest.
3. ZECHER J. (szerk.) 1998: Sztálinváros '56. Dunatáj Kiadói Kft., Dunaújváros.
4. ZECHER J. (szerk.) 2000: Megtorlás. Dunatáj Kiadói Kft., Dunaújváros.

Felhasznált források

Levéltári források

5. Budapesti Katonai Bíróság KNT. V. 65/1989. ügyszámú irata Nagyéri Károlyról, másolat.
6. Budapesti Ügyészségi Nyomozó Hivatal Nyom. I/1. 16. 008/1993. számú határozata a Nagyéri Károly ellen folytatott nyomozás megszüntetéséről, másolat.

Interjúk

7. ERDÉLYI József visszaemlékezése az „1956 – Ahogy én láttam” című felhívás keretén belül. Gyűjtötte: Intercisa Múzeum (Kronászt Margit), Dunaújváros, 2016.
8. F. István visszaemlékezése az „1956 – Ahogy én láttam” című felhívás keretén belül. Gyűjtötte: Intercisa Múzeum (postán érkezett), Dunaújváros, 2016.
9. ILONKAY József visszaemlékezése az „1956 – Ahogy én láttam” című felhívás keretén belül. Gyűjtötte: Intercisa Múzeum (Kronászt Margit), Dunaújváros, 2016.
10. JAKÓNÉ Fekete Teréz visszaemlékezése az „1956 – Ahogy én láttam” című felhívás keretén belül. Gyűjtötte: József Attila Könyvtár, Dunaújváros, 2016.
11. K. István visszaemlékezése az „1956 – Ahogy én láttam” című felhívás keretén belül. Gyűjtötte: József Attila Könyvtár (Oláh Bernadett), Dunaújváros, 2016.
12. KLEIN András Miklós visszaemlékezése az „1956 – Ahogy én láttam” című felhívás keretén belül. Gyűjtötte: Intercisa Múzeum (Kronászt Margit), Dunaújváros, 2016.
13. MOHAI Lajos visszaemlékezése az „1956 – Ahogy én láttam” című felhívás keretén belül. Gyűjtötte: Intercisa Múzeum (Kronászt Margit), Dunaújváros, 2016.

Internetes források

14. HORVÁTH T. 2016: A Rákóczi adó.
Online: <http://htomi77.blogspot.hu/2016/11/lii-rakoczi-ado.html>, 2017. április 28.
15. KIRÁLY B. 2004: 1956 – a szabadságharc katonapolitikája c. előadása.
Mindentudás Egyeteme, 2004. október 25. Online elérhető videó és szöveges változat: <http://mindentudas.hu/el%C5%91ad%C3%A1sok/tudom%C3%A1nyter%C3%BCletek/b%C3%B6lcs%C3%A9szettudom%C3%A1ny/138-t%C3%B6rt%C3%A9nelemtudom%C3%A1nyok/6087-1956-a-szabadsagharckatonapolitikaja.html>, 2017. április 28.
16. MOHAI L. 2016: Zászlót készíteni 1956 emlékére – trikolor.
Online: <http://duol.hu/dunaujvaros/zaszlot-kesziteni-1956-emlekere-trikolor-1795661>, 2017. április 29.
17. TARJÁN M. T. é.n.: 1955. október 26. - Ausztria belép a semleges államok sorába.
Online: <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1955-oktober-26-ausztria-belep-a-semleges-allamok-soraba/>, 2017. június 26.
18. VÁMOS GY. 2010: A Szabad Európa Rádió és a magyar forradalom, 1956. In: História Történelmi Magazin, 2010/09-10.
Online: <http://www.historia.hu/userfiles/files/2010-0910/Vamos.pdf>, 2017. április 28.

A 105. számú IV. Béla Cserkészcsapat zászlajának restaurálása¹

Paálné Bakó Edit
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
pbako.edit@gmail.com

A Dunaföldvári cserkészcsapat története

A csapat 1920 szeptemberében alakult Sugár Gyula római katolikus tanító parancsnokságával. A tagok a polgári fiúiskola tanulói közül kerültek ki. A csapat parancsnokát 1922-ben elhelyezték Dunaföldvállról, így egy rövid kényszerszünet következett. 1923 szeptemberében a csapat ismételten megalakult, s a parancsnoki feladatokat újra Sugár Gyula látta el. A csapat összejöveteleit – saját otthon hiányában – a polgári fiúiskolában tartotta. A csapatzászlót 1924. június 29-én cserkészavatással egybekötve szentelték fel a belvárosi plébániatemplomban. Ebben az évben már saját gyülekezési hellyel rendelkeztek, ahol rendszeres csapatmunkát tudtak folytatni. 1926-ban a csapatparancsnok egyéb elfoglaltsága miatt lemondott. Az ideiglenes vezetést Holmár László, majd szeptembertől a vezetői feladatokat Rojkó József polgári iskolai tanár végezte. 1927 nyarára a csapat működése hullámvölgybe került. A lemondó Rojkó helyett Rozonits Sándor római katolikus tanár vette át a vezetői feladatokat. A parancsnok ismét Sugár Gyula lett. A sikeres együttműködés 1929 októberéig tartott. Akkor fájdalmas búcsút vettek a csapat vezetőtisztjétől, akit áthelyeztek.² A szervező bizottság Sárdy János római katolikus tanítót nevezte ki vezető tisztté, aki korábban cserkész volt. A visszaemlékező szerint igen nagy buzgalommal látott hozzá a feladatokhoz. A cserkészmozgalom 1948-as betiltásával Dunaföldváron is megszűnt a csapat működése.³ A rendszerváltás után, 1991-ben Papp Zsolt pedagógus újra alapította a 105. sz. IV. Béla Cserkészcsapatot.

1993 januárjában Borzavári László egy igen rossz állapotban lévő cserkészzászló restaurálásával keresett meg, mely a fent említett cserkészcsapat eredeti csapatzászlaja volt. Az ereklyét Lemmer Lászlótól kapta, aki – miután betiltották a cserkész mozgalmat – összehengergetve egy fadobozban, titokban őrizte.

105. sz. IV. Béla Cserkészcsapat zászló leírása.

Tulajdonos: 105. sz. IV. Béla Cserkészcsapat.

Készült: 1924.

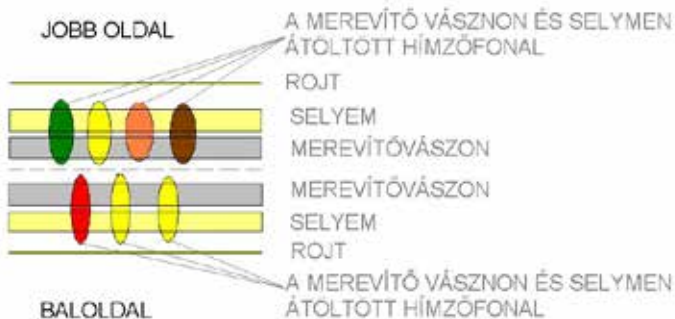
Mérete: 99×66 cm.

1 Ezúton szeretnék köszönetet mondani Illyés Endréné Ötvös Tündének a szöveg lektorálásáért.

2 A fenti adatok Lemmer László, korabeli csapattag szóbeli visszaemlékezéséből állítottam össze, melyet Papp Zsolt a cserkészcsapatot újra alapító parancsnoka jegyzett le az 1990-es évek elején. Itt szeretnék köszönetet mondani Ambrus Mariannak, aki lehetővé tette, hogy a visszaemlékezést 1929-ig bezárólag elolvashassam.

3 1927 és 1935 között kántor-tanító. Több mint tíz évig élt Dunaföldváron. 1936-tól az Operaház ösztöndíjasa, majd 1938-tól állandó tagjává nevezték ki. (www.szineszkonvytar.hu/contents/p-z/sardyelet.htm, hozzáférés: 2017. május 16.)

A dunaföldvári csapatzászló vajszínű selyemripszából készült. Kétoldalas, kétlapos, mindkét lap külön lenvászon merevítő béléssel. A díszítő hímzéseket a selymen és az azt alátámasztó merevítő vásznon keresztül öltötték át. Az alapanyaghoz passzoló vajszínű selyemrojttal szegték körbe. Rúdhoz való felfüggesztésére fémkarikákat varrtak a zászlóra. A zászló szövetretegei restaurálás előtt (1. Szerkezeti rajz)

1. Szerkezeti rajz a zászló rétegeiről restaurálás előtt

A zászló jobb oldalán tölgyfaággal körbe ölelt cserkészliliom, melynek derekánál a Szent Korona, alatta mondatszalgaban a cserkészjelszó („Légy résen!”) felirat. (1. kép)

1. Zászló jobb oldala

A zászló baloldalán „DUNAFÖLDVÁRI 105. CSERKÉSZCSAPAT” felirat. (2. kép)

2. Zászló bal oldala

A cserkészliliomot hasított lapos öltéssel hímezték. (3-4. kép) A tölgyfaágat ferde lapos öltéssel, a leveleket tüffestéssel, a makk sapkáját csomóöltéssel hímezték. (5-8. kép) A zászló bal oldalán a feliratot és a számot sárga selyem hímezőszállal, domború lapos öltéssel varrták, jobb oldalánál piros szállal kontúrozták. (9-10. kép)

Restaurálás előtti állapot

A zászlót istállóban, faláában szorosan feltekerve rejtegették, több mint 40 éven keresztül. Ennek következtében igen erős fizikai károsodást szenvedett a műtárgy. Poros, koszos, jobb felső sarkánál kb. 15 cm-es átmérőjű sötétbarna, ismeretlen eredetű folt szennyezte a textíliát. (11. kép) A feltekerés következtében a selyem szakadt, töredezett, az alsó hosszanti szélénél öt helyen teljes keresztmetszetében hiányos – feltehetően egérrágás következtében.

A zászló mindkét oldalán korábbi javítás nyomait lehetett látni. A fotókon a bejelölt, számozott részeket selyempótlással javították a sérült alapanyagot. Gyakorlatilag csak a hímezés alatt maradt meg az eredeti hordozó anyag. Jól látható volt, hogy ezeket a javításokat nem egy időben végezték, többféle anyagot használtak (szatént, brokátot). A zászló mindkét oldalán a 4-sel jelölt részt az eredetihez hasonló színű selyembrokáttal pótolták. (12-13. kép)

A javításokat varrógéppel illetve kézi varrással készítették. Több helyen a fellazult selymet, szálakat boszorkányöltéssel fogták le (14. kép). A rojtnak kb. a fele maradt meg, de az is igen szakadt, hiányos, összegubancolódott állapotban.

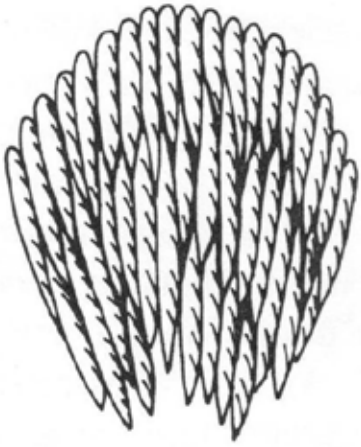
3. Hasított laposöltéssel hímezett liliom

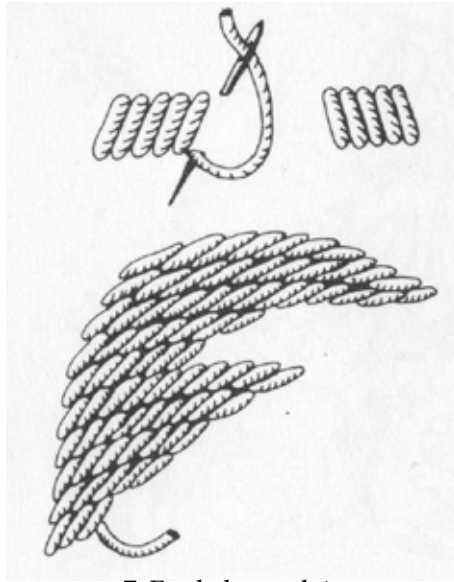
4. Hasított laposöltés

5. A ferde lapos öltés, tűfestés és csomóöltéssel

6. Tűfestés

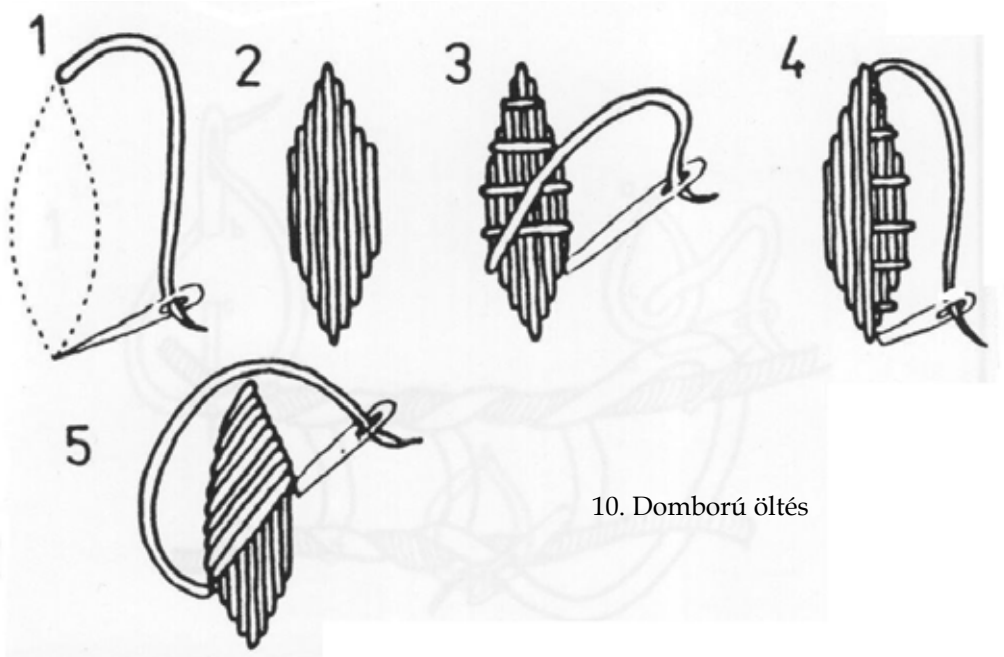

7. Ferde laposöltés

8. Csomóöltés

9. Kontúrozott domború öltés

10. Domború öltés

11. Ismeretlen eredetű barna folt

12. Utólagos pótlások a jobb oldalon

13. Utólagos pótlások a baloldalon

14. Utólagos javítások boszorkányöltéssel

15. Restauráló kereten a zászló jobb oldala

A restaurálás menete

A zászló teljes szétszedésével kezdtem a munkát. Rajzos dokumentációt készítettem, ahol bejelöltem a megszámozott töredékes rojtok helyét. Először a rojtot fejtettem le, majd az utólagos javításokhoz felhasznált különböző selyemanyagokat. A javító boszorkányöltést is ki kellett bontani, mert több helyen összeöltötték a két zászlólapot.

Miután minden utólagos javítást eltávolítottam, láthatóvá vált, hogy az eredeti selyemanyagnak körülbelül kétharmada maradt meg, az is igen töredezett, szakadt állapotban. Az alátámasztó vászon – anyagszerúségéből adódóan – hiányosan és igen szennyezett, pecsétesen ugyan, de körülbelül 90 %-ban megmaradt.

Az eredeti, hiányos, sérült alapselyem pótlását az eredetihez hasonló színű, szövésű és vastagságú selyemanyag alátámasztásával terveztem. Alátámasztáskor a vékony, meggyengült textíliát varrókonzerválással rögzítjük az új anyaghoz. Ezzel a módszerrel az alátámasztó anyag a hiányok pótlásául is szolgál.

Ahhoz, hogy a hímzett selyemlapokat így tudjam javítani, a régi szakadt, pecsétes merevítő vásznat is el kellett távolítani. Mivel a hímzést a vásznon is átöltötték, ezt csak úgy tudtam elvégezni, hogy egy hegyes kisollóval a hímzések szélétől 3 mm ráhagyással körbevágtam a vásznat.

Tisztítás

A portalanítást szárazon, enyhe porszívózással kezdtem, oly módon, hogy a különválasztott zászlólapokat túll közé tettem, s a leggyengébb szívóhatással a textíliák fölött 1-2 cm-rel mozgattam a szívófejeket.

A selyemlapok merevsége, szennyezettsége feltétlenül szükségessé tette a nedves tisztítást. A színes hímzőszálak miatt mosásállósági próbát kellett végezni, melyhez 2 g/liter koncentrációjú Prewocell desztillált vizes oldatot használtam. A vizsgálandó hímzőszálak alá száraz papírvattát, fölé mosószeres vizes papírvattát helyeztem. A baloldali selyemlapon lévő sárga hímzőszál enyhe levérzést mutatott.

A nedves tisztítást is a túllanyagok segédletével végeztem a fent említett koncentrációjú mosószerrel. A jobb oldali lapot (melyen a tölgyfaág és a cserkészcímer látható) vízbe merítéssel moshattam. A túllborítás lehetővé tette a hímzések kíméletes tisztítását. A túll anyagon keresztül enyhe ecseteléssel-tamponálással, mozgatással segítettem a szennyeződés kioldódását. A baloldali zászlólapot a hímzőszálak levérzése miatt nem lehetett bemerítéssel mosni. A selyemlap nedves tisztítását vákuumasztalon, a már említett mosószeres oldattal, ugyancsak két túll anyag között végeztem. Mindkét nedves selyemlapot üveglapon szárítottam, ahol az elmozdult szálakat szálirányba igazítottam.

A rojt tisztítását is szárazon kezdtem, amennyire tudtam „kifésültem” az összetapadt, összegubancolódott szálakat. A mosószeres tisztítást üveglapra fektetve, ecsettel, fésülő mozdulatokkal végeztem. Még nedvesen a helyére igazítottam a szálakat, majd az üveglapon hagytam megszáradni.

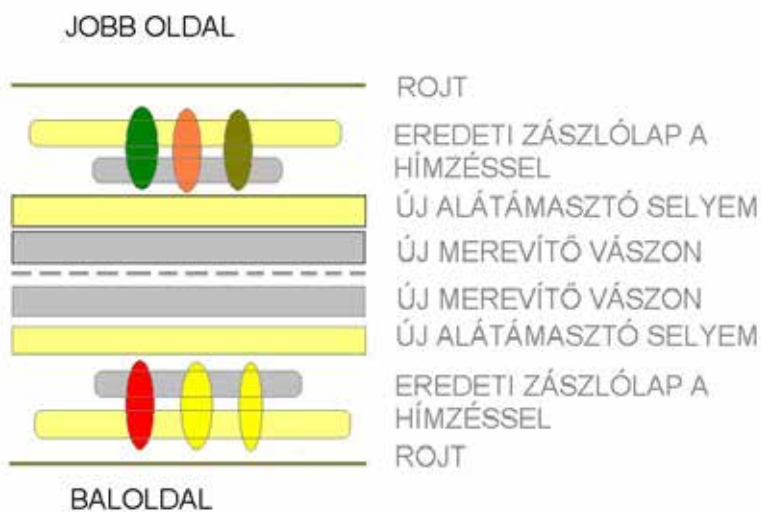
Varrókonzerválás

A megtisztított hiányos, szakadt, foszlott jobb- és baloldali zászlólapok javítása varrókonzerválással, külön-külön történt. Ehhez az eltávolított vászonmerevítő helyett új vászonlapra és a hiányos selyem pótlásához is új selyemanyagra volt szükség. Az új merevítő pamutvászon- és selyemanyagokat kimostam – beavattam – majd üveglapon szárítottam őket.

A zászlólapok restaurálását restauráló kereten végeztem. (15. kép) A kerethez először a vásznat, majd a vászonra a selymet rögzítettem. Erre az alapra került az eredeti megmaradt, hímzett selymzászló-töredék úgy, hogy mindhárom anyag száliránya megegyező irányba futott. Az eredeti zászlótöredéket 5×5 cm-es szakaszos bekockázó fércelő öltésekkel rögzítettem ideiglenesen az új alapra, így elkerülhető volt, hogy elmozduljon a műtárgy. Ez a restaurálás végeztével eltávolításra került.

A varrókonzerválást a műtárgy közepén kezdtem, a hímzések kontúrozásával, majd egyenletesen haladtam jobbra-balra, ügyelve arra, hogy a régi selyem anyag ne hullámosodjon, deformálódjon. A varráshoz az új selyemanyag vetülékszálát használtam. A varrókonzerválásnál a vetülékszálát körülbelül 25 cm hosszban a száliránnyal párhuzamosan kifeszítettem az eredeti selyemanyagon, majd 5 mm-ként a szála merőlegesen átfogó öltéssel összevarrtam az új selyem és vászon alappal. Ezt ismételttem 5 mm-es sorokkal. A helyére igazított lebegő szálakat szintén átfogó öltésekkel rögzítettem az alátámasztó szövethöz. Ebben az esetben a lebegő szálakra merőlegesen fektettem a vetülékszálát (tulajdonképpen ez fogta le a szálakat), majd alkalmaztam az átfogó öltést.

Az elkészült két zászlólapot méretre szabtam, s az eredeti állapotnak megfelelően egymáshoz illesztettem, összevarrtam. A restaurált zászló szövetrétegei az új merevítő vászonnal és az új alátámasztó selyemmel az alábbi rajzon jól látható. (2. szerkezeti rajz)

2. Szerkezeti rajz a zászló rétegeiről restaurálás után

16. Restaurálás után a zászló jobb oldala

17. Restaurálás után a zászló bal oldala

A megtisztított, kisimított rojtot szerettem volna visszavarni, s a hiányokat hasonlóval kiegészíteni. Miután egymás mellé tettem az új és a régi rojtot, nagyon szembetűnő volt a réginek a kopottsága, egyenetlensége. Miután több, mint a felét újjal kellett pótolni, a megrendelővel történő egyeztetés után a zászló teljes egészében új rojtozást kapott. Az eredeti rojtot egy dobozban mellékként visszaadtam. (16-17. kép)

A restaurált eredeti csapatzászló utóélete sajnos szomorú véget ért. A Községi Ház felújítása során eltűnt. Fényképek alapján az eredetinek megfelelően megvarratták a csapat újraalakulásának 20. évfordulójára 2010-ben.

A restaurálás folyamatához felhasznált szakirodalom:

T. BALÁZSY Á.: Múzeumi textíliák mosása Műtárgyvédelem 21 (1992) 153-192.

STALMÁJER A.: A cserkészszövetség országos zászlójának restaurálása. Műtárgyvédelem 25 (1996) 173-178.

V. EMBER M. 1981. Úrihímzés Akadémiai Kiadó Bp. 1981. 57-59.

E. NAGY K.-KRALOVÁNSZKY .-MÁTÉFY GY.-JÁRÓ M. 1993: Textiltechnikák. Budapest, 1993. 168-186.

A hónap műtárgya 2016

Római kori olajos üveg Dunaújvárosból

Buza Andrea
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
buzaandrea@gmail.com

1983-ban Dunaújváros Papsziget nevű részén tereprendezésre került sor. A terület az egykori Intercisa polgári településére esett, ezért a munkálatok előtt feltárássra volt szükség. Ennek során településhez kapcsolódó objektumok (gödörök, tűzhelyek, házrészlet) és sírok is előkerültek. Egyik sír különösen gazdagnak bizonyult, számos melléklet került elő belőle, köztük aranytárgyak, valamint a most bemutatandó olajos üveg.

A középen kihasasodó, orsó formájú, világoszöld olajosüveg hossza 48 cm. Pereme lekerekített, kívülrre és belülrre is visszahajtott. Alja vastag, lekerekített. A hasonló típusú üvegek megjelenése a 3. század végére – 4. század elejére tehető, legkésőbbi példányaik a 4. század végére datálhatók. Hosszúságuk általában 40 cm körüli. Van rövidebb, 15-20 cm hosszú variánsa is. Ilyenek jóval ritkábban fordulnak elő, egyiket éppen egy intercisai sírban találták.

A római üvegek között külön csoportot alkotnak az úgynevezett *unguentariumok*. Számos fajtájuk ismert. Vannak kisebb és nagyobb méretűek, gömbtestűek, hosszúkásak, oldaluk lehetett sima vagy benyomkodással díszített, különböző korszakokban más-más forma volt a divatos, de változatosságuk a bennük tárolt anyagtól is függhetett. Az ilyen üvegekben lévő *unguentum* összefoglaló név volt, evvel illeték a haj- és bőrápoláshoz szükséges olajokat, illatszereket, festékeket. Tehető házakban az *unguentumok* elhelyezésére külön tárolószekrény is volt.

Az *unguentumok* eredetét Plinius *Naturalis historiájában* a perzsákig vezeti vissza. Ez ugyan nem bizonyított, de az valószínű, hogy az ókori keleten használtak először ilyeneket. Készítési módjuk nem volt bonyolult. Általában valamilyen alapanyagba – mely lehetett méz, bor vagy olaj – sajtolták a kívánt anyag – például fahéj, mirha, sáfrány, és még számtalan egyéb más – nedvét, mely által új anyagot nyertek.

A rómaiak szépségápolásáról több korabeli forrás szól. Ovidius *Medicamina faciei femineae* című műve kifejezetten a női arc szépítőszereiről szól. A már említett idősebb Plinius *Naturalis historiájából* is alapos ismerteteket kaphatunk a rómaiak által használt szépészeti alapanyagokról, az *unguentumok* elkészítési módjairól. A bőrápolás alapanyaga a gyapjúból kinyert zsiradék volt, mely ma is elfogadott szer. A tökéletes, hibák nélküli bőr eléréséhez azonban a legkülönfélébb növényi- és állati eredetű, valamint a természetben fellelhető kémiai anyagokat használták fel. Ezek egy része mai szemmel olvasva is kellemes, mint a rózsalevél vagy a füge. Azonban a delfinmáj, fókaszír, madárfészek és a krokodilürülék már elég erős visszataszítást kelthet bennünk. Ez utóbbi Dioscorides, görög orvos szerint eszményi szépítő hatással bír, sőt arra is felhívja a figyelmet, hogy hamisítják is, rizzsel táplált seregély ürülékével.

A római korban az elvárt szépség elérése koránt sem volt veszélytelen. Az arca használt *unguentumokban* gyakran volt ólom, a hajápoláshoz és -festéshez pedig olyan szereket alkalmaztak, aminek nem egyszer kopaszság lett a következménye. Ez jó esetben nem volt tartós állapot, míg újra kinőtt a szerencsétlenül járt nő haja, parókát hordott.

Felhasznált irodalom:

BARKÓCZI, L.: Pannonische Glasfunde in Ungarn. Budapest, 1988.

BARKÓCZI L.: Üvegművesség. In.: Pannonia Régészeti Kézikönyve. Budapest, 1990. 151-166.

R. FACSHÁDY A.: „Forma bonum fragile est...” Szépitkezés a római korban. Budapest, 2013.

SZABÓ K.: Dunaújváros-Sasbérc. Az 1983. év régészeti kutatásai. Régészeti füzetek Ser. I. No. 37. Budapest, 1984.

SZABÓ M.: A római szépségápolás. Debrecen, 1940.

Bronzkori csuklóvédő Iváncsáról

Keszi Tamás
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
keszitamás@gmail.com

2005 nyarán az Intercisa Múzeum megelőző feltárást végzett Iváncsán. A feltárt hulladékgyödrökben a kora bronzkori (kb. Kr. e. 2500-1900) makói és nagyrévi kultúra hagyatékát találtuk meg. Néhány gödörből azonban olyan tárgyak kerültek elő, amelyek a szomszédos régészeti kultúrákra jellemzők. Ezek egyike volt egy négyszögletesre csiszolt, külső oldalán domború, belül egyenes felületű kőlemez, melyet négy sarkán átfúrtak. A lyukak közül kettőnek a széle kitört az igénybevétel során, és a tárgyat már nem javították meg.

Korábbi feltételezések szerint a hasonló tárgyakat íjászok erősítették fel íjat tartó karjukra, hogy a kőlap felfogja a húr csapását – innen az elnevezése. Ma már számos hitelesen feltárt sírt ismerünk, és tudjuk, hogy nem csak férfi, hanem női és gyermek temetkezésekből is előkerültek. Gyakran fordulnak elő a sírokban réztőrökkel együtt is. A mi lemezünk már mérete miatt sem lehetett alkalmas arra, hogy védje az íjász karját. Talán a nagyobb presztízzsel rendelkező személyek jelezték helyzetüket a hasonló tárgyakkal.

A tárgytypust a Kárpát-medencébe a harangedényes kultúra népe hozta el. A harangedényes kultúra jellegzetes edénye Európa hatalmas területeit köti össze: a Brit-szigetektől a Csepel-szigetig hasonló forma és díszítés jellemzi őket. A különleges edényt különleges alkalmakkor használhatták, nyagvizsgálatok szerint ugyanis sört ittak belőlük. Az alkohol fogyasztására valószínűleg fontos társadalmi események alkalmával került sor.

Az edényeket gyakran helyezték a sírokba. A halottak fogainak vizsgálatából azt is tudjuk, hogy sokan közülük távolabbi területekről költöztek új hazájukba. Ez magyarázatot ad a kultúra nem összefüggő elterjedésére is. Nem arról van szó, hogy a mai Portugáliából kiinduló nép Európa szerte megtelepedett. Inkább úgy képzelhetjük el, hogy a kisebb távolságokra kiterjedő, kisebb csoportokat megmozgató, időben elhúzódnó vándorlások alakították ki a kultúra foltszerűen elterjed hálózatát.

A migráns egyének, csoportok sajátos „csomagot” terjesztettek el, ahol megtelepedtek. A harangedényen és a csuklóvédőn kívül ennek részei voltak a díszített peremű tálak, kúp alakú csontgombok, réztőrök, pattintott nyílhegyek, bajusz alakú csontdíszek is. A hétköznapi életben használt tárgyak többsége azonban a helyi népeiségre volt jellemző. Vagyis nem népeiségcsere zajlott le: kisszámú, távolabbi területekről származó, a helyi kultúrának sajátos, „összeurópai” színezetet adó betelepülők éltek együtt a helyiekkel, beilleszkedve közéjük. Az Ibériai-félszigeten élő ember aligha tudott volna szót érteni a csepeliakkal, de a részben hasonló tárgyi kultúra az összetartozás érzését keltette volna bennük.

Iváncsán csak néhány, szórványos eleme került elő a „csomagnak”. Az itt élők tehát kapcsolatban álltak a Csepel-sziget északi részénél, a Duna mentén megtelepedett népséggel, de lényegében kívül maradtak a harangedényes hálózaton.

1. kép: az iváncsai csuklóvédő előlapja

2. kép: az iváncsai csuklóvédő hátlapja

4. kép: díszített peremű tál töredéke Iváncsáról

3. kép: harang alakú edény körömnvi töredéke
Iváncsáról

5. kép: pattintott nyílhegy Iváncsáról

Felhasznált irodalom:

- CSETNEKI JELENIK, E: A csepelszigeti őskori temetők. AÉ XIII (1879) 47-59.
- ENDRŐDI, A.: A korabronzkori Harangedény kultúra telepe és temetője Szigetszentmiklós határában. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán BTM Műhely 5. Budapest, 1992, 83-200.
- FOKKENS, H.-ACHTERKAMP, Y.-KUIJPERS, M.: Bracers or Bracelets? About the Functionality and Meaning of Bell Beaker Wrist-guards. *Proceedings of the Prehistoric Society* 74 (2008) 109-140.
- HORVÁTH T.: Budakalász M0/12 kora bronzkori lelőhely kőanyaga. *Stone Implements of the Bell Beaker Cemetery from Budakalász, M0/12 Site. Archaeometriai Műhely* X,2 (2013) 141-176.
- PRICE, T. D.-KNIPPER, C.-GRUPE, G.-SRNRCKA, V.: Strontium Isotopes and Prehistoric Human Migration: The Bell Beaker Period In Central Europe. *Journal of Archaeology* Vol. 7, 1 (2004) 9-40.
- ROJO-GUERRA, M. A.-GARRIDO-PENA, R.-GARCIA-MARTINEZ-DE-LAGRAN, I.-JUAN-TRESERRAS, J.-MATAMALA, J. C.: Beer And Bell Beakers: Drinking Rituals In Copper Age Inner Iberia. *Proceedings Of The Prehistoric Society* 72 (2006) 243-265.
- SCHREIBER R.: A harangedények népe Budapesten. *Die Glockenbecherkultur in Budapest. Emlékek Budapest múltjából* 19 (1973).
- TUREK, J.: Bell Beaker stone wrist-guards as symbolic male ornament. The significance of ceremonial warfare in 3rd millennium BC central Europe. In: *The Bell Beaker Transition in Europe: Mobility and Local Evolution during the 3rd Millennium BC*. Ed. Maria Pilar Prieto Martínez and Laure Salanova. Oxford-Philadelphia, 2015. 28-40.
- VANDER LINDEN, M. M.: Polythetic Networks, Coherent People. A New Historical Hypothesis for the Bell Beaker Phenomenon. In: *Similar but Different: Bell Beakers in Europe*. Ed. Janusz Czebreszuk. Leiden, 2014.² 35-62.
- VANDER LINDEN, M. M.: What linked the Bell Beakers in third millennium BC Europe? *Antiquity* 81 (2007) 343-352.

Húsvéti tojás

Vámos Gabriella
doktorandusz, ELTE BTK Néprajzi Intézet,
1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.
gabriella.vamos88@gmail.com

A legtöbb múzeum néprajzi gyűjteményében találkozhatunk a tárgy különböző módon díszített változataival. A képen látható pirosra festett, virágmintákkal díszített tojások 1966-ban kerültek néprajzi gyűjteményünkbe. Kiváló lehetőséget kínálnak ezek a törekeny tárgyak arra, hogy segítségükkel rövid kitérőt tegyünk a húsvéti hagyományok irányába és megismerkedjünk a régen ismert és ma is reneszánszukat élő tojásfestési technikákkal. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, miként változott a húsvéthoz kapcsolódó szokásvilág, miként hatott erre az ünnepre is a kereskedelem vagy az édességipar.

Ma is közismert, hogy a húsvéti népszokások legtöbbször a tojás, főként a díszített, hímes tojás az ünnep elengedhetetlen tartozéka. A tojás a feltámadás jelképe, a 12. század óta szentelmény. A húsvéti ünneplésnek elengedhetetlen része, ajándéka. A lányok már nagypénteken, nagyszombaton elkezdték a tojások festését, díszítését, amelyeket húsvét hétfőn adtak át a locsolkodó legényeknek. A tojás ajándékozásának gesztusáról Bod Péter – a késő barokk évtizedek nagy tudósa – 1760-as években megjelent írásából is tájékozódhatunk, amelyben alábbiak szerint összegezte a húsvéti tojás lényegét:

„1. Hogy tsak Husvetkor tselekszik. 2. Nagy örömmel viszik véghez. 3. Hogy adják a gyermekeknek, szomszédoknak, s kivált a kereszt Atyák, Anyák, a magok keresztfioknak, leányoknak. 4. Hogy akkor sokkal inkább észik, mint másszor, melyet bizonyít a sok tojás-haj, mely mindefelé hever.”

A húsvéti tojások festésére a kémiai festékek elterjedése előtt természetes alapanyagokat használtak, melyeket a gyapjú-, vagy a kenderfonal színezésekor is felhasználtak. Ahány tojás, annyi árnyalat jelent meg a tojásokon. Ügyességet, szakértelmet igényelt a megfelelő arányok eltalálása, a festőanyagok kombinációja. Konyhakerti növények, erdő-mező virágainak, terméseinek felhasználásával különleges színeket varázsoltak a tojásokra.

A derűs, vidám sárga színt a vöröshagyma, sárgarépa, vadmurom, paradicsomszár, a vérehulló fecskefű, a festő pipitér, festő rekettye adta. A természetes zöld szín többek között a csalánnak, a cickafarknak, a büdöskének, a nyírfának, fűzfának volt köszönhető. A húsvéti hímeseket gyakran pirosították festő buzérral, a sáfrányos szeklicével vagy a menyecskeszemmel. Ha izgalmas kék árnyalatokat szerettek volna a tojásokon látni, akkor biztosan a bodzabogyó, a festőmályva, a lencse főzetét használták. Az égerfakéreg, a tölgygubacs, a dióburok az őszi barna árnyalatokat festette a tojásokra.

Kevesen elégedtek meg az egyszínűre megfestett tojásokkal, és különböző díszítési módokat használtak még a tojások felületén. A tojásdíszítési eljárások közül paraszti környezetben a legáltalánosabbnak az írott technika tekinthető. Ehhez az általában mogyorófaágból készült írókára volt szükség, amelyet meleg méhviaszba mártva a tojás cifrázására használtak. A tojás festése során

a viasszal megrajzolt mintákat a festék nem fogta meg. A mintázott tojást a festőlébe tették, állni hagyták, majd újraviasszolták azt a részét, ahová az első festés színét szánták. Egy tojás több színű festőlébe került egymás után, végül a viaszt letörölték, zsíros ruhával, szalonnabőrrel fényesítették. A viaszírási technikának egy másik változata – a Buzsákon gyakori eljárás – amely során befestették az egész tojást, majd ezt követően irták meg, majd ecetbe mártották. Ezután került sor a főzésre, amely során a viasz leolvadt és a minta színesen megmaradt.

Kedvelt díszítési mód volt a karcolás, amikor a már megfestett tojásra késsel rákarcolták a mintát. Ehhez hasonló eljárás, amikor az előre festett tojásra savval vagy ecettel maratták a díszítést. Gyakran találkozunk virágmotívumokkal a tojásokon. Kedvelt volt a tulipán, a gyöngyvirág, de a geometriai minták is jól ismertek voltak a díszítők körében

A levélrátétes technika – más néven berzselés – azért volt közkedvelt, mert nem igényelt nagy kézügyességet, sem speciális eszközt, mégis mutatós tojásokat lehetett vele készíteni. Ebben az esetben apró leveleket simítottak a benedvesített tojásra, majd ritka szövésű rongyba, gézbe kötötték, és így tették a festőlébe. Szerencsés esetben a levél helye világos maradt, de számos alkalommal a levél alá futott a festőlé, és nem adta ki a várt mintát.

A tojások díszítésének különleges típusát képviselik a patkolt tojások. Az előző technikákkal ellentétben, amelyek a lányok, asszonyok kézügyességét dicsérik, a tojáspatkolásban a férfiak jeleskedtek. A festetlen tojásokra apró szegekkel vertek ki a patkót a kovácsok mellett az ügyes kezű ezermesterek is.

Városi hatásra terjedtek el falusi környezetben is a mesterséges színezőanyagok és tojásdíszítő módok. Az 1920-as évektől kedvelté vált az ecetes festés, de a tojást is alkalmas felületnek tartották arra, hogy hazafias érzelmeket fejezzenek ki rajta.

Irodalomjegyzék

- IMRÓ J. 2007: Húsvéti népszokások és hímes tojások Somogyban. Somogyi Múzeumi Közlemények 17/C - Társadalomtudományi Tanulmányok, Kaposvár, 39–54.
- GÖNCZI F. 1937: Somogyi gyermek. Kaposvár.
- GYÖRGYI E. 1974: A tojáshímzés díszítőműve. Díszítőművészeti és értelmezési kísérlet. Néprajzi Értesítő LVI, 5–85.
- KEMENDI Á. 2014: Festés növényekkel. Fonalak, textíliák. Budapest.

Leventeigazolvány

Kronászt Margit
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

2016. április hónapjában a hónap műtárgyának egy apró, akár jelentéktelennek is nevezhető tárgyat választottam, mely a Dunapentelei Levente Egyesület egyik tagjának, Horváth Lászlónak az igazolványa volt. Az igazolványt a család ajándékozta a múzeumunknak még 1989-ben.

Az igazolványt az 1939/40. foglalkozási évre állították ki 1940. január 1-én, és tartalmazza a tulajdonos adatait, valamint szerepel rajta az egyesület pecsétje, keltezés, illetve a levente körzet parancsnokának és a csoportparancsnoknak az aláírása. Az igazolvány hátoldalán feltüntették, hogy van-e valamilyen különleges képessége a leventének (tagja-e valamilyen szakosztálynak); illetve, hogy milyen versenyérmek és jelvények viselésére jogosult. Az igazolványt a levente köteles volt mindig magánál hordani, másik városba költözését pedig a csoportparancsnoknak bejelenteni. Belsejében hónapra lebontva igazolták, hogy az igazolvány tulajdonosa részt vett-e a leventefoglalkozásokon abban az időszakban, melyre az igazolvány szólt.

De miért is van jelentősége számunkra egy levente igazolványnak vagy a mozgalomnak?

A leventeképzés nagy hagyományokra nyúlik vissza, előzményeit az I. világháború előtt kell keresnünk. Már a dualizmus kezdetén is törvénnyel biztosították, hogy a középfokú oktatási intézményekben, valamint a népiskolákban helyet kapjon a katonai oktatás és testgyakorlás, mely a 20. század elejére erősödött meg igazán. Ekkoriban főként a háborús konfliktusokra való felkészülés volt a motiváló oka a katonai előképzésnek. Középiszkolai és egyetemi ifjúsági szervezetekben is történtek sikeres kísérletek lövészsakosztályok megszervezésére, de főként a század elején sok tényező hátráltatta a megvalósításukat (pl. összehangolatlan volt a munka az oktatási és a honvédelmi minisztérium között).

1913-ban jött létre az Országos Testnevelési Tanács (OTT), mely minden 1000 főnél nagyobb lakosságú településen indítványozta az ifjúsági honvédő szervezetek létrehozását, ezt azonban a világháború kitörése megakadályozta.

Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés következtében szigorú előírások vonatkoztak a magyar honvédségre. Az országban beszüntették az általános hadkötelezettséget; a hadsereg létszámát pedig 35.000 főben maximalizálták és kikötötték, hogy mekkora tisztikar lehet; nem lehetett sem felszerelt hadsereg, sem modern haditechnika; illetve a Népszövetség rendszeresen ellenőrizte, hogy Magyarország betartja-e a rá kiszabott feltételeket.

Iskolai keretek között a testnevelés órákon igyekeztek fejleszteni az ifjakat, illetve több kezdeményezés is született a kérdés megoldására. Már 1920-ban javasolta Karafiáth Jenő és Bélydy (Bruckner) Alajos egy ifjúsági honvédő szervezet létrehozását. Végül 1921-ben a nemzetgyűlés elfogadta az új testnevelési törvényt, mely „Lex Karafiáth” néven került be a köztudatba. A törvény több más, testnevelésre vonatkozó paragrafust is tartalmazott, valamint így hívták életre a leventemoz-

galmat. A mozgalom iskolán kívüli tevékenység volt, azonban kötelező jelleggel kellett végezni. Itt látszólag „csak” sportoltak az ifjak, a gyakorlatban azonban hadászati ismeretekre is oktatták őket. A szervezet a Horthy-korszak egyik legjellemzőbb mozgalmá lett, eleinte vezetése kettős volt: nyíltan az OTT irányította, titokban azonban a Honvédelmi Minisztérium is.

A törvény értelmében minden 12 és 21 év közötti fiúnak, aki nem járt rendszeres testnevelést biztosító oktatási intézménybe, kötelezően be kellett lépnie a lakhelyén működő levante egyesületbe. A foglalkozásokon eleinte heti két órát, később heti négyet kellett eltölteni, a hiányzók szüleit pedig súlyos pénzbírsággal sújtották. A foglalkozások a helyi sportpályán zajlottak, ennek hiányában pedig a település melletti legelőkön. A levanték kiképzéséről több kézikönyv is napvilágot látott, valamint saját útparancsolatuk és kialakított szokásrendjük is volt. A levanteköteles fiatalokról nyilvántartást kellett vezetni, így ellenőrizték a részvételt. Erre az ellenőrzésre szolgált a cikk elején bemutatott igazolvány is.

Az ifjakat korcsoportok alapján osztották be, a korcsoportok végén pedig a fiataloknak levantepróbát kellett tenniük, hogy tovább léphessenek. Ezen a próbán szerepelt többek között lövészet, térképészet, levanteszolgálati ismeretek is.

Az 1920-as években még aránylag nehezen tudták országos szintre emelni a mozgalmat, sokan idegenkedtek tőle, mert a foglalkozásokat tartó katonák gyakran durvák és erőszakosak voltak. Változás csak az évtized közepén következett be, mikor a helyi tanítók, papok is csatlakoztak az oktatókhoz.

A mozgalommal kapcsolatban fontos még megemlíteni, hogy voltak olyan ünnepek, melyeken kötelező volt a részvétel (a kormányzó születés- és névnapja, március 15., május utolsó vasárnapja; augusztus 20. és október 6.).

A magyar hadászatanban korszakilag jelentős változás 1938. március 1-én következett be, mikor Darányi Kálmán, miniszterelnök kihirdette a győri programot. A győri program egy 1 milliárd pengős program, melynek célja, hogy megteremtse az önálló magyar hadiipart, illetve ebből szerelik fel és látják el haditechnikával az ún. gyorshadtestet. Néhány hónappal később, 1938. augusztus 29-én aláírják a bledi egyezményt. Ebben a kisantant tagállamai elismerik az ország fegyverkezési egyenjogúságát.

Az évtől a Honvédelmi Minisztérium már nyíltan támogatta a mozgalmat, mely szintén nyíltan vett részt a hadsereg életében. 1939-től kötelező lett a levanteszolgálat, függetlenül attól, hogy jártak-e testnevelést biztosító oktatási intézménybe az ifjak. Mindezek mellett önkéntes alapon a 10-19 év közötti lányok részére létrehozták a leánylevante-egyesületet, valamint 1943-ban a Leánylevanték Országos Központját.

A hadsereg megszervezéséhez azonban szükség volt a megfelelő logisztikára, szervezethez, új emberekre. A trianoni szerződéssel elcsatolt területekkel Magyarország korábban kiépített vasúthálózata is jelentősen megcsappant, így új vágányok építésére, valamint párhuzamos vágányokra is szükség volt. A tisztképzés színvonala sem volt megfelelő. A felső vezetésnek voltak ugyan kidolgozott mozgósítási tervei, de nincsenek kiképzett katonák, valamint külföldön nincsenek magyar katonai attasék, nincs kiépített külképviselet sem.

Sok feladat állt még a hadsereg előtt, amikor 1942-ben Magyarország bekapcsolódott a II. világháború eseményeibe, a katonák pedig korántsem álltak készen arra, ami később várt rájuk. A

háború vége felé, a nyilas hatalomátvétel után sok leventét soroztak be és küldtek ki hiányos felszereléssel és akár kiképzetlenül a frontra és Németországba. Azok közül, akik túléltek a háborút sokan kerültek hadifogolytáborba, vagy besorozták őket a francia idegenlégióba. Az 529/1945. számú miniszterelnöki rendelet törölte el végleg a mozgalmat, melyet a későbbi években egyre durvább kritikákkal illettek, melyben sokszor torzítás is helyet kapott.

További elmélyülés a témában az I. világháborúról és a leventemozgalomról például: Rubicon 2009/1-2.; 2010/4-5.; 2014/4-5.; 2014/6.; 2014/9.; 2015/1.; 2015/3.

Dunapentelei Levente Egyesület

4. törzssz. I. szakasz.

Levente-igazolvány.

Érvényes az 1939.1.40. foglalkozási évre

Név	Horváth László
Születési év, hó, nap és hely	1920. Dunapentele
Vallása	RA
Állandó lakhelye	Dunapentele
Szülőanyja neve	Élcsó Irsebet

Dunapentele, 19... 1939 JAN - 1

P. H.

Csatgyűmlesztés

lev. körzet pk. csoport pk.

Rakt. sz. 1695. Vannocsa út. Sztehervár 40412

Kora újkori hajtúk Dunaújvárosból

Buza Andrea

Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
buzaandrea@gmail.com

1964-ben Dunaújváros-Temető utcában került elő egy, a 16-17. századra keltezhető, rangos női halott sírja, melyben a feltáró régész 5 hajtút talált. Az öt tű közül négy aranyozott ezüst, egy pedig ezüst. Az aranyozottak közül három fejének díszítése hasonló, középen széles hornyolással tagolt, több helyen kerek lyukkal áttört gömbforma. A gömb fölötti részen mindegyiken eredetileg egy-egy kis sárgás gyöngy volt, ezek közül egyik már erősen kopott, törött. A tűk hossza: 8,95; 9,64; 9,57 cm. A negyedik aranyozott tű feje lilium alakú, a lilium középen áttört, gömbölyű, vörös kővel díszített. Hossza 11,2 cm. Az ötödik tű az összes közül a legdíszesebb. Tűrésze bronzból, gömb alakú feje ezüstdből készült. A gömb hasán két vékony filigrándísz fut körbe. A gömb alján és tetején egymás mellett négy-négy, vékony filigrándróttal keretezett, kör alakú dísz látható, melyekben – a gömb alján lévőknél alul, a tetején lévőknél felül – még kisebb, filigrándróttal keretezett kör látható. A körökben eredetileg zománcdísz volt, a megmaradt nyomok alapján felváltva zöld és bordó. A nagyobb kör alakú díszek között is látható egy-egy, összesen négy-négy kis kör alakú, eredetileg zománcberakást tartalmazó dísz, ez ma már csak háromban látható; ezek sötét színűek, eredetileg bordók lehettek. A gömb feje kissé töredezett. A díszes gömb felett, a tű lezárásaként egy kisebb ezüst gömb látható. Hossza 10,15 cm, a gömb átmérője 1,35 cm.

A 16-17. századi temetőkből máshonnan is ismertek hajtúk, viszonylag nagy számban kerülnek elő. Az egyszerűbbek bronzból készültek, üvegyönggyel díszítettek, de vannak díszesebb példányok is, nemesfém-ből, filigrándíszítéssel, ékkövel. Előfordul, hogy egy-egy sírból egyszerű és díszes, nemesfém-ből készült tűk vegyesen kerülnek elő. Keltezésükre támpont az 1882-ben előkerült bánffyahunyadi kincslelet, melyben nem csak díszes tűk voltak, hanem Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1622-ben és 1625-ben vert pénzei is.

Ezen tűk másik elnevezése a rezgőtű, mely a díszesebb tűkön lévő kis csüngődíszek mozgásáról kapta a nevét, a dunaújvárosi tűkön ilyen rezgők nem voltak.

Főúri asszonyok hozomány- és hagyatéklistáiban rendszeresen szerepelnek tűk illetve hajtúk. Bécsy Mihályné 1644. december 20-án kelt hagyatékában „Két hajtekerő ezüst tű” kerül említésre. Woiszka Ilona Krisztina hozományában 1647. augusztus 26-án: „Két főbe való köves tű, egy gyémántos rubintos, másik safiros és smaragd vagyon benne.” Báró Eszterházy Ilona hagyatékában 1651. szeptember 26-án: „Egy ezüstös hajtú, kinek az közepiben egy késmárki gyémánt.” „Egy ezüst aranyozott hajtú, kinek az végében egy rózsza, kiben van 12 apró rubint közepette egy smaragdus.” Gróf Illyésházi Katalin drágaságainak 1656-ban írt leltárában „Dimántos hajtú, abban van dimánt 25. Másik hajtú, melyben van dimánt 9, közepiben smaragd kék 1, öreg gyöngy 3, rubint 1.” Divék-Újfalussy Zsuzsanna hozományai között 1671. február 8-án szerepel „Egy gyémántos tű, melyben vagyon gyémánt No. 10, gyöngyszem No. egy.” Lőrántffy Katalin ingóságai között 1626. június 13-án említésre kerül „Egy aranyas tű.” Bár itt

nincs a hajtű hangsúlyozva, a felsorolásban kettővel ezelőtt egy pártaövecskét említenek, utána pedig „Egy néhány darab hajtekerő pántlika.” szerepel, így a szövegkörnyezetből feltételezhető, hogy hajtűről van szó.

A főúri osztály viselete megjelenik a polgárság illetve parasztság viseletében is, ők azonban kevésbé értékes anyagból, bronzból vagy akár fából készült tűket használtak. Népszerűségét bizonyítja, hogy a népi viseletben egyes helyeken még a 19. században is hordták.

A sírokban a fej környékén feltárt tűk formai hasonlóságuk miatt egyaránt rögzíthették a főköttő alatt a kontyot, vagy tűzhatték meg velük a fátylat. Ha a halott eltemetése és a sír feltárása között eltelt évek során teljesen elbomlik a haj illetve a főköttő, akkor gyakran nem dönthető el biztosan, hogy pontosan melyik volt a kettő közül a funkciója. Mind a konty, mind a fátyolviseletre vannak írásos adataink is. Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című, 1736-ban írt munkájában a székely asszonyról írja, hogy nagy kontyot visel, „abban nagy két tőt szúrt fel, mintha két szarva lett volna”, még a tűk anyagára is utalt „akinek jobb tehetsége volt, annak ezüst volt mind az tője, mind az hólyagja, némelyeknek az hólyagja aranyas, az többinek olyan volt, azmicsodás tőle kitölt...”. Wilhelm Dillich kasseli rézmetsző 1600-ban megjelent Magyar Krónikájában a fátyolhoz hasznát tűkről ír. „A polgárnők mente helyett többnyire fehér gyolcskendőt használnak, melyet néha karjukon is viselnek; köpenyüknél szeretik a kirívó színeket. Fátyolukat fejük körül csavarják, s nagy gömbös tűkkel szúrják le.” Ezt ábrázolásból is ismerjük, egy 1680-ban készült, magyar viseletben ábrázolt erdélyi szász asszony fején lévő fátyolban látható a fej két oldalán két-két tű.

A dunaujvárosi tűkről a fentiek ismeretében tehát nem dönthető el pontosan, hogy egykori tulajdonosuk konty- vagy fátyoltűként használta őket, azonban anyaguk alapján tudható, hogy az egykori 16-17. századi Pentele egyik gazdagabb, nemesi családjának tagja viselhette egykor.

APOR P.: *Metamorphosis Transylvaniae* (<http://magyar-irodalom.elte.hu/syrena/texts/apor1.html>, hozzáférés: 2016. április 22).

BÁRDOS E.: Középkori templom és temető Kaposvár határában II. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei VIII (1987) 5-76.

BÓNA I.: Dunapentele története. Dunaújváros, 1997. 43., 5. kép

BÓNA I. – B. VÁGÓ E.: Képek Dunaújváros múltjából. Dunaújváros, 1966. 31., XIII. tábla 1-5.

DOMANOVSKY S.: Magyar művelődéstörténet. (<http://mek.oszk.hu/09100/09175/html>, hozzáférés: 2016. április 20.)

KULCSÁR M.: Aranyozott fátyoltű. In: 125 év – 125 tárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményeiből. Székesfehérvár, 1998. 100.

RADVÁNSZKY B.: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. kötet (1879) (<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1455>, hozzáférés: 2016. április 22.)

ZAY O.: „Tegnap még lány vala, most immár kontya vagon.” Női haj- és fejviseletek a kora újkorban. *Fiatalkorok Részletek VI. konferenciájának tanulmánykötete*. A Szent István Király Múzeum Közleményei 51 (2015) 205-222.

Római plumbata Baracsról

Keszi Tamás
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
keszitam@gmail.com

Aki tüzetesen végignézi az Intercisa Múzeum állandó kiállítását, az szokatlan tárgyra bukkanhat a római hadsereg fegyverzetét bemutató tárlóban. Nem ásatáson került elő, Lévy Zoltán találta a baracsi szántóföldön, és ajándékozta a múzeumnak. Tudományt segítő, önzetlen segítségét ez úton is köszönjük. A tárgy értékét növeli, hogy meglehetősen ritka leletről, a késő római katonák egy speciális fegyveréről, a dobonyírlól van szó. A mai Baracs területén egykor állott római tábor, Annamatia katonái számára készíthették a hadsereg egyik műhelyében.

A latinul *plumbatanak*, vagyis ólmozottnak nevezett fegyver leírását ókori és kora középkori forrásokból régóta ismerték a kutatók. Pontos felépítése és használata ennek ellenére hosszú ideig homályos volt. Csak a 19-20. században előkerült régészeti leletek és a kísérleti régészet tudta eloszlatni a tárggyal kapcsolatos bizonytalanságokat.

A kései császárkorban élt Flavius Vegetius Renatus szerint a 3. század végétől használták a legionáriusok:

„A katonák *mattiobarbulus* szottak a pajzsokra függesztve hordozni. Ha ezeket ügyesen hajtják el, úgy tűnik, hogy pajzsos létükre az íjászok tisztét utánozzák, mert súlyos sebet ejtenek az ellenséges harcosokon és lovakon, mielőtt még a távolfegyverek hatásugarába kerültek volna, nem szólva a kézitusáról.”

Bizonytalan, hogy a fegyver *mattiobarbulus* elnevezése honnan származik és mit jelent. A *barbulus* jelentése *kis szakáll, szakállszál*. Egyesek szerint a középkori másolók elírták a nevet, ami eredetileg *martiobarbulus* lehetett. Utóbbi alakot a *Sztrategikon* című katonai kézikönyvből ismerjük. Ennek szerzője állítólag a bizánci császár, Maurikios (583-603) volt. A könyv szerint a fegyver még a 6. században is fontos része a bizánci arzenálnak. A *martiobarbulus* jelentése *Mars szakállkája*. Mások szerint az egyik kelta nyelvben volt meg a *matteo* szó, ami *buzogányt* jelentett. A kifejezés átkerült a latinba, és így lett egy katonai szakkifejezés alkotórésze. Utóbbi magyarázat gyengéje, hogy a fegyver más jellegű, mint a törésre, zúzásra használt buzogányok.

A baracsi tárgy jelenlegi állapotában alig 13,7 cm hosszú. Három élű, szakállas hegye vasból készült. Ehhez hosszúkás nyél illeszkedik, amit lemezből kovácsoltak. A fényképen is jól látszik, hogy a lemez két szélét nem kalapálták össze. Ebbe a kőpús részbe eredetileg vékony fanyelet illesztettek, ami persze elporladt az idők során. A fanyél és a vasköpű találkozását ólomtartalmú ötvözetrel öntötték körbe. Ez nem csak az illeszkedés megerősítését szolgálta, hanem növelte az eszköz súlyát, ezzel átütő erejét is. A nyél végére tollakat erősítettek, amelyek a röppályát stabilizálták. A hiányzó fanyél hossza bizonytalan. A kísérletek szerint a kb. 50 centiméter hosszú nyilakat lehet

a legmesszebbre dobni. Rövid nyélre utal egyetlen ábrázolása is, ami egy névtelen szerzőtől származó, 4-5. századi katonai szakkönyv középkori másolatában maradt fenn.

Leghatékonyabban úgy használható, ha valaki a végénél megragadva, kezét hátulról előre és felfelé lendítve dobja el a nyilat. A kísérletek szerint az így elhajított fegyver 80-90 méterrel távolabb, szinte merőleges csapódik bele a földbe. A váll fölött, lándzsaként dobott nyilak kb. 30 méteres távolságra repülnek.

Keszi Tamás

Irodalom:

- A hadművészet ókori klasszikusai. Szerk. Hahn István. Budapest, 1963. (Vegetius szövegének fordításakor még nem volt tisztázott a fegyver pontos szerkezete. A lábjegyzetben adott leírás [bórszjira erősített ólomgolyó, szakállas parittyá] a tárgy latin nevéből indult ki, és mai tudásunk szerint téves.)
- ANONIMO: Le cose della guerra. A cura di Andrea Giardina. Milano, 1989.
- BISHOP, M. C.–COULSTON, J. C. N.: Roman Military Equipment: From the Punic Wars to the Fall of Rome. Oxford, 2006.
- CONYARD, J.: Recreating the Late Roman Army. In: War and warfare in late antiquity. Ed. Sarantis, A.–Christie, N. Leiden–Boston, 2013. 523-567.
- DENNIS, G. T.–GAMILLSCHEG, E.: Das Strategikon des Maurikios. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Volumen XVII. Series Vindobonensis. Wien, 1981.
- GOLDSWORTHY, A.: A római hadsereg története. Pécs, 2004.
- ELLIOTT, P.: Death from above. *Mattiobarbuli* and *Plumbatae*. Ancient Warfare. Volume IV, Issue 3 (2010) 38-43.
- KOZLENKO, A.: Barbarian Throwing Clubs and the Origins of Roman *Plumbatae*. In: The Enemies of Rome. Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference, Budapest 2005. Journal of Roman Military Equipment Studies. Volume 16. Ed. László Kocsis. Budapest, 2008. 341-343.
- MACDOWALL, S.–EMBLETON, G.: Late Roman Infantryman 236-565 A.D. Weapons – Armour – Tactics. Osprey Military Warrior Series 9. London–Auckland–Melbourne–Singapore–Toronto, 1994.
- SARANTIS, A.: Military Equipment and Weaponry: A Bibliographic Essay. In: War and warfare in late antiquity. Ed. Sarantis, A.–Christie, N. Leiden–Boston, 2013. 153-175.
- SHERLOCK, D.: A Roman 'Mars-Barb' from Burgh Cattle. Suffolk Institute of Archaeology and History. Volume XXXIV Part 2 (1978) 141-143.
- VERMAAT, R.: *Plumbatae*. In: The encyclopedia of the Roman army. Vol. II. Ed. Yann Le Bohec. Chichester, West Sussex, 2015. 754-756.

Falióra

Vámos Gabriella
doktorandusz, ELTE BTK Néprajzi Intézet,
1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
gabriella.vamos88@gmail.com

Július hónapban a faliórát választottuk a hónap műtárgyának. A három virágmintával díszített óra 1954-ben került néprajzi gyűjteményünkbe Veress Éva gyűjtése nyomán. A mindennapok során ma is találkozhatunk a faliórák különböző típusaival, amelyek a lakberendezés megszokott tárgyaivá váltak. Mára igazán nem szűkölködünk időmérő eszközökben, amelyek ütemes tiktakolása életünk részévé vált.

Az emberi gondolkodásban az idő mérésének igénye központi helyet kapott. A mechanikus órák előtt napórák, tűzórák, vízórák és homokórák segítségével mérték az idő múlását, de a rövidebb időtartamok mérésére a gyertyát is használták.

A mechanikus órák közül a legrégebbiek, a 13. században jelentek meg. Ezek súlyokkal mozgatott órák voltak. Ilyen elven működtek a toronyórák, amelyeket a magasba felhúzott súlyok hoztak mozgásba. Ezeknek a kisebb változatait később ingával is szabályozták. A középkor végén még ritka foglalkozás volt az órásoké, többnyire lakatosokkal, puskaművesekkel és rézművesekkel alkottak céhet. Európában híres volt a svájci, nürnbergi, schwarzwaldi órás háziipar, amely a 16. század óta nemzedékről nemzedékre öröklődött. Az órásipart a hazánkba bevándorolt német mesterek terjesztették el a 17. század elején. Óráik kezdetben csak a gazdagabb embereknek voltak, nagyobb városokban az időt a templomon lévő toronyórák mutatták. A rugós órák a 16. század elején még hordozható asztali szerkezetek voltak. A függeszthető óra akkor még luxuscikknek számított. Az óra a parasztságnál viszonylag későn, jórészt csak a 18. században és az azt követő századokban terjedt el. Tessedik Sámuel szerint Szarvason 1740-ben vették az első két faliórát. A magyar parasztságnál számba jöhető órák mind kerek órák voltak. Az első kis fa ingaórák évszázadokon át szolgáltak mintául a paraszti falióráknak. Az óra helye a magyar parasztház korábbi kötött szobaberendezésében általában az egyik oldalsó falon volt. Halálesetkor szokás volt az órát megállítani.

A 19-20. század fordulóján a falusi és városi ember időkezelésének és időszemléletének különbségét az életmódból adódó eltérésekben, valamint bizonyos kulturális formák továbbélésében kereshetjük. A falun élő emberek időbeosztását az elvégzendő feladatok határozták meg, a munkaidő tartama ezek jellegétől és az időjárástól függött. A parasztnak munkarendje a nap járása, az évszakok és a termesztett növények érési ideje szerint alakult. Az óra által beosztott idő a korszak városaiiban általánosan elterjedt volt. A napi rendszeres munkaidő kialakulása szorosan összefüggött az ipari termelés fejlődésével és az urbanizációval. A városban, ipartelegen élő munkások, vállalati alkalmazottak életmódját a rendszeresség jellemezte. A gyári termelés ciklikus, évszázadoktól és időjárástól független, megtervezhető. A munka-és a szabadidő váltakozása adta a gyári alkalmazottak mindennapi életének ritmusát.

Elgondolkodhatunk azon, hogy a mérhető időn kívül hányféle idő van, mennyiben konkrét fogalom az idő. Miként és miért jelent meg az igény arra, hogy egységekre osztva mérjük az idő múlását? Nem feledkezzünk meg arról sem, hogy az idő mérhető volta mellett létezett a szakrális és profán, ciklikus és lineáris időszemlélet is. Mindezek mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül az úgynevezett társadalmi-szociális idő problémáját sem, amely érzékszervekkel ugyan nem mérhető, de észlelését a szocializáció során szerzett tapasztalatok mentén sajátítjuk el. Gondoljunk például az öltözködés bonyolult jelrendszerére, amely alkalmas arra, hogy egy személy életkorát, társadalmi státusát, közösséghez való viszonyát is kifejezze.

Irodalomjegyzék

FEJŐS Z. (szerk.) 2000: A megfoghatatlan idő: tanulmányok. Budapest.

FÓNAGY Z. 2001: Ember és idő viszonya a 19. században. Az életritmus változása. *História* (2), 23–25.

FEJŐS Z.-LACKNER M.-WILHELM G.(szerk.) 2001: Időképek. Millenniumi kiállítás. Budapest.

Tintatartók

Kronászt Margit
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

2016 augusztusában egy tárgyegyüttesre esett a választásom, mikor a hónap műtárgya cíken dolgozni kezdtem. Ezek a tárgyak a történeti gyűjteményben fellelhető tintatartók, amelyek különböző korokból származnak, és eltérő időpontokban kerültek be az intézménybe. Összesen hat darab tárgyról lesz szó, nagy részüket az egykori Szórád Márton Általános Iskola ajándékozta a múzeumnak az 1980-as években, de található köztük olyan, melyet Nagyszöllösi Ágostontól, az iskola egykori igazgatójától vásároltak meg 1994-ben.

A hat tárgy közül a legrégebbi 1920-ból származik, illetve egy másik a 20. század első feléből (esetében pontos évszámot nem tudunk); található köztük olyan, amely az 1960-as évekből maradt ránk.

Egyet közülük fatalpra helyeztek, ennek restaurálása idén történt, mivel a talp és a tartó üvegrésze elvált egymástól (1. kép). A második közülük márvány, a tintatartó rész teteje félrefordítható, benne a tégely fehér márvány, és tolltartó van rajta kiképezve (2. kép). A harmadik kocka alakú, sárgaréz borítással, kupakja tizenkét szögűre csiszolt (3. kép). A negyedik téglatest alakú fogantyúba fémlap segítségével lehet befogni az itatóspapírokat (4. kép). Az ötödik és a hatodik hasonlít egymáshoz: hasáb alakú, hajlított nyakú, műanyag, csavaros kupakkal ellátott tartók, melyeken a tollszár helye ki van képezve, mindkettőn tintamaradványok találhatóak, egyiken pedig az NM monogram lelhető fel (5. és 6. kép). A tartók jó állapotban találhatóak a gyűjteményben.

Milyen régre nyúlik vissza a tinta és tintatartó használatának története?

Mezopotámia területén jelent meg a tényleges írás elődje. Itt kezdetben az ún. fogalomírást használták, piktogramokkal örökítették meg gazdasági számadásokat, melyeket agyagtáblára karcoltak egy három élű szerszámmal, a táblát pedig általában kiégették. A jelek eleinte jelöltek fogalmat vagy egy tárgyat. Az agyagtáblák mellett pecséthengerek és pecsétlenyomatok is ránk maradtak, a hengereket akár ékszerként is viselhették. Kr. e. 2500 körül alakult ki az ékírás: agyagtáblára írtak háromszögletűre faragott náddal, általában imaszövegeket; a táblába nyomást a jelek fémbe vagy kőbe vésése követte.

Érdemes megemlíteni az ókori Egyiptomot, itt tintával papiruszon rögzítették a szövegeket, mely utóbbit a Nílus közelségének köszönhetően tudták előállítani. Az íróvessző is nádból készült, amit az írnokok maguknak faragtak. Tintát a tintahalak festékanyagából, fémekből, növényi héjakból készítettek leggyakrabban, de ismerték az indigót, ahogy koromból és szurokból készült írófolyadékuk is volt.

Az évszázadok során bővült a felhasznált anyagok és eszközök köre, Rómában például az ún. stílussal viaszba karcolták a betűket, de tintával már fatáblákra is írtak. A Római Birodalomban az atramentumot használták, amely egy sötét fekete tinta. Kr. u. 200 körül terjedt el az ezüst tinta, a kéket pedig indigóból, kobaltból vagy réz-oxidból készítették.

A papírt a távolsági kereskedelem terjesztette el Európában. Ekkoriban márdartollat (pennát) és tintát használtak. A tolnaknál a mártogatós módszert alkalmazták, ami lassította a munkát. A középkor egyik jellemzője, a kódexmásolók megjelenése, amiket a scriptoriumban (kolostorban berendezett írószoba) készítettek, de itt készültek a művek díszítései is. A kódexek nagyobb térhódítása hozta magával a színes tinták használatát. A tinta eleinte csersavból és valamiféle sűrítőanyagból főzéssel készült, később növényi összetevők is belekerültek. A fennmaradt emlékek azt mutatják, hogy a magyar királyok könyvfestő művészete nem

maradt el a korabeli európai színvonaltól. Johannes Gutenberg az 1440-es évektől nyomtatott, ő egy korom alapú, olajos összetevőkből készült tintát fejlesztett ki a nyomtatáshoz.

A 18. századra nőtt az írás-olvasásra való igény: már nemcsak a papság és nemesség körében, nemcsak a hivatalos ügyek intézésénél volt elengedhetetlen, hanem a tintatartó a mindennapi élet szükséges kellékévé vált. Az 1800-as évek elején szabadalmaztatták az első fémből készült tollhegyet. A tintákhoz továbbra is használtak csersavat, melyhez több más mellett alizarint adtak, amely élénkvrös, természetes eredetű festőanyag. Ez kezdetben sötét színt adott a legtöbb halvány tintának, és a későbbi kátrányból gyártott tintához az ötletet adta.

Továbbra is mártogatós tollakat használtak, ami nehezítette a munkát, így folyamatos az igény egy olyan íróeszköze, amelynek a belsejében tárolható a tinta. Az évszázadok során többször is kísérleteztek töltőtoll létrehozásával, míg végül 1884-ben Lewis Edson Waterman szabadalmaztatta a tollhegyből, tintatartályból és a kettőt összekötő csatornából álló íróeszközt. Ennek a nagyüzemi gyártása néhány évvel később kezdődött, majd az 1920-as években több más szabadalom után, piacra dobtak műanyagból készült modelleket.

A töltőtollak után jelentek meg a golyóstollak, melyekből egy forgó gömb juttatja a papírra a tintát. Feltalálása, tökéletesítése és szabadalmaztatása egy magyar újságírónak és feltalálónak, Bíró László Józsefnek köszönhető, aki a sikertelenül kifejlesztett német és cseh tollak után az 1930-as években kezdett kísérletezni. Szabadalmi kérelmét 1938. április 25-én nyújtotta be töltőtoll címen, a B-14162 alapszámon, és az 120037. lajstromszámon jegyezték be a szabadalmi lajstromba.

Fél évvel később, 1938. november 23-án, újabb kérelmet nyújtott be B-14316 alapszámon, melyben változtatott a tinta összetevőin, hogy az ne száradjon be gyorsan. A kérelem ellen több kifogást is emeltek, pl. a töltőtoll hegye megegyezik több más, már szabadalmaztatott tollheggyel, valamint nem pontos a tinta „receptjének” a leírása. Bíró 60 napot kapott a hiánypótlásra, ez azonban nem történt meg, így az ügy évekig húzódott. Végül 1947 augusztusában kapta meg a szabadalmat a 138248. lajstromszámon.

Bíró találmánya Biropen néven terjedt el a világon, halhatatlanná téve feltalálója nevét. A feltaláló – aki Schweiger László néven született – a 2. világháború alatt előbb Párizsba menekült, majd véglegesen Argentínában telepedett le, ahol 1985-ben bekövetkezett haláláig még számos szabadalmi kérelmet nyújtott be.

A 20. században az írógépekhez tintával átitatott párnákat vagy szalagokat készítettek, ezeknél a kátrányt olajokkal, zsíradékokkal hígították, hogy nehezebben száradjon be.

Napjainkra már csak a képzelet szab határt abban, hogy milyen tollakat és filceket használunk munkánk során, hiszen hatalmas színpaletta, zselés- és golyóstollak, filcek, kiemelők egyaránt a rendelkezésünkre állnak. A mai tinták már vízben jól oldódnak, savat nem tartalmaznak, fedőképességük pedig jó.

Irodalom:

http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_golyostoll_szabadalma_koruli_nehezsegek, 2017. május 23.
Kocsis Nagy Noémi, művészettörténész és író, a Szerzői Könyvkiadás blog szerkesztője: http://szerzoikonyvkiadas.blog.hu/2016/09/08/mit_irtak_es_hogyan_az_okori_mezopotamiaban, 2017. május 16.

Szabó Szilvia, okleveles grafológus: <http://www.azirastukreben.hu/iroeszkozok-akkor-es-most-a-pennatol-a-golyostollig>, 2017. május 17.

Keller Orsolya, grafológus-rajzelemző: <http://irasvarazs.blogspot.hu/2012/09/a-tinta-tortenete-avagy-hogyan-is.html>, 2017. május 17.

Gemmacsüngős, aranymedállal díszített gagátgyöngysor Dunaújvárosból

Buza Andrea
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
buzaandrea@gmail.com

Intercisa délkeleti temetőjének 57. sírjában egy gazdag női halott nyugodott. Fából készült koporsóját – melynek szerkezete a sír bontásakor jól megfigyelhető volt – egykor gipsszel bélelték ki. Feje mellett smaragdköves gyűrű volt, koponyája két oldalán díszes fülbevalót találtak. Az S-akasztós fülbevalók foglalata kör alakú, közepükön hasáb alakú smaragdgyöngyök vannak. A foglalaton körben hat darab, megcsavart aranyhuzal látható, ezeken eredetileg igazgyöngyök voltak, melyek a feltárás során elporladtak. A koponya alatt a halott hajának egy fekete tincse is megmaradt. A fej jobb oldalán kis bronztányér volt. A halott haját tűkkel tűzték fel egykor, a négy darab gömbfejű ezüst hajtű közül egyiknek a vége aranyozott volt.

Nyakában két gyöngysort találtak, ezek egyike a hónap műtárgyául választott gemmacsüngős, aranymedállal díszített gagátgyöngysor, melyről a későbbiek során bővebben lesz szó. A másik egy szakaszosan hurkolt, vékony aranyhuzalból készült nyaklánc, gránát és smaragd gyöngyökkel. A láncon igazgyöngyszemek is voltak, ezek azonban, a fülbevalókon lévőkhöz hasonlóan, a feltárás során elpusztultak.

A halott mellkasára Marcus Aurelius (161-180) császár által kibocsátott, meglehetősen kopott érmet helyeztek, medencéje alá kagyló alakú, viszonylag nagyméretű (átmérő: 26,5 cm) tálat. Jobb térde mellett diszkuszán fenyőág koszorúval övezett, 12 ágú rozettával, peremén 2-2 szőlőlevéllel díszített vörös színű agyagméses volt.

A hónap műtárgyául választott gyöngysor szemei gagátból készültek. A gagát barnakőszén féleség, mely magas bitumentartalommal rendelkezik. Könnyen megmunkálható, fényesíthető, azonban puhasága miatt könnyen elveszíti fényességét. A római kori tárgyak esetében a fényes felületű, fekete, meleg tapintású kőzetekből készült tárgyak összefoglaló neve a gagát és a ténylegesen ebből készült ékszerek mellett más szénszarmazékból készült tárgyak anyagát is e névvel illetjük. Római kori gagát tárgyak csak a birodalom északi provinciáiban, köztük Pannoniában kerültek elő, a Mediterráneumból nem ismerünk ilyeneket. Fekete üvegből is készítettek gagát tárgyakhoz hasonló formájú darabokat, előfordult, hogy ezeket a gagátból készütekkel keverve viselték.

A gyöngysoron lévő aranymedál kör alakú, két lapocskával négy részre osztott, a lapok végein és metszésüknél kis arany gömböcskék vannak. A negyedekben pelta (amazonpajzs) motívumok láthatók. A kör közepéhez két oldalt egy-egy arany karikát forrasztottak.

A függőn ovális, rovátkolt aranykeretben egy vésett ékkő, gemma van. A gemmáknak két formája ismert, a kameó és az intaglió. Ez utóbbi esetben az ábrázolás negatív képét metszték bele a kőbe, ezeket pecsétlőként használták. Kameónak a kidomborodó, pozitív képet adó, metszett követ nevezzük, az ilyeneket ékszerként – függőben, fülbevalóban, gyűrűben – viselték.

A gagátnyaklánc függőjében lévő gemmán balra néző nő mellképe látható. A portré sötétszürke alapból emelkedik ki. Az összehatásában fehér színű alak valójában inkább színátmenetes, a mellnél és a vállnál szürke, a nyak felé világosszürke, a fej fehér színű. A nő ajkai teltek, orra egyenes vonalú, haját a nyaknál kontyba fogva viseli, ruhája lazán redőzött. A

2. század utolsó – 3. század első harmadában készült szardonix kameók csoportjába tartozik, ezeken elegáns, késő Antoninus- vagy Severus-kori frizurát viselő nő mellképét ábrázolták. A szardonix (vagy ónix) a kalcedonfélékhez tartozik, az achát változata. A kőzetben a világosabb és sötétebb rétegek szabályosan követik egymást, az ábrázolást a felső, fehér rétegbe metszték, a sötétebb réteg képezte a hátteret.

A gemmakészítés folyamatában az első lépés a megfelelő méretű kő kivágása volt, ezt követte a felület megformálása, polírozása majd a metszés. A gemmametszők minta alapján dolgoztak. Először a nagyobb, mélyebb részleteket metszték, ez egyben a vázlatot is jelentette. Ez után következett a finom metszés, a részletek elkészítése. Nem lehet biztosan tudni, hogy a metszéshez használtak-e valamilyen nagyítóeszközt, de a gemmák méretét és részletgazdagságát ismerve elképzelhető, hogy igen. A gemmakészítés nem római kori találmány, Európában már a Kr. e. II. évezredből, a minoszi és mükénéi időszakból is ismerünk geometrikus mintákkal illetve állatábrázolásokkal ellátott pecsétlőket, melyeket felfüggesztve, talizmánként is használhattak.

A drágaköveket már az ókorban is hamisították, a szardonixot például három különböző színű kő összeragasztásával utánozták. Az intercisai példány valódi ásványból, nem hamisítványból készült.

Arról, hogy hol voltak a gemmametsző műhelyek, megoszlik a kutatók véleménye. A legelfogadottabb az, hogy központi műhelyek voltak, e szerint Európában Aquileia lehetett az a település, ahol tömegesen állították elő a gemmákat, innen kereskedők útján jutott el a provinciák vásárlóihoz. Nagy valószínűséggel azonban létezett gemmametsző műhely az Észak-Balkánon és valamelyik keleti provinciában is. Az intercisai gemma a hasonló gemmák elterjedési területe alapján az Al-Duna mentén készülhetett.

B. VÁGÓ E.-BÓNA I.: Die Gräberfeld von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof. Budapest, 1976.

BUZA A.-KESZI T.: Aranytárgyak az Intercisa Múzeum gyűjteményéből. Az Intercisa Múzeum Kincsei VI. Dunaújváros, 2009.

GESZTELYI T.: Pannoniai vésett ékkövek. Budapest, 1998.

R. FACSÁDY A.: Római ékszerek. (http://www.ookor.hu/archive/cikk/2003_4_r_facstasy.pdf, hozzáférés: 2016. augusztus 3.)

ÚJLAKI ZS.: Az Intercisa Múzeum római kori mécsesei. Die römerzeitlichen Lampen de Intercisa Museums. Az Intercisa Múzeum Kincsei III. Dunaújváros, 2006.

Mátyás király ezüstdenárjai

Keszi Tamás

Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.

keszitamás@gmail.com

„Igazságos”, vagyis I. Mátyás, a törökverő Hunyadi János fia 1458-ban lett magyar király, és viszonylag hosszú ideig, 32 éven keresztül ülhetett a trónon. Uralkodása során az adó- és pénzügyeket is megreformálta. Utóbbi része volt az is, hogy Ernusz János kincstartó javaslatára új, értékálló pénzt veretett Zsigmond király pénzeinek a mintájára. Az Intercisa Múzeum gyűjteményéhez tartozó példányok lelőhelyét nem ismerjük, magángyűjteményből kerültek az intézmény birtokába.

A jó minőségű denárokból 100 darab ért 1 aranyat. A denárok előlapjára az uralkodó címerpajzsa került, ennek negyedeiben az Árpádok hétszer vágott címere, a kettős kereszt, a cseh oroszlán és a dalmát leopárdfók kaptak helyet. A szív-pajzsra a Hunyadiak hollója került. Köriratként a 'Moneta Matthie Regis Vngarie' szöveg valamelyik rövidített változata került. A latin szöveg magyar jelentése: 'Magyarország királyának, Mátyásnak a pénze'. A hátlapot Magyarország védőszentjének, a Mátyás által különösen tisztelt Szűz Máriának és a gyermek Jézusnak a képe díszítette. Körirata is ennek megfelelő volt: 'Patrona Vngarie', vagyis 'Magyarország patrónája'. II. Ulászló és II. Lajos idején ezeket a madonnás vereteket tovább készítették, közülük kerülnek ki legszebb középkori pénzeink.

A pénzeket az ó- és középkorban még kézzel verték. A fémlemez kalapálással alakították megfelelő vastagságúra. Ebből ollóval vágják ki azokat a meghatározott méretű és súlyú, kerek darabkákat, amelyekre ráverték az éremképeket. A vas verőtövekbe ötvösök vésték bele a kiválasztott szöveg és kép tükörképét. Az alsó verőtövet fatönkbe erősítették, erre került a fémlemez. A felső verőtövet pusztá kézzel, vagy fogóval tartotta a mester, és kalapácsával jókorát ütött rá. A verés nem mindig volt sikeres: ha a verőtő elcsúszott, vagy nem volt elég erős a csapás, ismétlésre lehetett szükség. Az ilyen „kétszer vert” érmék könnyen felismerhetők arról, hogy az érmekép elcsúszott, „szellemképes” lett. A múzeum gyűjteményében lévő példányok között ilyenre is akad példa.

A pénzforgalomnak több éremre volt szüksége, mint amit egyetlen verőtőpárral elő lehetett állítani, ráadásul a kopott verőtöveket időnként cserélni is kellett. Ezért egyszerre több verőtövet készítettek ugyanannak az érmetípusnak az előállításához. Ezek apró részletekben eltérnek egymástól. Minden országban több pénzverde működött, ezek pedig apró verdejegyekkel különböztették meg a náluk készült érméket a többitől. Magyarországon a legjelentősebb pénzverde Körmöcbányán működött, de fontosak voltak a budai, kassai, nagybányai és nagyszebeni műhelyek is. Arra is volt példa, hogy nyugati hadjáratai során külföldi pénzverdékben is készültek pénzek a katonai költségek fedezésére.

A pénzek nemcsak a korabeli embereknek voltak fontosak, az ásatásokon talált példányoknak a mai kutatók is hasznát veszik. Ha ismerjük a pénz kibocsátójának személyét és uralkodásának idejét, akkor könnyen megállapíthatjuk az egyes régészeti jelenségek (sírok, épületek) korát. Persze azt is fontos figyelembe venni, hogy mennyi ideig lehetett forgalomban a pénz, és mikor került a földbe. Minél tovább vándorolt erszényről erszényre, annál inkább elkoptak a feliratok és ábrák.

Irodalom:

HUSZÁR, L.: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Budapest-München, 1979.

PALLOS L.-TORBÁGYI M.-TÓTH CS.: A magyar pénz története. A kezdetektől napjainkig. Budapest, 2012.

Fatüzeléses disznóperzselő

Balogh Pál Géza
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
baloghpalgeza@gmail.com

November hónap műtárgyának a múzeum néprajzi gyűjteményének friss szerzeményét, egy fatüzeléses disznóperzselőt választottunk. A disznó tartása a magyar parasztság egészében általános, hiszen a hús- és zsírfogyasztás egyik fő forrása a házilag leölt és feldolgozott sertés volt. A disznóölések a hűtőládák elterjedése előtt, a tartósítás miatt leginkább késő ősszel és télen zajlottak. Az esemény nem egyszerűen csak munkaalkalom, hanem fontos közösségi esemény is volt, melynek során megerősítették a rokoni, szomszédági és baráti kapcsolatokat. Emellett fontos szórakozási lehetőségnek is számított: a munkát közös tor, mulatozás követte.

Dunapentele sertéstartása a Mezőföld fejlett kukoricatermelésén alapult: sok család nem csak saját fogyasztásra, de értékesítésre is hizlalt disznókat. Az 1950-es évekig a legelterjedtebb fajta a zsírhasznú mangalica volt, csak az első világháború után kezdett el szórványosan egy-egy gazda húshasznú kese, yorkshire és berkshire fajtájú disznókat tartani. A kukoricán kívül árpát, kukoricadarát, árpadarát, borsódarát, lucernadarát és olajpogácsadarát is adtak a hízóra fogott disznóknak. A pentelei gazdák Budapest hús- és zsírellátásában is jelentős szerepet játszottak, heti 5-6 vagon hizott sertést szállítottak a fővárosba. A sertésenyésztés haszna jelentősen hozzájárult Dunapentele polgárosodásához, az így felhalmozott tőke alapot nyújtott a lakáskultúra, a ruházat, a bútorzat és a táplálkozás megújulására.

Saját szükségletre egy család évente 1-3 hízót ölt le; a disznóvágás Márton napon, az adventi vásár idején, vagy két karácsony (karácsony és újév) között zajlott le. A szúrást végezhetette a házigazda, esetleg egy hozzáértő rokon, illetve szakember – böllér vagy hentes – is. A disznót a sonkák kiemelése után orjára bontották, vagyis az állat hátától kezdték a bontást, a hát környéki szalonna lefejtésével, majd a gerincoszlopot egyben kiemelték. Hurkából az 1970-es évekig csak egy félét, a „kásás hurkát” készítették, melybe a disznó tüdeje, májának egy része, a toroknál levő húsdarabok, fűszerként pedig vöröshagyma, majoránna és paprika került. Ekkoriban jelent meg a kásás mellett a véres és a májas hurka: a véresbe kölest, a májasba zsömlét tettek.

Az esti torba a rokonságot is meghívták. A menü a következő volt: húsleves, főtt hús paradicsomszósszal, sült hús, kolbász, hurka, töltött káposzta és hájas pogácsa. A disznótorban maskurák – cigánynak vagy kéményseprőnek öltözött legények – is megjelentek, akik ételt kéregettek, illetve megpróbáltak lopni a hurkából, kolbászból. Másnap az esetleg meghívott specialista és a rokonság kóstolót kapott a húsból – így nem kellett annyit tartósítani, viszont vissza is kapták, amint a rokonságban valaki disznóvágást tartott.

A disznó perzselése rögtön a szűrés és a vér kiengedése után zajlott; célja a disznó megtisztítása a szórtól. Ennek eszköze Dunapentelén a szalma volt, ezen módszer mellett jelent meg a fatüzeléses „pörkölő”, illetve később a mára általánossá váló gáz pörkölő. A kukoricacsutkával, majd később tűzifával működő kézipörzsölők az Alföldről kiindulva kezdtek el terjedni az 1920-1930-as években. Hogy Dunapentelén pontosan mikor kezdtek el megjelenni a szalmával pörkölés mellett a különféle pörkölő szerkezetek, sajnos nem tudjuk, de az biztos, hogy a Múzeum első néprajzosa, Sergő Erzsébet 1974-es gyűjtése idején már a fa- és a gáztüzeléses gépet is használták. A készülék vaslemezekből készült, középen egy henger alakú tűztérrel, mely mögött egy kerek, fémrugó alkotta áttéttel hajtott ventilátor üzemel, előtte pedig egy ráccsal elválasztva (hogy csak a lángokat fújja ki, de a hamudarabokat ne) szerkesztették rá a kifújócsövet. A használat során a készülékben meggyújtották a szalmát vagy puhafa darabokat, majd a kerék tekerésével a ventilátor egyrészt felszította a tüzet, másrészt a pörkölni kívánt disznóra fújta ki azt.

A múzeum példányát a múzeum munkatársa, Léhiné Butyorka Krisztina ajándékozta idén a gyűjteménynek. A készüléket édesapja, Butyorka István használta, aki egy újtelepi férfitől vette a készüléket. A készülék készítője ismeretlen, azonban feltételezhetjük, hogy az ország más településeihez hasonlóan ezt is helyi lakatos vagy barkácsoló parasztember készítette, nem sorozatgyártmány. Az eszköz számos izgalmas kérdésre világít rá. Mivel szinte biztos, hogy helyi specialista vagy barkácsoló parasztember munkája volt, így rámutat a parasztagdák és specialisták ügyességére és barkácsoló, találmányokat szerkesztő kreativitására, de emellett felveti a kérdést, hogy állt-e valamilyen közös minta az ország számos területén elterjedt készülék formája mögött? Emellett a tárgy a paraszti kultúra modernizációjának folyamatát is jól szemlélteti: egy köztes lépést jelent a sorozatgyártott, gázüzemű disznóperzselők felé, ugyanazon funkciót látja el egy házilag barkácsolt eszköz segítségével.

Ahogy Sergő gyűjtéseiből is kiderül, a szalmás perzselés, a fatüzeléses- és a gázüzemű disznóperzselő egy időben egymás mellett éltek. Már megjelent az új technika, de ez nem tudta teljesen kiszorítani a régit, melyhez különböző okok – anyagi, érzelmi, stb. – miatt egyesek még sokáig ragaszkodtak. A különböző időszakokból származó elemek ezen egyidejűségét nevezi a néprajz „párhuzamos különidejűségek”-nek – ezt a fogalmat is jól illusztrálja a tárgy.

Irodalomjegyzék

- BÁLINT S. 1972/73: A disznótartás és a disznótor szegedi hagyományai. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1, 111–130.
- KÓSA L. 1969: Találmányok a paraszti gazdaságban. Népi Kultúra – Népi Társadalom II–III, 63–77.
- LUKÁCS L. 2009: Dunapentele néprajza. In: Uő.: Sárfőtől Mezőföldig. Táj- és népkutatás Fejér megyében. Székesfehérvár, 263–294.
- SERGŐ E. 1974: Népi táplálkozás és étkezési szokások Dunapentelén. Alba Regia XIII, 273–285.
- SZABADFALVI J. 2001: Sertéstartás. In: Magyar Néprajz nyolc kötetben II. Gazdálkodás. Főszerk. Paládi-Kovács A. Budapest, 749–770.

SZILÁGYI M. 2000: Hagyomány és újítás a népi gazdálkodásban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 39, 461–480.

T. BEREZKI I. 1997: Változások a sertéshús feldolgozásában a 20. században. In: A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században. A néprajzkutatók I. táplálkozáskonferenciájának előadásai, Kalocsa, 1995. október 24–26. Szerk. Romsics I. Kalocsa, 105–116.

TÁTRAI Zs. 1990: Disznótör. In: Magyar Néprajz nyolc kötetben VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör T. Budapest, 211–213.

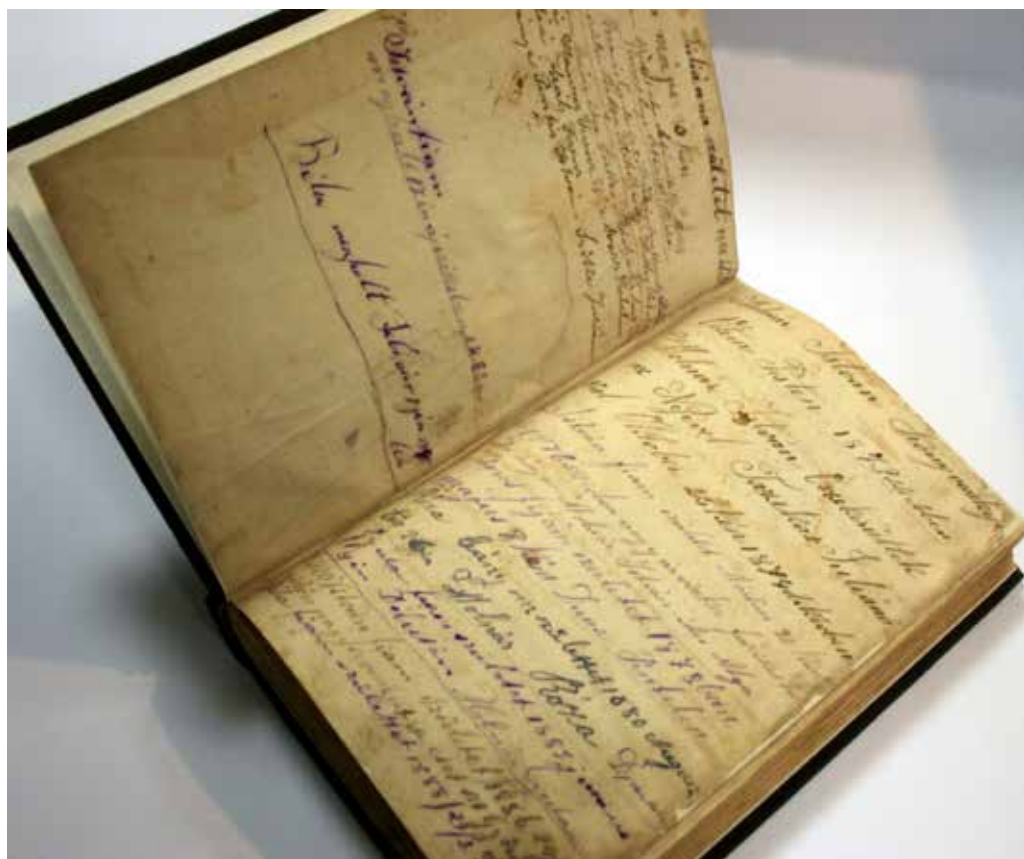

Molnár István bibliája

Kronászt Margit
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

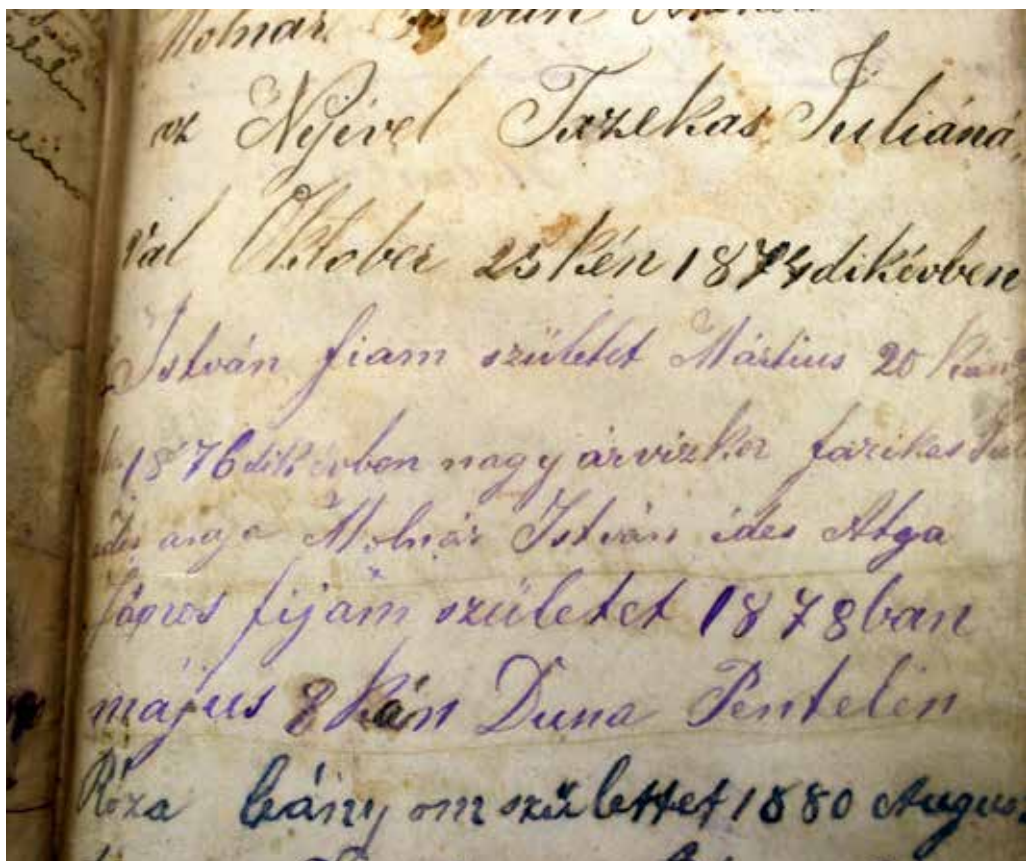
2016. december hónap műtárgyának egy igazán érdekes darabot választottam. A szóban forgó tárgy egy Károli Gáspár féle „Új testamentom”. Egyik különlegessége korában rejlik: 1873-ban adta ki a Brit és Külföldi Biblia Társulat Pesten. Másik különlegessége pedig eredeti tulajdonosa és annak családja, Molnár István, Pentelei Molnár János festőművész édesapja volt.

2008-ban ajándékozás útján került intézményünk tulajdonába a vászonkötéssel borított Biblia. A kötet 20,5 cm hosszú, 14 cm széles, restaurált állapotban található gyűjteményünkben. Ahogy kinyitjuk, számos kézzel írt feljegyzéssel találkozunk benne, amelyek Molnár Istvántól származnak. Ezekben jelentős családi eseményeket örökített meg, például házasságkötését vagy gyermekei születését.

Először néhány, a könyvből vett idézettel ismertetném meg az olvasót. Az idézetek közlésekor az eredeti helyesírást követtem.

„Molnár István könyvecskéje.
Vetem Pesten 1873dik éoben
Molnár István özsekerűttek az Nejevel Fazekas Juliáná-
val Oktober 25/én 1874dik éoben.
István fiam születet Mártius 20 ...
1876dik éoben nagy árvízkor Fazekas Juli
édes anya Molnár István édes atya.
János fijam születet 1878ban
május 8/kán Duna Pentelén
Róza leány születet 1880 augusz-
tus 26án Molnár Róza Dpentele
Gyula fiam születet 1883 junius
4én délután Molnár Gyula
2ik István fiam születet 1886 24/4én
midőn nagyszombatra eset szt György nap...”

A könyv első oldalain még további gyermekekre, illetve az ő házasságkötésükre utaló bejegyzést találhatunk, például Molnár Róza vagy Molnár János házasságkötése. Mellettük szerepelnek olyanok, amikben halálesetet örökölt meg, mint az 1876-ban született, István nevű gyermek 1880-as évek első felében bekövetkező halála; vagy az apai nagymama halála.

Károli Gáspár (Nagykároly, 1529 körül – Gönc, 1591) református lelkipásztor volt, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület esperese, valamint az első magyar nyelvű bibliafordítás elkészítője. Munkáját 1586-ban kezdte meg Torna vármegye főispánja és unokaöccse, Mágóchy Gáspár és Mágóchy András támogatásával. Ők ketten 1586-ban és 1587-ben elhaláloztak, így a magyar bibliafordítás ügyét a következőkben Rákóczi Zsigmond karolta fel, aki később Erdély fejedelme lett. Károlit hat református lelkész társasága segítette munkája elkészítésében, mellyel így hamar végeztek is. Nyomtatását 1589-1590-ben végezték el. E fordítás alapján jelent meg hazánkban, Vizsolyban az első fordítás, 700-800 példányban, melyből napjainkban 24 található Magyarországon (összesen pedig 54 darab létezéséről tudunk).

Károli Gáspár emlékét napjainkban több szobor is őrzi ország-szerte (például Gönc vagy Vizsoly településeken). Születésének 400. évfordulójáról Reményik Sándor *A fordító – Károli Gáspár emlékezetének* című versében emlékezett meg; valamint Nagykarolyban a református templom bejárata fölött emléktáblát avattak. Róla kapta nevét a Károli Gáspár Református Egyetem is, illetve 1997 óta létezik a Károli Gáspár-díj, mellyel a hittudományok területén kiemelkedő munkát végző tudósokat díjaznak.

Irodalom:

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1608_december_5_rakoczi_zsigmond_erdelyi_fejedelem_halala/ (hozzáférés: 2016. november 17.)

Beszámoló az Intercisa Múzeum 2016. évi tevékenységéről

Gyűjteménygyarapodás az Intercisa Múzeumban 2016-ban

Kronászt Margit
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
kronaszt.margit@gmail.com

2016-ban régészeti gyűjteményünk állományában nem következett be változás.

A múzeum néprajzi gyűjteménye tavaly nagyszámú tárggyal gyarapodott. Török Zoltán nagylelkű adományának köszönhetően sikerült egy helyi család, az Újbányiak teljes hagyatékát begyűjteni, melynek segítségével számos új tárgytypussal bővült a gyűjtemény. Közöttük egyaránt megtalálhatóak az egykori paraszti életmód tárgyi dokumentumai és a szocialista korban átalakult életmód tárgyanaga. A beérkezett hagyatékban hétköznapi használati tárgyak, mezőgazdasági eszközök, gépek és viseletek is találhatók. A hagyaték megközelítőleg fél ezer darabból álló iratanyagot is tartalmaz, mely értékes forrása a dunapentelei mezőgazdasági társadalom átalakulásának, a történelem eseményeinek. Az iratanyagban személyes és gazdasági iratok, (pl. levelek, képeslapok, gazdasági és adminisztratív iratok) valamint fényképek is találhatóak. Leltározásuk folyamatban van.

A múzeum munkatársainak adományai révén is több tárgy került a múzeumba. Léhiné Butyorka Krisztinától került be egy fatüzeléses disznóperzselő, melyet a hónap műtárgyai között bemutatunk. Rozboráné Kaczkó Ildikó adományának köszönhetően nagyszámú textillel bővült a néprajzi gyűjtemény. Ezen kívül székesfehérvári kerámiákkal is bővült a gyűjtemény, Bognár Márta nagylelkű adományának köszönhetően.

Történeti gyűjteményünk szintén ajándékozás útján bővült jelentősen, melyek között jelentős számban találhatóak hagyatékból származó tárgyak. Németh Miklóstól kitüntetések és oklevelek kerültek be, melyek egy helyi család 1950-es és 1980-as évek közti történetét fedik fel előttünk. Emellett kaptunk több száz diaképet, melyek családi eseményeket dokumentálnak; részletes és pontos feldolgozásuk további munkát és kutatást kíván. Kaptunk „reprezentációs” ajándékokat is, melyek által Sárosi József volt tanácselnök napjaiba pillanthatunk bele: ezeket az ajándékokat különféle hivatalos eseményeken kapta kézhez. Ezeket a nagyobb gyűjteményeken felül kerültek be térképek, fotók, festmény és más apróbb tárgyak is, amelyek városunk történetének forrásaként szolgálnak. A gyűjtemény 438 db tárggyal gyarapodott, melyek a gyarapodási naplóba bevezetésre kerültek, emellett több száz diaképpel, melyek további feldolgozást kívánnak.

Leltározott műtárgyállomány összesen:
régészeti gyűjtemény: 622.896 tétel,
néprajzi gyűjtemény: 2.561 tétel,
történeti gyűjtemény: 8.538 tétel.

Műtárgyvédelem az Intercisa Múzeumban 2016-ban¹

Paálné Bakó Edit restaurátor
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
pbako.edit@gmail.com

2016-ban az Intercisa Múzeum gyűjteményének állományvédelmét három fő végezte – egy felsőfokú végzettséggel és egy műtárgyvédelmi asszisztens – végzettséggel rendelkező munkatárs. A harmadik főnek a műtárgyak tisztítása volt az elsődleges feladata (ásatásról bekerülő anyagok illetve a gyűjteményben lévő darabok mosása, tisztítása). Július 4-29-ig 4-4 órában 3 fő diákmunkás segédkezett a műtárgyvédelemi munkában.

A 2016-ra tervezett legfontosabb feladatot a 2005-ös Iváncsa-laposi ásatási leletanyag restaurálásának befejezése jelentette. Emellett elsőbbséget élvezett azon műtárgyak rendbetétele, amelyek időszaki kiállításban szerepeltek. Ezek részben a saját gyűjteményből, részben vendég múzeum hozott anyagából származtak. Külső megbízásoknak is eleget tettünk, melynek díját az intézmény számlájára fizették be megbízóink.

Intézményünkben a restaurátorok feladata között szerepel az időszaki kiállítások kivitelezésében való részvétel, műtárgyak biztonságos elhelyezése, a kiállításához szükséges installációk elkészítése (vitrinek, posztamensek előkészítése, textillel való bevonása, feliratok készítése, képek falra kasírozása, keretezése stb.).

A munkatársak régészeti, néprajzi, újkori tárgyak állagmegóvásán dolgoztak, mely három fázisból tevődött össze: tisztítás, konzerválás és restaurálás.

Régészet

Az alábbi táblázatban összefoglalva látható, hogy milyen anyagból, hány darab műtárgy, milyen munkafázisokon esett át. A régészeti táblázatban szereplő műtárgyak bronzkori telepásatásból kerültek elő. A vastárgyak a római-, a tojások és egy kerámia kisedény az avar korból valók. (1. táblázat)

A 2005-ös Iváncsa-laposi ásatáson előkerült leletanyag több éve folyó restaurálásának befejezése sikerült, az évek alatt megtisztított kerámia töredékek (35 617 darab) átnézésével, válogatásával és az összeillő darabok ragasztásával (2 885 darab), valamint az apró leletek, tárgyi emlékek restaurálásával. (1. kép)

Ugyancsak Iváncsáról került a restaurátor műhelybe „in situ”² kiemeléssel két darab avar kori tojás és egy darab kerámia kisedény. Az egyik tojásnak kb. 4/5-e 23 darabra, a másiknak kb. a

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kabácsy Annamáriának a szöveg lektorálásáért.

² Az ásatáson a rossz megtartású leletet, földlabdával együtt megerősítve, eredeti állapotában emelik ki a régészek, s így szállítják a múzeumba, ahol a restaurátor tárja fel a műtárgyat

fele 128 darabra törött. Mindkét tojás darabjait a restaurátor megtisztította, az összeálló darabokat ragasztotta. A hiányzó részek kiegészítéséhez vázszerkezetet épített, amit gipsszel vont be. A nem kapcsolódó töredékeket a kiegészítésbe beépítette. (2-6. kép)

Anyag	Tisztított db	Válogatott db	Ragasztott db	Ragasztott edény db	Restaurált db
Kerámia	12 231	35 617	2 885	109	4
Agyag	19				
Embercsont	302				
Állatsont	1 336				
Kagyló	371				
Tojás (avar)					2
Csiga	14				
Kő	6 380				
Faragott kő	283				
Kavics	1 043				
Salak	8				
Kőbalta	14				
Kőgolyó	2				
Pattintott kő	39				
Hálónéhezék	7				2
Patics, tapasz	1 428				
Faszén	26				
Csont szerszám	11				
Megmunkált fog	2				
Agancs	35				
Bronz tárgy					6
Ezüst					1
Vas tárgyak					9

1. táblázat

1. Bronzkori kerámia válogatása

2. In situ kiemelt avar kori tojás restaurálás előtt

3. Avar kori tojás tisztítás után

4. A kiegészítendő rész vázszerkezete

5. A beépített, nem illeszkedő darabok

6. A restaurált tojás

A kerámia kifizék igen gyenge megtartású, rosszul kiégetett edény volt. Nedvesség hatására, szétmállhatott volna, emiatt csak szárazon lehetett tisztítani, majd a darabokat vegyszerrel, átitatással kellett megerősíteni. Ezután következhetett a töredékek összeillesztése, ragasztása, majd a hiányzó részek pótlása. (7-9. kép)

7. In situ kiemelt kerámia edény

8. Tisztítás, átitatás után

9. Restaurált edény

A Római Kőtárban az intézmény hat munkatársa a diákmunkásokkal és egy önkéntessel (változó létszámban) 280 darab római kori követ fotózásra készített elő. A szarkofág tetők, sírkövek – feliratos, ábrás darabok – szobor alapok, kilométer- és malomkövek rendbetétele két hónapot vett igénybe. A teljes területet gyomtalanították, majd a lesüllyedt köveket körbeásták. A földre fektetett köveket a rátelepedett mohától, zuzmótól, az üregekben leülepedett portól megtisztították.³ (10-14. kép)⁴

10. Kövek tisztítás előtt

11. Kövek tisztítás után

³ A munka során több kellemetlen meglepetés érte a dolgozókat. Az alapos munka következtében a kövek alatt megbúvó patkánykolónia és a darázs-fészkek-, támadások-, csipések próbára tették a kollegák türelmét

⁴ A fotókat Léhiné Butyorka Krisztina készítette.

12. Földbe süllyedt faragott szarkofágtető

13. Körbeásott szarkofágtető

14. Tisztítás, kiásás után a kövek

A Budapesti Történeli Múzeum Középkori Gyűjteményéből egy Árpád-kori pohár újra restaurálásra került. A régi elengedett, elcsúszott, meggyengült ragasztást szét kellett szedni, megtisztítani, újra ragasztani és kiegészíteni.⁵ (15-18. kép)⁶

15. Újrarestaurálás előtti kerámia

16. Darabjaira bontott edény

⁵ A műtárgy Léhiné Butyorka Krisztina vizsgamunkája volt a restaurátor asszisztensképzésen.

⁶ A 7-14. képet Léhiné Butyorka Krisztina, a többi a szerző készítette a műtárgyak restaurálása közben.

17. Restaurálás közben

18. Restaurált kerámia

Néprajz

2016-ban az állandó kiállításban a néprajzi szoba felújítása az alapterület bővítésével együtt megtörtént. A megnövekedett tér lehetővé tette a konyha és a szoba funkcióinak külön bemutatását és a néprajzi raktár gyűjteményéből több műtárgy kiállítását. Valamennyi tárgy restaurált volt, így a felújítást követően elegendő volt azok portalanítása, frissítése.⁷

Újkor

Az alábbi táblázatban összesítve látható valamennyi újkori tárgy, mellyel a restaurátor dolgozott. A csoportosítást meghatározta a tárgy jellege (egylapos dokumentumtól a több száz oldalas bibliáig, a fotótól az akvarellig, vagy olajfestményig), darabszáma s hogy milyen műtárgyvédelemben részesült. (2. tábla)

Anyag	Tisztított db	Konzervált db	Restaurált db
Fém			20
Olajfestmény (1992.)	1		
Akvarell (1820.)			1
Biblia (1871.)			1
Könyv (1898.)			1
Térkép XX. sz. eleje			1
Újság (1862.)			2
Oklevél (1884-1952.)			6
Papír dokumentum			19
Fotó	244		
Képkkeret (1820-1992)		9	1
Fotóalbum-táblák			35

2. Történeti és újkori műtárgyak

Két olyan időszak kiállításunk volt, melyben a hozott anyag egy részét tisztítani vagy restaurálni kellett. A „Katyň” című vándorkiállításnak 20 darab tárgyi emléket kellett felfrissíteni, megtisztítani (gomb, kulcs, sapkajelvény, óra, plakett).

⁷ 2014-ben a meglévő néprajzi szoba teljes felújításon esett át s vele párhuzamosan minden kiállított tárgyat megtisztítottak, illetve szükség szerint restauráltak. Az akkor bemutatott műtárgyak a jelenlegi kiállításban is szerepelnek, ezek mellé újabb tárgyak kerültek a raktárból.

A „Szent Flórián Katonái” című kiállításhoz az alábbi műtárgyakat kellett tisztítani, restaurálni. A Budapesti Katasztrófavédelmi Múzeum gyűjteményének raktárából hozott anyag egy része még nem volt megtisztítva, restaurálva. Az alábbiakat helyben kellett kiállíthatóvá tenni:

- 1 db 1992-ben készített, 94×108 cm-es olajfestményt a hozzá tartozó 111×125 cm-es kerettel együtt tisztítani kellett,
- 6 db 48×65 cm-es színesen nyomtatott plakátot tisztítani, ragasztani, a hiányzó részeket pótolni, végül retusálni kellett.

A Szent István Király Múzeum gyűjteményéből

- 1 db 1884-ben kiállított 50×60 cm-es oklevél és
- 1 db 24×41 cm-es nyomtatvány tisztítása és préselése volt szükséges.

A Dunaújvárosi Tűzoltó Laktanya gyűjteményéből

– 8 db keretezett 30×35 cm-es fekete-fehér fotót kellett tisztítani, a festett keretekkel együtt. Az üveges keretből a képeket ki kellett venni, ezután lehetett a fotókat megtisztítani. A keretek újrapolitúrozása után a törött üveglapok cseréje is megtörtént. A fotók visszahelyezését papírhátlap borítás követte, ez nem volt korábban a kereteken.

- 6 db 24×30 cm-es fotót újra kellett paszpartuzni.

Az Intercisa Múzeum gyűjteményéből

- 5 db 30-31×34-41 cm-es színesen nyomott, tussal kitöltött oklevél,
- 2 db 1943-as, 23×35 cm-es 4 oldalas biztosítási kötvény,
- 3 db 1943-as, 17-21×9-10 cm-es nyugta, jegyzőkönyv és
- 1 db 1958-as tűzrendészeti házirend restaurálása készült el.

A „Sebes-Körös partjától az Adler nyomdáig” című kiállításhoz a néprajzi gyűjteményből

- 3 db férfi vászon inget kellett tisztítani, valamint
- 1 pár férfi bőr csizma tisztítása és konzerválása volt szükséges.

A gyűjteményből két darab 19. század végi dokumentum restaurálása is elkészült:

– az 1896-ban kiállított, 60×50 cm-es nyomtatott, kézírással-tintával kitöltött katonai végelbocsátó levelet korábban oldószeres ragasztóval kartonra ragasztották. A dokumentum poros, pecsétes, gyűrött, hiányos volt.

- az 1892-ben kiállított 53,5×37,5 cm-es színesen nyomtatott, tintával kitöltött csizmadia

tanonc bizonyítványt szintén oldószeres ragasztóval kasírozták kartonra. A korábbi ragasztást a dokumentum igen rossz állapota tette szükségessé. A hajtások mentén három részre szakadt, szélei hiányosak voltak. A papír felületét borító por és egyéb szennyeződés-szárazon ecseteléssel, majd latex szivaccsal lett eltávolítva. A kéziratos részek vegyszeres levédésével moshatóvá vált a dokumentum. A nedves tisztítás mosószeres langyos vízben történt. A műtárgy savtalanítását, pufferolását levegőn való szárítás követte. A végelbocsátó levél japánpapírra kasírozása búzakeményítővel, a hiányok pótlása, szintbehozása, valamint a repedések javítása tépelt japánpapírral történt. A csizmadia bizonyítvány hiányai papírontással lettek kiegészítve. Végezetül mindkét dokumentum tárolásához, szállításához savmentes kartonból pallium készült.(19-20. kép)

2016-ban a székesfehérvári Szent István Király Múzeum megkeresésére két alkalommal dolgozott restaurátorunk. Ezek során egy darab 1820-ban készült, 33,5×19,2 cm-es keretezett papírra festett akvarellt kellett restaurálnia. A mű alkotója ismeretlen, címe: A szerelem reggele. A keret poros, kopott volt, a falemez hátlapnak fele hiányzott. A festmény poros, penészfoltos, légypiszkos volt. Korábban kartonra, csirizes kasírozással rögzítették – néhol 1-2 mm vastagságban – ezért a papíralap zsugorodott, deformálódott. A rovarrágás nyomai több helyen kisebb papírhiányként látszódtak. A festményt valamikor négyrét hajtották, valamint az aljánál 2,5 cm-t visszahajtottak. A hajtások mentén a festék lepergett.

19. Bizonyítvány, restaurálás előtt

20. Bizonyítvány, restaurálás után

A keretből való kiemelést a portalanítás, majd a festékréteg stabilizálása követte. Ezután mechanikusan lett eltávolítva a hátlapról a régi felkasírozott karton- és csirizréteg. A mosószeres nedves tisztítást követte a kép japánpapírra, búzakeményítővel való felkasírozása. A hiányok kiegészítése szintén japánpapírral történt, majd retusálásuk következett. Az elkészült műtárgy visszakerült a régi, megtisztított keretébe. A képkeret hátsó lezárását biztosító hiányos falemez kiegészítése is megtörtént.⁸ (21-24. kép)

Bérmunkában készült el a Magyar Királyi 17. számú honvéd gyalogezred díszkötésű fotóalbum fényképes tábláinak restaurálása. A 35 db albumtábla 225 db fényképet tartalmazott és 5 db kiesett fénykép volt a dobozban. A táblák magassága 27, 5 cm, szélessége 39 cm, vastagsága 0,2 cm. Az albumtest tábláit hat réteg papír (vékony feliratos borítópapír, fotókarton, távtartó duplex, két réteg rajzlap a ráragasztott fényképekkel, vékony borítópapír) összekasírozásával készítették. Minden táblán nyolc darab 45°-os dőléssel kialakított ablakot vágtak a fényképeknek. A táblák szélét és a kivágott ablakokat a metszett élek aranyozásával díszítették. A fotóalbumban a fényképeket katonai rangsor szerinti besorolás alapján helyezték el. A táblákon a feliratozást és a tulajdonneveket kalligrafikusan, piros és fekete tusztintával jegyezték fel. A 35 darab táblán összesen 280 darab fénykép elhelyezésére volt lehetőség, ehhez képest csak 225 darab fotót tartalmazott. 24 ablaknál a tulajdonnevek tussal vagy ceruzával felírták, de a fénykép hiányzott – elveszett. A tároló doboz még 5 darab kiesett fényképet tartalmazott, amiből egy volt beazonosítható.

⁸ A Szent István Király Múzeumban új, a képhez jobban illő keretbe tették át a műtárgyat, s így állították ki.

21. Akvarell, restaurálás előtt

22. Hátoldalon a régi, megkeményedett vastag csiriz réteg

23. Kasírozás retusálás után

24. Restaurálás után (üveglap mögött)

Az albumba folyamatosan ragasztották be a fényképeket, még nem volt teljes, befejezett, további fotók beragasztására is hagytak lehetőséget. A portrék végleges feliratozását sem fejezték be, sok fényképnél csak ceruzával jelezték a fotó tulajdonosának a nevét. (25. fotó) A táblák porosak, karcosak voltak és ráakódott piszok szennyezte őket. Legtöbbször az egymáshoz kasírozott rétegek részben vagy teljesen szétváltak. A távtartó karton sérült, szakadt, hiányos volt, az alaplapon, melyre a fényképeket felragasztották, elszavasodott és hullámosodott. Több táblán a fényképek ragasztása elengedett, elcsúsztak vagy elvesztek, az alaplapon pedig a ragasztó nyoma visszamaradt. A fényképeket a sarkoknál összegyűlt porréteg, némelyik képnél a kelletténél több ragasztó használata következtében ragasztónyom szennyezte. (26-27. kép)

A restaurálást – a táblákról és a fényképek pontos helyéről fotóval – számozott dokumentáció készítése előzte meg. Az albumlapok szennyezettsége a nedves tisztítás mellett szólt, de a lapok hátrétegű szerkezete és a metszések aranyozása kérdésessé tette ezt a módszert. A lapok teljes nedves tisztítása ellen szólt, hogy a különválasztott, különböző vastagságú, más-más összetételű papírlap a mosás során megváltoztatja a méretét és a szárítást követően nem biztos, hogy újra egybeesnének az ablakok aranyozott metszésű vágási felületei. Ezt figyelembe véve a részleges nedves tisztítás mellett döntött a restaurátor.

25. Fotóalbum tábla, restaurálás előtt

26. Alaplap a fényképekkel

27. Szakadt, hiányos távtartó

A háromrétegű, fényképeket tartó alaplapok különválasztása a feliratos-ablakos-távtartós 3 rétegű felső laptól lehetővé tette az erősen elsavasodott alaplap nedves tisztítását. A feliratos, ablakos lapok felületéről a por szárazon puha ecsettel és radírsvivaccsal, míg a szilárd felrakódott szennyeződések éles szikepengével kerültek eltávolításra. A hátoldalára enyvvel kasírozott távtartó duplexről a visszamaradt papírmaradványok és a felesleges enyv mechanikusan lett eltávolítva. A távtartók sérülése és hiánya többkétegű japánpapírral, illetve formára vágott duplex beillesztésével lett javítva. A táblákon levő sérülések, szakadások és hiányok javítása, kiegészítése japánpapírral történt. Az ablakok kopott aranyozott metszett éle újra lett aranyozva.

Az alaplapok a fényképek leemelését követően először száraz, majd semleges mosószeres nedves tisztításon, savtalanításon estek át. Szárítást követően a rétegek búzakeményítővel lettek újra összekasírozva. A fényképekről a port puha ecsettel, finom radírreszeléssel, a hátoldaláról a ragasztót mechanikusan, éles szikével lehetett eltávolítani. A megtisztított felső ablakos réteg és az alaplap összekasírozása közben a fényképek is a helyükre kerültek. Végezetül a táblaszélek metszése is újra lett aranyozva. (28. kép)

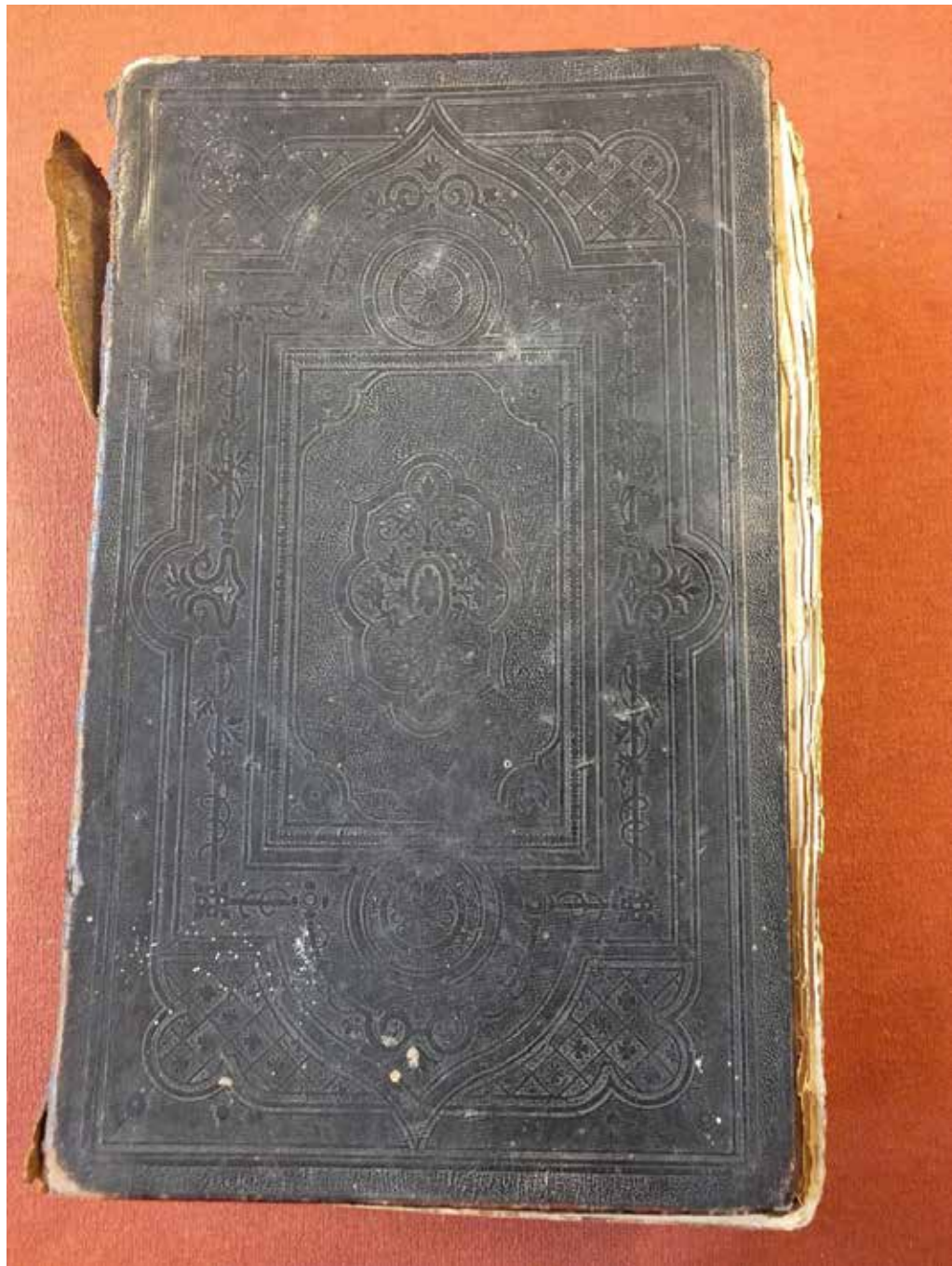
Múzeumunkat gyakran megkeresik magánszemélyek is számukra fontos, pótolhatatlan dokumentum, vagy kedves tárgy, emlék restauráltatásáért. A múzeumi feladatok függvényében bér munkában vállalja a restaurátor ezek rendbetételét.⁹ Az elmúlt évben az alábbi tárgyak restaurálása történt ilyen formán:

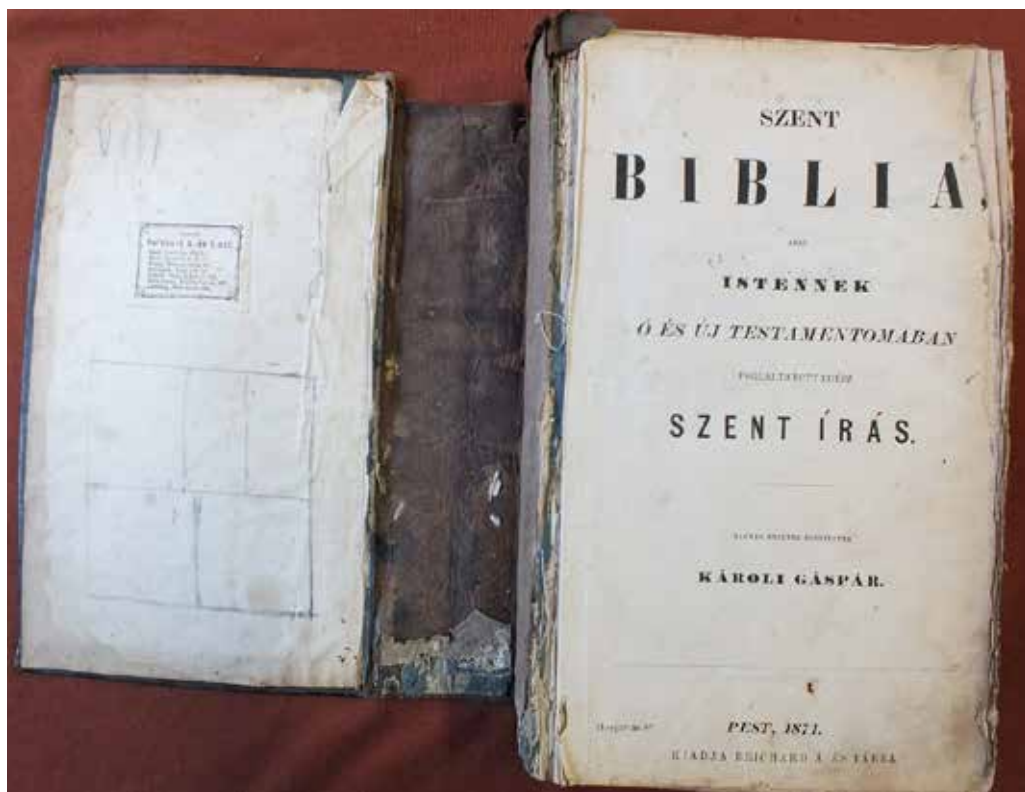
28. Restaurált fotótábla

⁹ A munkadíj minden esetben a múzeum számlájára került befizetésre.

– 1 db 1871-ben kiadott, vaknyomással díszített bőrkötésű Szent Biblia (29-35. kép),

29. Biblia bőrkötése restaurálás előtt

30. Könyvtábla belső oldala, leszakadt gerincbőr, hiányzó előzők, címoldal restaurálás előtt

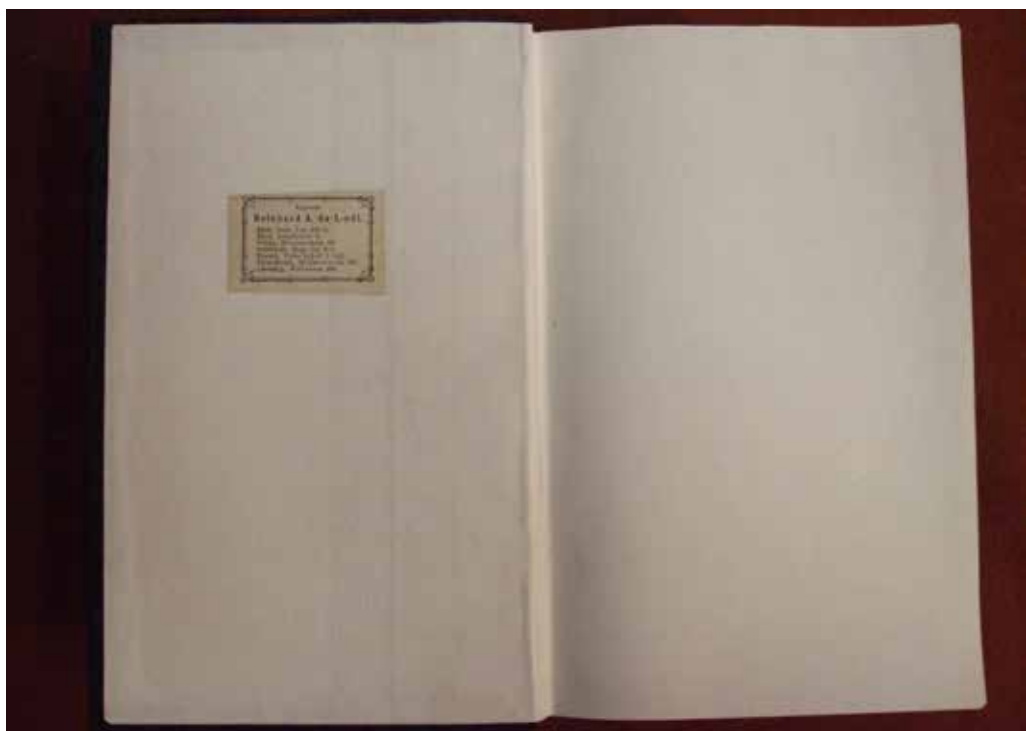
31. Könyvtest gerince restaurálás előtt

32. Restaurált Biblia bőrkötése

34. Címoldal restaurálás után

33. Könyvtábla belső oldala és a pótoló előzők

35. Pótolt oromszegő

- 1 db 1898-as kiadású, félbőr, vászonkötésű könyv – A magyar nemzet története X. kötete,
- 1 db 1902-ben kiadott Házassági anyakönyvi kivonat,
- 1 db 1918-ból szabadságos igazolás,
- 2 db újság 1862-ből,
- 1 db 20. század eleji térképfüzet,
- 1 db újság 1956-ból,
- 8 db 1910 és 1952 közötti dokumentum,
- 1 db anyakönyvi kivonat 1946-ból.

Tudományos tevékenység

Balogh Pál Géza
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
baloghpalgeza@gmail.com

Publikációk

Keszi Tamásnak a Magyar Régészet című elektronikus folyóiratban megjelent tanulmánya: Pont, pont, vesszőcske – hová tűnt a fejecske? Question of headless figures on Bronze Age urns. 2015 tél/winter.

Keszi Tamásnak az Archeologiai Értesítőben megjelent tanulmánya: Szimbolikus ábrázolásokkal díszített urnák Kisapostag-Dunai-dűlőből. Alternatív javaslat a Budapest-Pannonhalmi úti edény ábrázolásának értelmezésére. Urns decorated with symbolic depictions from Kisapostag-Dunai-dűlő. An alternative proposal for the interpretation of the depiction on the vessel from Budapest-Pannonhalmi út. Archeologiai Értesítő 141 (2016) 55–92.

Konferencia-részvétel

Vámos Gabriella 2016. április 14-15. között a Marginalitások, peremvidékek, peremhelyzetek című konferencián vett részt. Előadásának címe: Az 1950-es évek munkásfolklor gyűjtéseiben tükröződő ellenség képei.

Vámos Gabriella 2016. október 6-án a Magyar Orvostörténelmi Társaság Népi Orvoslás Szakosztálya és a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya által szervezett konferencián vett részt. Előadásának címe: Gyógyítás és gyógyulás a hit erejével.

Gyűjtés

Kronászt Margit 2016 augusztusa és októbere között a város 1956-os történetével foglalkozott. A könyvtárral közösen felhívást intézett a város lakóihoz „1956 – Ahogy én láttam” címmel. Célja a helyi 1956-os események visszaemlékezések általi feltárása volt. A felhívás keretében összesen 10 visszaemlékezés érkezett be, nagyrészt interjú formájában. A kutatás során összegyűjtött visszaemlékezések közül három darab a könyvtárba került, hét darab pedig az Intercisa Múzeumba. 2016. november 15-én a József Attila Könyvtárban előadást tartott kutatásainak eredményéből „Sztálinváros 1956 – a kutatások tükrében” címmel.

Vámos Gabriella 2016. augusztus 7 és 14 között Kidében végzett terepmunkát. Folytatta kutatását az evangéliumi szabadkeresztény gyülekezettel kapcsolatban, valamint részt vett a település temetőinek felmérésében.

Balogh Pál Géza több alkalommal végzett terepmunkát a Heves megyei Egerbakta településen a 20. századi mezőgazdaság témájában, valamint Törökbálinton alternatív gazdálkodóknál mesterszakos diplomamunkájához kapcsolódóan.

Tanulmányok

Kronászt Margit részt vett a Kodolányi János Főiskola és a Városi Levéltár és Kutatóintézet által Székesfehérváron meghirdetett *Kodolányi Szabadegyetem* és a *Harmadik Kor Egyetem „60 éve történt”* címmel meghirdetett előadás sorozatának három előadásán.

Az Intercisa Múzeum időszaki kiállításai 2016-ban

Pongrácz Brigitta
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
bpongracz.intercisamuz@gmail.com

Az Intercisa Múzeum időszaki kiállításait elsősorban régészeti, néprajzi, történeti, tematika alapján csoportosíthatjuk. A múzeum anyagának bemutatásán kívül fontosnak tartjuk, hogy más – hazai és külföldi – intézmények anyaga, helyi és környékbeli művészek alkotásai is helyet kaphassanak. Időszakos kiállításainkat két helyszínen, a múzeum első emeletén található kamarateremben, valamint a második emeleti kiállítóteremben rendeztük meg, ezeken kívül külső kiállításaink is voltak.

Első emeleti kiállító terem

Év elején a 2015-ös évről áthúzódó régészeti témájú kiállítást tekinthették meg a látogatók 2016. február 29-ig, amely a „Múltba vezető csatornák. A legújabb régészeti leletek Előszálláson” címet viselte. A kiállítás anyaga azokat a római kori kelta és avar leleteket mutatta be, amelyek a 2014-2015-ben Előszálláson végzett csatornázási munkálatok során kerültek elő. A tárlatot 195 fő tekintette meg. A kisterem a kiállítás bezárása után megszűnt. Ennek oka, hogy a dunapentelei paraszti társadalom hétköznapi életét bemutató kiállítás átalakításra került. Eddig a paraszti konyha és szobabelső felszereléseit egyetlen helyiségben, összevontan mutattuk be. A kiállítási tér bővítése során lehetőség nyílt a két, eltérő funkciót betöltő helyiség elkülönítésére. A kiállítás több műtárggyal is kiegészült a néprajzi gyűjteményből. A szoba és a konyha között közepén kialakításra került egy múzeumpedagógiai foglalkoztató tér. A néprajzi szoba átalakítása, kibővítése Vámos Gabriella néprajzos elképzelése szerint történt. A megújult néprajzi szoba átadó ünnepségére 2016. október 7-én került sor. (1. kép)

Második emeleti kiállító terem

2015. december 18. és 2016. február 29. között láthatták az érdeklődők a „*Sár a tűzben. A kerámia története*” című kiállításunkat. Célunk az volt, hogy bemutassuk az agyag és az ember többtízezer éves történetét. A tárlaton láthatók voltak régészeti leletek az őskortól a török korig, néprajzi tárgyak habánoktól és pentelei fazekasoktól, valamint újkori csecse-becsék, különös tekintettel a szocialista iparművészet remekeire. A tárgyakat gazdag fényképanyag egészítette ki, hogy azt is megtekinthessék látogatóink, ami a múzeumból hiányzik. A tárlatot 195 fő tekintette meg.

1. kép: Balogh Pál Géza néprajzos foglalkozást tart az új néprajzi konyhában

2016. december 9–2017. április 9-ig láthatta a nagyközönség a „Középkori várak – virtuális vártúrák” című kiállításunkat. A tárlat a Pazirik Kft. és a Magyar Nemzeti Múzeum – Mátyás Király Múzeum együttműködésével jött létre. A kiállítás a digitális technika lehetőségeit felhasználva mutatja be 15 magyar vár történetét (diósgyőri, drégelyi, esztergomi, füzéri, kishánai, mohosvári, óbudai, pécsi, regéci, salgói, simontornyai, szászvári, szigligeti, tatai, visegrádi). A kiállításon látható volt 4 db körbejárható makett, több virtuális ponton keresztül lehetett csatlakozni az internetre, ahol további információkhoz juthattak az okos telefontal rendelkező látogatók. A látóivalókat egy húsz perces ismeretterjesztő film egészítette ki. 2016. decemberében 414 fő tekintette meg a tárlatot. (2. kép)

2. kép: Buzás Gergő, a visegrádi Mátyás Király Múzeum igazgatója (középen) megnyitja a Középkori Várak -Virtuális Vártúrák című kiállítást

2016. március 11–április 5-ig mutattuk be a „Katyn – tömeggyilkosság, politika, erkölcs” című időszaki tárlatot. Közreműködő partnereink voltak a kiállítás létrehozásában a dunaiújvárosi Lengyel Kisebbségi Önkormányzat és a Lengyel Köztársaság Budapesti Nagykövetsége. A kiállítás kétnyelvű (magyar-angol) bannerekből állt, melyet a tömeggyilkosság helyszínén feltárt tárgyak egészítettek ki. A látogatók megismerhették az események előzményeivel, lefolyásával, illetve az eltelt évek kutatási eredményeivel. A kiállítást 403 fő tekintette meg.

2016. április 13–2016. június 15-ig volt látogatható a „*Szent Flórián katonái. A tűzoltóság története*” című időszaki kiállítás, melynek ötletével Orosz Csaba tűzoltó alezredes, Dunaiújvárosi tűzoltó parancsnok kereste meg az intézményt. A tárlat több közreműködő segítségével (Dunaiújvárosi Hivatásos Tűzoltó Parancsnokság, Katasztrófavédelem Központi Múzeuma, Fejér Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság, Havranek József Tűzvédelmi Alapítvány) jött létre. Elsőként Szent Flórián római vértanú életét ismerték meg a látogatók, majd végigvezettük őket a tűzoltás évszázados fejlődésén. A nyíregyházi Lego Manufacturing Zrt. jóvoltából játékos keretek között is be tudtuk mutatni a tűzoltást az óvodás és iskolás látogatóinknak. Elsőpró erejű érdeklődés kísérte a tűzoltóság történetét bemutató kiállítást, amely részben annak volt köszönhető, hogy hosszú nyitva tartási időszakkal vártuk a látogatókat, és a téma feldolgozása, szemléltetése igazán érdekes volt: 1407 fő látta a tárlatot. (3-4. kép)

2016. május 9–2016. május 30-ig intézményünk előterében volt látható a „*Kelet Népe 80. A Sebes-Kőrös partjától az Adler nyomdáig*” című kiállítás, mely Berettyóújfaluról, a Berettyó Kulturális Központból érkezett hozzánk. A tárlaton megismerkedtünk Sinka István, Szabó Pál és a később Dunaújvárosba költözött Barsi Dénes írók, valamint Adler János nyomdász életével és folyóiratuk, a Kelet Népe létrejöttének körülményeivel. A tárlat interaktív voltát a Berettyón átfutó hid felállítása adta, melyen az alapítók elhatározták a folyóirat létrehozását. A tárlatot 476 fő tekintette meg.

3. kép: Orosz Csaba, dunaiújvárosi tűzoltóparancsnok beszéde a Szent Flórián katonái című kiállítás megnyitóján

4. kép: Tűzoltózenekar a kiállítás megnyitóján

2016. november 11. és 2016. november 30. között fotókiállítás keretében a szerbiai Studenica kolostort és annak történetét mutattuk be látogatóink számára. A „*Studenica kolostor – a szerbek leghszentebb kegyhelye*” című tárlat a szentendrei Szerb Egyházi Múzeum jóvoltából érkezett városunkba. A színes fotók igazán testközelbe hozták ezt a hosszú és nagy múltra visszatekintő épületet. A képanyagot ortodox papi ruhák kiállítása egészítette ki. A tárlatot 175 fő tekintette meg. (5. kép)

5. kép: A studenica kolostort bemutató kiállítás megnyitója

2016. június 30–szeptember 2-ig látogathatták az érdeklődők a Móra Ferenc Múzeum *”A házi szappanytól az arczenőcsig. Paraszti tisztálkodás – polgári divat”* című vándorkiállítását, amely a 19. és a 20. század fordulójától a II. világháború kitöréséig mutatta be a paraszti és a polgári világ tisztálkodási szokásait és ezen keresztül a szépségről, ápoltságról alkotott fogalmait. A bemutatott tárgyak két, időben azonos, de egymással gyakran ellentétes felfogású, szokásrendszerű területet mutattak be. A használati eszközök, népdalszövegek, hirdetések tárták fel előttünk a mára letűnt kort, melynek célja egy volt a maival: ápoltságunkkal, szépségünkkel jó benyomást tenni környezetünkre. Mi volt szép akkor és mi volt elítélendő? A kiállítást szemlélve a látogató maga is eltöprenghetett ezen a kérdésen, amikor látta, hogy a festett arcú, „szagosított” hölgy a falun élők szemében kétes erkölcsű személy volt, miközben tehetősebb dámák semmi pénzért nem használtak volna olcsó kölnit. A kiállítás különlegessége Dankó Pista „nótakirály” feleségének, Joó Ilonkának a fésülködő asztala, melyet először láthat a nagyközönség. A tárlatot 289 fő tekintette meg. (6. kép)

6. kép: Enteriőr a Móra Ferenc Múzeum anyagából összeállított kiállításon

2016. szeptember 15. és október 31. között láthatták az érdeklődők a *„Kallós Zoltán gyűjtőútjainak textilcsodái”* című kiállítást. A tárlat létrejöttében közreműködő partnerünk volt a választói Kallós Zoltán Múzeum. A kiállítás azoknak a textilkiecseneknek a bemutatására vállalkozott, amelyek Kallós Zoltán erdélyi és moldvai gyűjtéseinek eredményeként kerültek múzeumba. Kallós Zoltán évtizedeken keresztül járta a Mezőség, Kalotaszeg, a Gyimes-völgye, Moldva településeit, ahol nemcsak folklórgyűjtést végzett, hanem jelentős tárgygyűjtésbe is kezdett. 1992-ben létrehozta a Kallós Zoltán Alapítványt, mely azóta is számos hagyományörző tevékenység szervezője és támogatója. Az Alapítvány keretében működő múzeum ad otthont annak a tárgyállománynak, melynek csupán töredékét válogathattuk be a kiállítás anyagába. Csodálatos kalotaszegi, moldvai és mezőségi viseleteket, mezőségi asztalt és párnahuzatokat, ágytakarókat, a helyszíneken készült fényképeket láthatták az érdeklődők. Látogatók száma: 270 fő (7. kép)

7. kép: Részlet Kallós Zoltán gyűjteményéből

Külső kiállítások

Folytattuk előző évben megkezdett kiállítás-sorozatainkat, amelyek az EMMI pénzügyi támogatásával valósultak meg külső helyszíneken.

Tizenöt bannerből álló vándorkiállításunkat a Dunaújváros vonzáskörzetébe tartozó települések oktatási intézményeibe és művelődési házaiba vittük el. Célunk kettős volt. Egyrészt olyan, válogatott tárgyakat akartunk fényképeken bemutatni, amelyek az Intercisa Múzeum gyűjtőterületén, a dunaújvárosi járásban kerültek elő. Másrészt a múzeum ismertségét kívántuk növelni újabb, többek között vidéki csoportok megszólításával, hogy meggyőzzük őket nekik is érdemes ellátogatniuk hozzánk. A bannereket 2016. december 20-ig a következő intézményekben láthatták: Széchenyi István Gimnázium és Kollégium, Dunaújváros (2016. január 13–február 3.), Árpád Fejedelem Általános Iskola, Előszállás (2016. február 3–február 24.), Széchenyi Zsigmond Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola, Baracs (2016. február

24-március 10.), Vörösmarty Mihály Általános Iskola, Nagykarácsony (2016. március 10–március 30.), Arany János Általános Iskola, Dunaújváros (2016. március 30–április 13.), Móricz Zsigmond Általános Iskola, Dunaújváros (2016. április 13–április 27.), Vasvári Pál Általános Iskola, Dunaújváros (2016. április 27–május 11.), Rudas László Közgazdasági Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium, Dunaújváros (2016. május 11–június 1.), Móra Ferenc Általános Iskola és Egységes Gyógypedagógiai és Módszertani Intézmény, Dunaújváros (2016. június 1–június 15.), Kurultáj, Bugac (2016. augusztus 12–14.), Faluház, Tass (2016. szeptember 26–október 6.), Baksay Sándor Református Gimnázium és Általános Iskola, Kunszentmiklós (2016. október 6–november 9.), Vikár Béla Művelődési Ház és Könyvtár, (Dunavecse 2016. november 9–december 8.), Apostagi Községi Ház, Apostag (2016. december 8–december 20.) Ebben az időszakban 6594 fő látta a tárlatot. (8. kép)

Kamarakiállításainkat a járás egy-egy településén rendeztük meg, ezeken az ott, helyben előkerült régészeti leleteket láthatták az érdeklődők. Őszintén mondhatjuk, hogy nagy sikere volt minden egyes ilyen jellegű kiállításnak. A helyieknek fontos településük múltja, érdeklődéssel fogadják az egyébként raktárban őrzött tárgyakat, amelyek így valóban közkinccsé válhatnak. A tárlatot 2016-ban négy településen rendeztük meg. A „*Régészeti leletek Rácalmásról*” című kiállítást 2016. január 22–március 1-ig a Művelődési Ház és Könyvtárban, a „*Régészeti leletek Nagyvenyimről*” című kiállítást 2016. március 3–április 12-ig a nagyvenyimi polgármesteri hivatal dísztermében tekinthették meg az érdeklődők. A „*Régészeti leletek Előszállásról*” című kiállítást 2016. április 15–május 17-ig a Kossuth Lajos Művelődési Ház és Könyvtárban, a „*Régészeti leletek Iváncsáról*” című kiállítást 2016. május 20–június 28-ig a Dr. Fejérpataky László Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola aulájában tekinthették meg az érdeklődők. A nagy településen összesen 780 fő látogatta a tárlatokat.

8. kép: Iváncsai gyerekek figyelik az iskolájukban megnyíló kiállítás építését

Az Intercisa Múzeum múzeumpedagógiai tevékenysége 2016-ban

Pongrácz Brigitta
Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.
bpongracz.intercisamuz@gmail.com

Régészeti, néprajzi és helytörténeti témához illeszkedő múzeumpedagógiai foglalkozásaink elsősorban a „Dunaújváros története az őskortól az 1970-es évek közepéig” című állandó kiállításához kapcsolódnak. Minden korosztály számára igyekszünk olyan ismeretgazdagító foglalkozást tartani, amely figyelemfelkeltő, érdekes és hasznos információként szolgál. Óvodás és kisiskolás korú gyermekeknek tematikus foglalkozásokat, felső tagozatos és középiskolás diákoknak múzeumi órákat tartunk. A középiskolás korosztály műhelyfoglalkozásainkon is részt vehet. A József Attila Otthon gondozottai a fogyatékkal élők felzárkóztatását segítő képességfejlesztő múzeumi foglalkozásokra jöhetnek intézményünkbe. Nagyrendezvényeinken komplex programot kínálunk, a résztvevők különböző témájú előadásokat hallgathatnak meg, interaktív és kézműves foglalkozásokon vehetnek részt. (1. kép)

A múzeumpedagógiai fejlesztések célja a múzeum oktatási szerepének erősítése és az iskolabarát szemléletnek a kialakítása, melyek támogatják az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciák elsajátítását. A múzeumok iskolabarát megújulását, modernizációját szolgáló lépések sorában elengedhetetlen a szakmai-

1. kép: Múzeumi óra az állandó kiállításban: nem csak a szemnek

tartalmi szemléletváltás elérése a kultúráközvetítés módszertani eszközeiben is. Ezzel szervesen összefüggő stratégiai alapfeladat az új, szorosabb együttműködési formák kialakítása az iskolákkal, valamint az iskolai oktatás lehetőségeinek kiszélesítése. A múzeum állandó kiállításához kapcsolódóan több témakörből tudnak választani a pedagógusok.

A Kiásott történelem című témakör hat részből áll. A régészeti és történelmi vonatkozású tanórákat múzeumi környezetben tartjuk meg a múzeum valamelyik régészének közreműködésével. A múzeum régészeti gyűjteménye lehetővé teszi, hogy a Dunaújváros környéki lelőhelyeken feltárt anyag révén több régészeti korszakot mélyreható részleteiben ismerhessenek meg a tanulók. A tanórákon a téma bevezetéseként régészeti előadáson vesznek részt a gyerekek, majd kicsit közelebb hozva a látottakat, megmutatjuk az állandó kiállítás azon gyűjteményrészét, amelyről épp most tanulnak, a témához kapcsolódó régészeti tárgyakat, műtárgymásolatokat vehetnek kézbe, majd ezt követően az élményszerűség erősítésére kreatív manuális aktivitást igénylő kézműves foglalkozással zárul a foglalkozás.

Témakörök:

1. A múzeum
2. Mit csinál a régész?
3. Dunaújváros az őskorban
4. Dunaújváros a rómaiak idején. Intercisa
5. Dunaújváros a népvándorlaskorban
6. A honfoglaló magyarok

A témakör olyan részegységekből áll, amelyek nagy népszerűségnek örvendenek, mert minden korosztály számára kínálunk olyan múzeumi órát, amire szívesen elhozzák a pedagógusok a gyermekcsoportokat. A helyi és a Dunaújváros környéki településen működő óvodákban és iskolákban tanító pedagógusok gyakran kéri ezeket. A múzeumban a régészetre és az állandó kiállítás gyűjteményére épülő múzeumi órát 49 alkalommal tartottunk 2016-ban, óvodásoknak 18 alkalommal, míg a diákoknak 31 alkalommal. Ezek a számok tartalmazzák a külső helyszíneken tartott múzeumi órákat is. (2. kép)

2. kép: Petőfis diákok a restaurátorműhelyben

A magyar kultúra napján január 22-én ellátogatott hozzánk a dunaújvárosi Petőfi Sándor Általános Iskola 50 fős diákcsoportja. Az évfordulóval kapcsolatos megemlékezés alkalmat adott arra, hogy a gyerekek megismerjék a helyi kultúrát, a művészetet és a múltunkat idéző tárgyi és szellemi értékeket. A tanulók megnézték a múzeum földszintjén található, máskor az idegenek elől elzárt restaurátorműhelyeket, ahol bepillantást nyerhettek a restaurátor osztály műtárgyvédelmi tevékenységébe. Ezt követően tárlatvezetéssel vettek részt a „Dunaújváros története az őskortól az 1970-es évek közepéig” című helytörténeti kiállításon, majd megnézték a második emeleten található kiállító teremben a „Sár a tűzben – a fazekasság története” című időszaki kiállítást.

A jeles egyházi ünnepnapokhoz – húsvét, karácsony - kapcsolódóan múzeumpedagógiai foglalkozásra invitáljuk az óvodákat és az általános iskolákat. Nagyon népszerűek ezek a foglalkozások, egyre több visszatérő csoportunk van ebben az időszakban. A kínált programot igyekszünk minden évben színesíteni valamilyen újdonsággal.

A húsvéti készülődés jegyében a gyermekek számára olyan programot találtunk ki Vámos Gabriella néprajzkutató kollégával, ami egyszerre hozza közelebb a tanulókhöz a természet szeretetét és a hagyományok megismerését is. Ebben az évben a húsvéti múzeumpedagógiai foglalkozás keretében a berzselt tojásfestéssel ismerkedhettek meg a gyerekek. A berzselés egy növényrátétes technika, különlegességét egyszerűsége és a precizitást igénylő technika elsajátítása okozza. A csoport megérkezése és a bemutatkozás után ismertettük a múzeumpedagógiai foglalkozás menetét, majd felkísértük őket a második emeletre, ahol az előadóteremben várták őket az előkészített anyagok, különböző formájú növények levelei, méretre vágott kötöző anyagok, egy kis tál víz, írókák valamint a foglalkozás legfontosabb elemei a vöröshagymahéj-főzet és a nejlonharisnya-darabok. A keményre főtt tojásokat a tanulók hozták magukkal. Beszélgettünk arról, hogyan zajlott régen a húsvéti készülődés a dunapentelei családoknál, mi került az asztalra, hogyan díszítették a tojásokat, hogyan locsolkodtak, melyek a húsvét jelképei. Megismerkedtek a gyerekek azokkal a festőnövényekkel, amelyek alkalmasak tojásfestésre, és manapság is megtalálhatók a természetben, a mezőkön, vagy a kertekben. Ezek az elfeledett praktikák alkalmasak arra, hogy költséghatékonyan és gyermekbarát módon készítsünk csodás dolgokat, és nem utolsósorban az sem, hogy közben ápoljuk a hagyományokat. A tojások előkészítése és festőlébe helyezése után tárgy- és funkciókereső játék következett a néprajzi szobában. A foglalkozás végéhez érve visszamentünk az előadóterembe, és kiszedtük a tojásokat a festőléből, majd egyesével megnéztük, hogy hogyan sikerültek. Búcsúzóul még egyszer összefoglaltuk a tanultakat és a tojásfestés lépéseit is. (3. kép)

A karácsonyváró múzeumpedagógiai foglalkozásainkat „*Betlehemmel vagyunk, szabad –e bejönni?*” *Karácsonyok régen és ma* címmel hirdettük meg. A múzeumi óra a magyar parasztság karácsonyi szokásaival foglalkozott, amelyet párhuzamba vontunk, összehasonlítottunk a mai karácsonyi szokásokkal. Az óvodás korosztályt mézeskalács sütéssel, míg a diákokat tradicionális szalmacsillag-karácsonyfádsz készítésre vártuk.

3. kép: Ismerkedés a húsvéti népszokásokkal a néprajzi szobában

A néprajzi kiállítás konyhát bemutató részében olyan apróbb változtatásokat végeztünk, amelyekkel szemléltetni tudtuk a régi magyar karácsonyi szokásokat. Például az étkező asztal négy sarkára különböző terményeket helyeztünk el, egy kis marék árpát, búzát, kukoricát és rozst szórtunk, amely azt szimbolizálja, hogy a következő évben bőséges terményt remélnék a házigazdák. Az étkező asztalon fehér színű, kézi készítésű terítő volt, az étkezési szokások bemutatására az asztal közepén egy kis tálkában különböző aszalt gyümölcsöket, befőtteket, házi készítésű gyümölcslekvárt és az ünnepi fonott kalácsot helyeztük el. A múzeumpedagógiai foglalkoztató térben elhelyeztünk egy korhűen feldíszített fenyőfát, amit pattogatott kukorica-fűzérrel, mézeskalácsokkal és kisméretű piros almákkal díszítettünk, régi gyertyatartó csipesszel rögzítettük rá a kisméretű vékony fehér gyertyákat, valamint hagyományos szaloncukrokkal is ékesítettük. A kézműves foglalkozás kiegészítéseként, a néprajzi szoba tárgyaival való ismerkedés után, a fenyőfát körülülve beszélgettünk arról, hogyan zajlott régen a karácsony, ezt követően karácsonyi dalokat énekeltünk közösen a gyerekekkel. Együtt hangolódunk a közelgő ünnepre. Nagyon érdeklődve figyelték a gyerekek a kis fa ágain csüngő díszeket, hogy mennyire más, szokatlan ez a díszítési mód, mint amit ők ismernek. Nem kis meglepetés volt számukra a pattogatott kukorica-fűzér, vagy például a gyertyák és a kis piros almák. A foglalkozásokat december 5. és december 16. között tartottuk Balogh Pál Géza, néprajzos - muzeológussal közösen. Összesen 7 alkalommal és 141 főnek tartottuk meg a foglalkozást. (4. kép)

A Jószolgálati Otthon Közalapítvány gondozottai számára régészeti és néprajzi témájú múzeumi órákat tartunk havi rendszerességgel. Ezeket egy rövid, power pointos vetítéssel kiegészített előadást követett egy kreatív feladat, vagy egy kézműves foglalkozás.

4. kép: Ádventi foglalkozás óvodásoknak

5. kép: A Jószolgálati Otthon gondozottjai kiállításnézőben

2016 tavaszán a következő témákról tanultak: gyógyítás a római korban, írás a római korban; márciusi ünnepek a római korban; kézművesek, iparosok, mesterek; római kori étkezési szokások, táplálkozás. A Római Kori Kőtárban is tartottunk múzeumi órát, ahol római kori vöröslencse-pástétomot főztünk kölessel. Amíg készült az étel, beszélgettünk azokról az alapanyagokról, fűszerekről, amelyeket a római korban használtak. Ősszel a következő témákról hallhattak előadásokat: ókori konyha alapanyagok; néprajztudomány és a *Kallós Zoltán gyűjtőútjainak textilcsodái* című időszaki kiállítás megtekintése; néprajzi szoba tárlatvezetéssel; *„Betlehemmel vagyunk, szabad-e bejönni?” Karácsonyok régen és ma*. Ez utóbbi nagyrészt megegyezett azzal a néprajzi tematikájú foglalkozástervvel, amit az óvodásoknak tartottunk. Annyit változtattunk, hogy ők megnézték egy pár perces fekete-fehér, archív néprajzi felvételt is, amin a Magyar Néprajzi Múzeum gyűjtésének köszönhetően tudtuk bemutatni a betlehemezést. A decemberi foglalkozás végén szerettünk volna kedveskedni nekik, hiszen mindig olyan szorgalmasan, kitartóan, fegyelmezetten vesznek részt a múzeumi órákon és kézműves foglalkozásokon, hogy úgy éreztük, hogy most mi szeretnénk meglepni őket az egész évben tanúsított töretlen érdeklődésükért. A múzeumi kollégák nevében előzetesen kisütött, díszített, szív alakú mézeskalácsokat ajándékoztunk nekik és kellemes ünnepeket kívántunk. Nagyon aranyosak voltak, sikerült meglepni őket, csak úgy ragyogtak a szemek és kedves kis mosolygós arcokat láttunk viszonzásul. Ebben az évben 9 alkalommal látogattak el hozzánk, az év folyamán összesen 131 fő vett részt a múzeumi órákon. (5. kép)

A múzeumpedagógiai kínálat bővítése céljából történeti témájú előadások és a hozzájuk kapcsolódó foglalkozástervek elkészítése volt 2016-ban az egyik kitzűött feladatunk Kronászt Margit történész kollégámmal. Olyan témákat választott ki, amelyek segítséget nyújtanak a tanulók számára az érettségire készülében, vagy a

tanóra kiegészítésére remekül felhasználhatók. Megtalálható közöttük a magyar és az egyetemes történelem számos témája. Szerepelnek köztük életmód-, hely-, építészet, - és hadtörténeti, valamint egészségügyet érintő témák. Előadás címek: *Középkori magyar történetírás, Magellán a Föld körül, Petőfi és a szabadságharc, Viktoriánus kori sorházak, Dunapentele a dualizmus korában 1849 – 1919 között, Titanic, I. világháborús emlékek, Sztálinváros 1956 – A kutatások tükrében, A dunaújvárosi egészségügy 65 éve.* Az előadások mindegyikéhez gazdag képi anyag és power pointos diavetítés tartozik, feladatlapokkal. Az elkészült előadások meghívóit elküldtük a helyi és a város környéki általános- és szakközépiskoláknak, gimnáziumoknak 2016. szeptember 1-jén.

Az időszaki kiállításokhoz is rendszeresen kínálunk múzeumpedagógiai foglalkozásokat, ez segít a gyermekeknek elmélyülni az adott témában és könnyen feldolgozhatóvá teszi a látottakat. A *Sár a tűzben. A fazekasság története* című kiállításához a tárlatvezetés után anyagtárgyak elkészítését kínáltuk a gyermekcsoportoknak, míg a *Múltba vezető csatornák. A legújabb régészeti leletek Előszállásról* című kiállításához ékszerkészítési lehetőséggel vártuk őket.

A *Kelet Népe '80. A Sebes-Körös partjától az Adler nyomdáig* című kiállításához irodalomtörténeti foglalkoztató füzet és többféle szórakoztató, ugyanakkor maximálisan ismeretgazdagító fejtörő és feladvány várta a gyerekeket.

A Közbiztonsági Hónap dunaújvárosi rendezvénye alkalmából április 13-án nyílt meg a tűzoltóság történetét bemutató tárlat. A *Szent Flórián katonái. A tűzoltóság története* című kiállításához kapcsolódóan az óvodásoknak a tűz természetéről, kialakulásáról, fajtáiról, oltásáról beszéltünk, valamint hogy mikor és miben tudnak segíteni a tűzoltók. Ehhez pár perces, oktató jellegű meséket hívtunk segítségül, és kifestő lapokat használtunk. A tárlatvezetés után lehetőségük volt a gyerekeknek kipróbálni, hogy milyenek a tűzoltók felszerelései, önkéntes és hivatásos tűzoltó egyenruhát, díszöltönyt, tűzoltó sisakot ölthettek magukra. Nagyon élvezték, szinte mindenki kipróbálta valamelyiket és sorban álltak, hogy megörökítsük ezt a pillanatot. Ezt követte egy megközelítőleg húsz perces kreatív, alkotó feladat, amikor mindenki saját elképzelése szerint építhetett egy tűzoltó járművet, majd megkértük, hogy mutassa be a járművét. Az általános iskolák számára hasonló programot készítettünk, nekik azonban a tűzoltóság történeti kialakulását és fejlődését mutattuk be, és a prevención túl a vészhelyzet észlelése utáni szituációra készítettük fel őket. Az idősebb tanulók is szívesen öltötték magukra a tűzoltóság egyenruháit, sisakját. Rögtönzött tűzoltósági divatbemutatót tartottak a lányok, a fiúk pedig szituációs feladatokat találtak ki egymásnak, úgy fotózták egymást. (6-7. kép)

A *Kallós Zoltán gyűjtő útjainak textilcsodái* című kiállításához kapcsolódóan egyrészt könyvjelzőt készíthettek a múzeumpedagógiai foglalkozásra érkezők, másrészt a kiállítóteremben kialakított alkotószigeten, a megfáradt vagy éppen az inspirációt gyűjtött gyermekek az előzetesen odakészített viseletek mintájára kiszínezhettek egy női vagy egy férfi viseletet.

Elsősorban a múzeumban tartunk múzeumi órákat, de ha meghívást kapunk külső oktatási helyszínről, akkor igyekszünk annak is eleget tenni, ami 2016-ban több alkalommal is megvalósult.

6-7. kép: A tűzoltó felszerelést minden korosztály örömmel próbálja fel

8. kép: Előadás a Vasvári Pál Általános Iskolában

A Rácalmási Művelődési Ház és Könyvtárban megrendezett *Régészeti leletek Rácalmásról* című kamarakiállításához kapcsolódóan 2016. január 21. és február 1. között tartottunk múzeumpedagógiai foglalkozásokat. A tanóra elején a diákok tárlatvezetésen vettek részt, majd ezt követte egy, a kiállításban is szereplő lelet reprodukciójának az elkészítése, melyet hazavihettek magukkal a tanulók a foglalkozás végén.

Vámos Gabriella, néprajzkutató 5 csoportnak tartott múzeumpedagógiai órát Kulcson. Pongrácz Brigitta, múzeumpedagógus 2 csoportnak tartott előadást a húsvéti népszokásokról és a tojásfestési technikákat ismertette a Vasvári Pál Általános Iskola 1-4. osztályos tanulóinak. Buza Andrea a Szilágyi Erzsébet Általános Iskola 1-3. osztályosainak *Hogyan játszottak a római kori gyerekek és felnőttek* címmel előadást majd kézműves foglalkozás tartott. A felső tagozatosok négy osztályának rövid előadást tartott a bronzkori ékszerekről, majd bronzékszereket készítettek. (8. kép)

Az Intercisa Múzeum 2016. június 20. és 24. között napközis múzeumi tábort tartott általános iskoláskorú gyerekeknek. A táborban régészeti és néprajzi előadásokat hallhattak, kézműves foglalkozásokon vehettek részt a gyerekek, megismerkedhettek a múzeumi élettel. Naponta 18 diák vett részt a tábori programokon. Tartalmas és változatos programokat állítottunk össze. Délelőttönként régészeti, délután pedig néprajzi foglalkozásokon vehettek részt a gyerekek, a délelőtti és délutáni téma ugyanaz volt más-más megközelítésben. Első nap a gyermekkorral foglalkoztunk, második nap megnéztük hol és hogyan laktak több ezer vagy éppen száz évvel ezelőtt az emberek, harmadik nap különböző korok táplálkozási szokásairól volt szó, a negyedik nap témája a szépítkezés volt, az utolsó napon pedig a gladiátorokkal, ókori színházakkal ismerkedhettek meg a táborozók. Minden témához kézműves és interaktív foglalkozások is kapcsolódtak. Sok egyéb mellett a gyerekek kereshettek kincset homokban, különböző agyag tárgyakat, római kori pajzsot és ókori színházi maszkot készíthettek, fonalat festettek, természetes alapanyagokból arcradírt és kézkrémet kevertek, sőt egyik nap még római kori ételt is főztünk közösen. (9. kép)

9. kép: Avar mécses készül a napközi táborban

Nyáron 3 alkalommal tartottunk múzeumi foglalkozást Kronászt Margittal a Csiribiri Játsszóházban táborozó 35 gyermeknek. *A házi szappanytól az arczenőcsig. Paraszti tisztálkodás, polgári divat* című időszaki kiállítás megtekintése után következtek a kreativitást, kézügyességet igénylő alkotó feladatok. Júliusban só-liszt-gyurma alakokat, formákat készítettek a gyerekek, augusztusban már őszi feladatokat állítottam össze, különböző színű és formájú terményeket – lencse, sárgaborsó, som, búza, kukorica, köles – használtunk a képalpító feladathoz. A Vasvári Pál Általános Iskola 32 úszótáborozó diákjának számára bronzkori ékszerekészítő foglalkozást tartottunk.

A „Magyar Régészet Napja” című országos rendezvényhez a 2016-os évben is csatlakozott az Intercisa Múzeum. A május végén tartott, két napos esemény fő célja, hogy az emberek közelebb kerüljenek a régészethez, és a látogatók megismerjék a legfrissebb kutatási eredményeket. Az érdeklődők betekintést nyerhettek a szakma műhelytitkaiba, helytörténeti ismeretekkel gazdagodhattak. Akik nem féltek attól, hogy piszkosak lesznek, rekonstruált sír feltárásával kóstolhattak bele az igazi ásatások hangulatába. A gyerekeket kincskereső játékkal vártuk, a lurkók ügyesen teljesítették a feladatot, nem torpantak meg akadályok esetén sem. Közben kézműves foglalkozásra invitáltuk őket, ahol lehetőségük volt kipróbálni magukat a római kori ékszerek, sisak, írótabla, mozaik és agyagtárgyak készítésében. Ásatási anyag kézbevitelére volt lehetőség. A rendezvényre 78 fő látogatott el. (10-11. kép)

A „Múzeumok Éjszakája” című országos rendezvénysorozathoz szintén minden évben csatlakozik az intézmény. Az esemény 2016. június 25-én, szombaton került megrendezésre a Római Kori Kőtár és Fürdő területén. A rendezvény tematikája az előző, több mint egy évtized alatt alakult ki. A délután folyamán a vendégek családi programokon vehettek részt. Ennek során különböző kézműves technikákat próbálhattak ki, vagy esetleg római kori játékokkal ismerkedhettek, sőt még római kori ruhákat és fegyverzetet is magukra ölthettek. Estefelé régész szakember vezetésével tekinthették meg a kőtár és a fürdő romjait. Ezt követően a jelenlévőket ókori pikniken

10. kép: Kincskeresők az állandó kiállításban a Magyar Régészet Napján

11. kép: Leleptapogatók a Magyar Régészet Napján

láttuk vendégül. Kóstolhattak húsos ételt zöldséges körettel, és gyümölcsös édességet is. Sötétedés után vetített képes ismeretterjesztő előadásokat tartottak a múzeum régészei. Ezekben szó volt a rómaiak szépségápolási praktikáiról, valamint a honfoglalás előtti magyar történelem újszerű modelljét ismerhették meg a kitartó hallgatók. Éjfél előtt a Dunaújvárosi Vegyes Kar koncertjére invitáltuk a kedves látogatóinkat. A rendezvényen 380 fő vett részt a programokon. (12. kép)

Minden év októberében kerül sor a „Múzeumok Őszi Fesztiválja” című rendezvénysorozatra. Amúzeumhétköznapokon általános és középiskoláscsoportoknak kínál különböző programokat (előadásokat, tárlatvezetéseket, műhelylátogatásokat). 2016. november 12-én, szombaton a családokat vártuk délutáni foglalkozásainkra ismeretterjesztő előadásokkal, őszi hangulatú kézműves programokkal és Márton napi hagyományokra épülő foglalkozásokkal. A kézműves foglalkozásokon a résztvevők elsajátíthatták az évszakhoz illő könyvjelző, kézzel varrt, filc anyagból készülő kisliba, őszi motívumokkal díszített mécsesstartó, ajtódísz, valamint agyagliba elkészítésének lépéseit. Buza Andrea régész „Szent Márton, Pannónia védőszentje”, Balogh Pál Géza néprajzkutató a „Megjött Szent Márton püspök szolgálja. Szent Márton tisztelete, a Márton-nap szokásai a magyar paraszti társadalomban” címmel tartott előadást az érdeklődőknek. A zord időjárás ellenére 45 főt köszönthettünk a múzeum falain belül. (13. kép)

„Adventi családi délután az Intercisa Múzeumban” című rendezvényünkre 2016. december 17-én, szombaton délután vártuk a látogatókat. A **múzeumi program kialakításakor törekedtünk arra, hogy minden korosztály számára kínáljunk olyan szabadidős tevékenységet, ami segít megteremteni a látogató számára a széleskörű**

12. kép: Kézműves-foglalkozás a Múzeumok Éjszakáján

13. kép: A Múzeumok Őszi Fesztiváljára is várunk minden korsztyált

14. kép: Gyertyamártás az adventi kézműves-foglalkozáson

választási lehetőséget. Ennek keretében **múzeumi kvízzjátékokra invitáltuk** a felnőtteket és a gyerekeket a **néprajzi** ismeretterjesztő előadások témáiból. Az adventi játszóház több helyszínen zajlott, a földszinten **gyertyát márthattak és díszíthettek** az érdeklődők, az első emeleten mécses, képeslap, karácsonyfadísz, szalmadísz és illatpárna készítése várta őket. A rendezvény ideje alatt díjmentesen megtekinthető volt az összes kiállítás. Az adventi családi rendezvényükre 134 fő látogatott el. (14. kép)

Előadások

Farkas Lajos
Intercisa Múzeum 2400, Városháza tér 4.
igazgato.intercisamuz@gmail.com

Az év folyamán Farkas Lajos múzeumigazgató „Az iszlám” címmel tartott előadást Mezőfalván, Nagyvenyimen, Tasson, Dunavecscén és a dunaújvárosi Munkás Művelődési Központban.

2016. március 18-án a múzeum épületében dr. Márkus Mihály nyugalmazott református püspök előadását hallgathattuk meg a rendszerváltás idejének egyházi eseményeiről. (1. kép)

1. kép: dr. Márkus Mihály nyugalmazott református püspök

2016. április 14. Buza Andrea „Római viselet”, Keszi Tamás „Mit csinál a régész?” címmel ismeretterjesztő előadást tartott a dunavecsei Vikár Béla Művelődési Ház és Könyvtár előadótermében.

2016. április 14-én Bíró András Zsolt antropológus tartott előadást a magyarság embertani történetéről.

2016. április 25-én dr. Varró Ágnes néprajzkutató tartott előadást a múzeumban „Szent Flórián- emlékek Fejér megyében” címmel (2. kép)

2016. május 19-én Lengyel Miklós, volt koreai magyar nagykövet előadására került sor a koreai nép múltjáról és jelenéről. (3. kép)

2016. május 13-án Buza Andrea „Régészeti leletek Előszállásról” címmel ismeretterjesztő előadást tartott az előszállási Kossuth Lajos Művelődési Ház és Könyvtár olvasótermében.

2016. május 26-án dr. Zólyomi Gábor, az ELTE Asszirológiai Tanszékének vezetője tartott előadást „A mezopotámiai vízözön történetek az újabb szövegek tükrében” címmel.

2016. június 25-én a Múzeumok Éjszakáján Buza Andrea „Szépségápolás a római korban – római öltözködés”, Keszi Tamás „Levedia és Kolombusz tojása” címmel tartott előadást.

2016. augusztus 13-án Keszi Tamás „Létezett-e Levedia, és ha igen, hol?” címmel tartott előadást a bugaci kurultájon.

2016. augusztus 27-én Kronászt Margit a dunaújvárosi József Attila Könyvtár felkérésére vezetőként részt vett a városi és város környéki kastélyokat és kúriákat végiglátogató kiránduláson.

2. kép: dr. Varró Ágnes néprajzkutató és Farkas Lajos igazgató

3. kép: Lengyel Miklós, volt koreai magyar nagykövet és Farkas Lajos igazgató

2016. szeptember 7-én Farkas Lajos múzeumigazgató „A horvátországi református egyház kialakulása” címmel tartott előadást a horvátországi Karancson egy templomavató alkalmából. Az eseményen jelen volt Kolinda Grabar-Kitarović horvát, illetve Áder János magyar államfő is.

2016. szeptember 13-án Keszi Tamás „A rómaiak kikötőjétől Szent Pantaleon monostoráig” címmel tartott előadást a Szent Pantaleon kórházban a szentről készülő szobor gipszmintájának bemutatója alkalmával.

2016. október 28-án dr. Szabó Zoltán számolt be a spártai maratonfutáson szerzett élményeiről. (4. kép)

2016. november 12-én a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében tartott családi napon Buza Andrea „Szent Márton, Pannónia védőszentje”, Balogh Pál „Megjött Szent Márton püspök szolgálja... – Szent Márton tisztelete és a Márton nap szokásai a magyar paraszti kultúrában” címmel tartott előadást. (5. kép)

2016. novemberében a dunaujvárosi József Attila Könyvtárban és Kulcsón tartott filmvetítéssel egybekötött előadást Farkas Lajos múzeumigazgató „Josip Broz Tito jugoszláv elnök szerepe a magyar 1956-os forradalomban” címmel.

2016. november 15-én Kronászt Margit, a múzeum történésze a dunaujvárosi József Attila Könyvtárban előadást tartott „Sztálinváros 1956 – A kutatások tükrében” címmel.

4. kép: dr. Szabó Zoltán maratonfutó

5. kép: Buza Andrea előadása Szent Mártonról

2016. november 18-án az Intercisa Múzeum előadótermében dr. Tóth János Attila, a ráckevei múzeum munkatársa a magyarországi víz alatti régészeti kutatásokról és a Szalki-szigetnél végzett merülések eredményeiről számolt be.

Év végén a Pécsi Tudományegyetemen, valamint budapesti Károlyi Gáspár Református Egyetemen tartott előadást Farkas Lajos múzeumigazgató „A horvátországi Karancs, Kő és Sepse egyháztörténete” címmel.

Közönségkapcsolatok

Farkas Lajos
Intercisa Múzeum 2400, Városháza tér 4.
igazgato.intercisamuz@gmail.com

2016-ban sor került a múzeum honlapjának átalakítására. A megújult honlapon – tekintettel az Intercisa Múzeum római kori gyűjteményének nagyságára és jelentőségére – a Mithras-dombormű köszönti látogatóinkat. Nagyon fontos volt, hogy a múzeum honlapja rövid, könnyen megjegyezhető, lényegre törő, könnyen beazonosítható URL-címmel rendelkezzen. Kézenfekvő megoldás volt az www.intercisamuseum.hu név. Az internetes böngésző- és keresőprogramok számára kedvezően kialakított felület létrehozása volt a cél. Responsive mobil kompatibilis tartalom és webdesign, weboldal struktúra kialakítása hozzájárult ahhoz, hogy szinte minden mobilkészüléken és a hagyományos számítógépen is jól használható honlapot eredményezzen. A honlapot folyamatosan frissítjük aktuális programjainkkal, a munkatársaink által írt ismeretterjesztő cikkekkkel.

Az új weboldal látogatottsága naponta 11-100 fő között mozog. Zömmel Magyarországról keresnek ránk, de külföldiek is megtalálnak minket. Utóbbiak között többségben vannak a szomszédos országok polgárai, de előfordulnak távolabb élő érdeklődők Braziliából és az Egyesült Államokból is.

A projektekben vállalt nyilvánosság teljesítését és a múzeumi programok közönség felé való kommunikálását, illetve a múzeum havonta megjelenő „Hónap műtárgya” c. cikksorozat publikálását a következő médiapartnerekkel közreműködve bonyolítottuk:

nyomtatott sajtó:

Dunaújváros Hírlap,
Info Dunaújváros,
Szuperinfó,
Tourinform,
Artkalauz,

elektronikus sajtó:

www.dunaujvaros.hu,
www.dunaujvaros.com,
www.infodunaujvaros.hu,
www.museum.hu,
www.artkalauz.hu,
www.programturizmus.hu,
www.szuperinfo.hu/fejer/dunaujvaros,
www.duol.hu,
www.feol.hu,
www.facebook.com/intercisa,
<http://dunaujvarosalapitok.hu>,
www.akademia.edu,
www.eletestudomany.hu,
www.regesztet.u-szeged.hu,
www.kultura.hu,
<http://fejer.katasztrofavedelem.hu>,
www.mezofalva.webnode.hu,
MTI,
www.origo.hu,
www.hirekma.hu,
www.hirek.ma,
www.wherevent.com,

televízió: M1 TV, DSTV,

rádió: Rádió24, InfoRádió.

Dunaújváros Megyei Jogú Város önkormányzatának honlapjára is folyamatosan felkerülnek a múzeummal kapcsolatos hírek, programok, események.

Az Intercisa Múzeum 2016. évi gazdálkodása

Virág Tímea, a múzeum gazdasági vezetője
Dunaújvárosi Gazdasági Ellátó Szervezet,
2400 Dunaújváros, Dózsa György út 35/a,
gazdvez.dgesz@gmail.com

Az Intercisa Múzeum a Városháza tér 4. székhelyén összesen 17 fő szakmai illetve technikai létszámmal látja el tevékenységét. A gazdasági feladatok ellátása 2015. április 1-jétől a Dunaújvárosi Gazdasági Ellátó Szervezet feladatkörébe tartozik. A GESZ központjában egyebek mellett olyan napi szintű feladatokat végeznek munkatársaink, mint a főkönyvi könyvelés és a munkaügyi adminisztráció. A múzeumban dolgozó gazdasági koordinátor ezért többek közt a két intézmény közti zökkenőmentes információáramlásról és a dokumentumok továbbításáról gondoskodik. Vezetői szinten is folyamatos a kapcsolattartás az intézmények között, az igazgató és a GESZ központban dolgozó gazdasági vezető szorosan együttműködnek a gazdálkodást érintő kérdésekben.

Az intézmények közötti szakmai összhang fenntartására vezetőink és munkatársaink egyaránt nagy hangsúlyt fektetnek. Azonban a kollégák proaktív szemlélete és egymás munkáját segítő hozzáállása mellett fontos a rendszer működését megalapozó szabályozottság. 2016 első féléve folyamán befejeződtek a működési és a gazdasági szabályozások kialakításának munkálatai, és a kapcsolt intézményként a múzeumra is kiterjesztett szabályzatokat mindkét szervezet vezetője aláírta. A szabályzatok karbantartása folyamatos feladatot jelent elsősorban a GESZ gazdasági szakembereinek.

A múzeum minden évben átesik egy belső ellenőrzésen, a fenntartó képviselőjében eljáró munkatársak és a múzeum igazgatója között egyeztetett témában. A 2016-ban lezajlott ellenőrzés a pénzügyi rendjének vizsgálatára irányult. Az ellenőrzés javaslatait intézkedési tervbe foglaltuk melynek megvalósítása a nyilvántartások további pontosítását segítette elő. Az intézkedések végrehajtása mind a múzeum, mind a GESZ részéről megtörtént.

A múzeum által használt Polisz integrált költségvetési rendszer lehetővé teszi a vezetői információs igények széles körű kielégítését az előirányzatok, kötelezettségvállalások és teljesítések összefüggésében.

A múzeum gazdálkodása az előző évekhez hasonlóan 2016-ban is kiegyensúlyozott volt. A költségvetési bevételek és kiadások az egyes évek viszonylatában számottevő eltérést nem mutatnak. A 2016. évi költségvetést 62.432 ezer forint főösszeggel fogadta el a fenntartó. Ez az előirányzat főleg a működési célú kiadásokra nyújtott fedezetet, melynek több mint 70%-át a személyi juttatások és járulékaik tervadata tette ki.

A főösszeg a zárszámadásig összesen hat alkalommal változott közgyűlési döntés alapján, végül 73.062 ezer forinton állapodott meg.

A költségvetésre számos, eredetileg nem tervezett gazdasági esemény gyakorolt hatást. Többek közt a már több éve hagyományosan lebonyolított, a munkaügyi központ által támogatott diákmunka program is, melynek keretében 4 diákot foglalkoztatott az intézmény 1 hónapos szerződéssel.

Legnagyobb mértékben a dologi kiadások előirányzatát emeltük az év közben a közgyűlés által támogatott programok büdzséjével. Így valósulhatott meg többek közt a Magyar Turán Alapítvány által a Kőtárban lebonyolított Kurultáj rendezvény és a Szalki-sziget közelében zajló bűvárrégészeti feltárás.

A működést egy éven túl szolgáló eszközökre az intézmény a költségvetésének alig 1%-át kitevő összeget tervezett és használt fel 2016-ban.

A múzeum két fő bevételi forrása a látogatói jegyekből, könyv- és emléktárgy-értékesítéséből, valamint a régészeti feltárásokból származó működési bevétel, valamint az intézményfinanszírozás.

A működési bevételeink teljesítése az eredeti előirányzattól 11%-kal maradt el. Ennek oka, hogy a tervezett bevételek mintegy 80%-át kitevő régészeti bejárások, illetve feltárások bevételeinek teljesülése kiszámíthatatlan, annak függvénye, hogy a múzeum kezelésébe tartozó területeken létesülnek-e olyan beruházások, ahol ezt a szolgáltatást kötelező igénybe venni.

A finanszírozási bevételek eredeti előirányzata 59.023 ezer forint volt. Az év folyamán összesen hat alkalommal emeltük az előirányzatot a fenntartó kiközlése alapján a jövedelemkompenzáció miatt. A maradvány jóváhagyásával a finanszírozási bevételek előirányzata 4.854 ezer forinttal nőtt.

A finanszírozás előirányzata az év végére 67.232 ezer forintra növekedett, melyet a fenntartó csaknem 100%-ban az intézmény rendelkezésére bocsátott, hozzájárulva ezzel az egész évben kiszámítható, pénzügyileg stabil működéshez.

KÉP?

Intercisa Múzeum
2400 Dunaújváros, Városháza tér 4.

A kiadásért felel Farkas Lajos, az Intercisa Múzeum igazgatója

Felelős szerkesztő Keszi Tamás

Megjelent A/5-ös formátumban

Ívterjedelem 24 nyomdai ív

Megjelent 300 példányban

Papírminőség: műnyomó, 115 g

Az évkönyv az Extra Média Nyomda Kft gondozásában készült

Felelős vezető Szabó Dániel, ügyvezető

8000 Székesfehérvár, Fecskepart 4054/1.